خلافت تحريک
۽ جي. ايم. سيد

(تاريخي دستاويز)

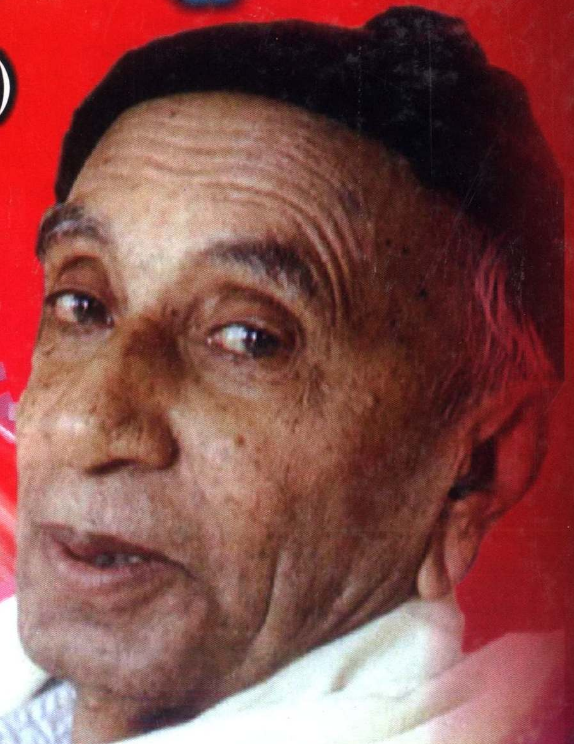

آزاد قاضي

خلافت تحريڪ ۽ جي. ايم. سيد

مرتب:

آزاد قاضي

جي. ايم. سيد فائونڊيشن
ڪراچي

موسيٰ پبليڪيشن
ڄامشورو

حق ۽ واسطا اداري وٽ محفوظ

ڪتاب جو نالو: خلافت تحريڪ ۽ جي ايم سيد
موضوع: تاريخ (تاريخي دستاويز)
مرتب: آزاد قاضي
ڇاپو پهريون: 2012ع
ڇپائيندڙ: موسئ پبليڪيشن ڄامشورو
ڪمپوزنگ: صفدر حسين ڪوهارو
قيمت: 200 رپيا

هي ڪتاب جي.ايم سيد فائونڊيشن
جي تعاون سان شايع ڪيو ويو.

انتساب

سائين جي. ايم سيد جي ويجهي ساٿي
حڪيم محمد صالح ڪانڌڙي
جي نالي

جا هَڙَ اَندر جِيَ، ساهَڙَ ڏني ساهَ ڪي،
ساهَڙَ ڇُڙي نہ ساه جِي، ساهَڙ ساهَڙ رِيَ،
ساهَڙ ميڙِ سميع، تہ سَاهڙَ ڇڙي ساهَ جي.
(شاهہ رح)

پبلشر پاران

خلافت تحريڪ سنڌي سماج ۾ بنيادي شعور پيدا ڪرڻ واري ابتدائي تحريڪ هئي. جنهن هتان جي ماڻهن ۾ گڏ ٿيڻ ۽ گڏجي معاملا حل ڪرڻ لاءِ آواز اٿارڻ واري سگهه پيدا ڪرائي خلافت تحريڪ مان ئي اڳتي هلي ٻين تحريڪن جنم ورتو، اهڙيءَ ريت هجرت تحريڪ، سوديشي تحريڪ، علم تعاون جهڙين تحريڪن ۾ پڻ سنڌي ماڻهو اڳي ڪان اڳرا نظر اچن ٿا.

هي ڪتاب جيڪو سائين جي ايم سيد جي لائبريريءَ ۾ خلافت تحريڪ بابت موجود تاريخي دستاويزن جي روشنيءَ ۾ تيار ڪيو ويو آهي. اهو سنڌين پاران ڪيل ان جدوجهد جو بنهه مختصر جائزو آهي، ان مختصر مواد مان به اصل ڪيل جدوجهد جو اندازو ٿي وڃي ٿو.

آءُ محترم آزاد قاضي ۽ اداري جي. ايم سيد فائونڊيشن جو ٿورائتو آهيان، جنهن هي ڪتاب شايع ڪرڻ لاءِ اداري جي حوالي ڪيو.

حبدار علي گاڏهي

فهرست

1. پبلشر پاران
2. پيش لفظ — آزاد قاضي 7
3. خلافت تحريڪ ۽ جي. ايم. سيد — آزاد قاضي 11
4. 10 ذوالحج 1337ھ، عيد ڏينهن ڪيل تقرير جي. ايم سيد 43
5. 22 جمادي الاول 1338ھ تي خلافت ڪاميٽي سن ٺاهڻ وقت ڪيل تقرير — جي. ايم سيد 45
6. 25 جمادي الثاني 1338ھ تي خلافت ڪاميٽي اڳيان ڪيل تقرير — جي. ايم سيد 47
7. پيغام عَلَمُ: دادوءَ ۾ ترڪيءَ جي جهنڊي جي آمد وقت ڪيل تقرير — جي. ايم سيد 51
8. بٺريج جي ضد ۾ آيل مسجدون ۽ خلافت ڪاميٽي — جي. ايم سيد 76

تاريخي دستاويز 81 کان 129

پيش لفظ

خلافت تحريڪ جو نہ رڳو سنڌ پر برصغير جي سياسي توڙي سماجي چرپر ۾ بنيادي نوعيت وارو ڪردار رهيو آهي. خلافت تحريڪ ۽ ان جي حوالي سان هليل مختلف تحريڪن جهڙوڪ ”ترڪ موالات تحريڪ“، ”هجرت تحريڪ“، ”ريشمي رومال تحريڪ“ ۾ سنڌ جي ماڻهن وڏي چڙهي حصو ورتو پر سنڌين جي ڏنل قربانين جو تاريخ جي ورقن ۾ ڪو ورلي ذڪر ملي ٿو. ان جو بنيادي سبب ان دور جي مواد جو ڇپائيءَ هيٺ نہ اچي سگهڻ آهي، حالانڪ جيڪي بہ تحريڪون هليون انهن ۾ سنڌ جا ماڻهو اڳرا اڳرا هئا. پر ان دور جي چوپڙين، پمفليٽن، تحرير هيٺ آيل تقريرن ۽ قراردادن وارو مواد پوري ريت محفوظ ٿي ڪونہ سگهيو، جيڪڏهن ڪنهن وٽ اهو آهي بہ تہ ان کي وڏڙن جي موروثي ميراث تصور ڪندي لڪائيندا ۽ سانڍيندا پئي آيا آهن، جنهنڪري اهي وقت گذرڻ سان زبون حال ٿي ضايع ٿي ويا پر باهر ڪونہ نڪتا. ورنہ جيڪڏهن اهي ٿي رڳو ميڙا چونڊي ڪري اشاعت هيٺ آندا وڃن ها تہ ان دور جي تاريخ جو وڏي ذخيرو سنيالجي وڃي ها.

سائين جي.ايم.سيد جو نالو سنڌ جي نامور سياستدانن ۾ شمار ٿئي ٿو. سنڌ ۾ هليل شايد ئي ڪا اهڙي تحريڪ هجي جنهن ۾ پاڻ سرگرم ٿي حصو نہ ورتو هجيس. خلافت تحريڪ سندس اها ابتدائي تحريڪ

هئي، جنهن جي سفر ۾ سلهاڙجي، سکيا وٺي، تربيت يافته ٿي، پاڻ پنهنجي سياسي سفر جي شروعات ڪيائين. سيد صاحب پاران خلافت تحريڪ ۾ ادا ڪيل ڪردار بابت، ميان محمد موسيٰ ڀٽو لکي ٿو:

"سيد جي عملي زندگيءَ جو آغاز، خلافت واري تحريڪ ۾ شامل ٿيڻ سان ٿئي ٿو. جڏهن سندس ڄمار سورنهن سال هئي! سورنهن سالن جي عمر ۾ خلافت تحريڪ لاءِ جي. ايم سيد جيڪو ڪم ڪيو، سو اهڙو هئو جو انهيءَ زماني جي ماڻهن لاءِ حيرت انگيز هئو."

(پرين جي پچار، ص-219)

ڀٽو صاحب پنهنجي ان راءِ جي سلسلي ۾ وڌيڪ لکي ٿو:

"خلافت جي سڄي تحريڪ دوران، جي. ايم سيد تمام سرگرم رهيو، ... جي. ايم سيد جيئن ته فڪري طور تي جذباتي ۽ محرڪ ثابت ٿيو آهي ۽ خلافت تحريڪ پڻ هڪ جذباتي تحريڪ هئي، انهيءَ ڪري ان تحريڪ، ننڍڙي جي. ايم سيد جي جذبات کي پاڻي ڏنو ۽ سندس ڏانهن تحرڪ ۽ عمل جو ميدان فراهم ڪيو ويو."

(ص-220-221)

خلافت تحريڪ ۾ ڀهرو وٺندي، کاڌيءَ جي ڪپڙن جو استعمال ۽ مٽي تي ڀٽڪو ٻڌڻ سيد صاحب پنهنجو معمول ڪري ڇڏيو هو، کاڌيءَ کي عوام مقبول ڪرڻ ۽ زور وٺائڻ لاءِ سن شهر ۾ سندن تعاون سان آڏاڻو پڻ قائم ڪيو ويو.

خلافت تحريڪ سان سيد صاحب جي جا وابستگي هئي، تنهن جو اندازو هن ڪتاب ۾ شامل ان دور ۾ لکيل مختلف مراسلن مان ملي ٿو، جيڪي جماعت جي مختلف اڳواڻن سيد صاحب ڏانهن ۽ سيد صاحب، مختلف ادارن ڏانهن لکيا.

سيد صاحب جي طبيعت ۾ ان دور کان ئي مختلف قسم جو مواد سنڀالي رکڻ وارو رجحان سمايل هو. ان رجحان هيٺ پاڻ مختلف تنظيمن جو رڪارڊ ۽ سندن ڏانهن آيل مراسلن جي ميڙا چونڊي ڪندو رهيو هو. سندن اها ميڙا چونڊي سنڌ جي سياسي ۽ سماجي تاريخ جو وڏو

اهم ذخيرو آهي جيڪو پنهنجو پاڻ تائين محدود رکي، سانڍڻ ۽ سنڀالڻ بجاءِ، اُن دور جو مطالعو ڪندڙ نوجوانن ۽ محققن لاءِ اهو مواد جي.ايم. سيد فائونڊيشن جي تعاون سان ڪتابي صورت ۾ پيش ڪجي ٿو ته جيئن ايندڙ دور ۾ هر فرد اُن منجهان فيض حاصل ڪري سگهي.

جيتوڻيڪ هن مواد جون اڪثر ڳالهيون وقت ۽ حالتون تبديل ٿيڻ ڪري، انوکيون محسوس ٿين ٿيون، پر اهو به اسان جي ئي تاريخ جو حصو آهي انڪري ان جو اصل صورت ۾ عوام اڳيان اچڻ ضروري آهي. سيد جو مطالعو ڪندڙ دوستن کي ان ڳالهه جو علم آهي، ته سيد صاحب سياست ۽ مذهب کي ڌار هلائڻ جو پرچارڪ هيو، پر سندس اوائلي زندگيءَ ۾ جيئن ته مذهب جو گهڻو عمل دخل هو، انڪري هر مواد جنهن ۾ سندس ان زندگيءَ (1924ع تائين) جي هڪ جهلڪ آهي، ان ۾ پاڻ سياست ۽ مذهب جو گڏ هئڻ جو پرچارڪ نظر اچي ٿو، اها ڳالهه پنهنجي جاءِ تي آهي، پر ان ئي دور ۾ مذهب واري فڪر مان به قوم (جنهن جو ان وقت سندس وٽ مسلم قوم جو تصور هو) جي ڇوٽڪاري وارو پهلو بيتن ۽ آيتن واري حوالي سان نمايان ڪري بيان ڪيو اٿس، ۽ جهڙي نموني مذهب جي سستي، ڪاهلي، آرام پسندي واري پهلوءَ جي دليلن سان مخالفت ۽ ان مان ڇوٽڪارو حاصل ڪرڻ لاءِ همت ڪري اڳتي وڌڻ، آرام کي ترڪ ڪرڻ ۽ خوف کي ختم ڪرڻ جان ۽ مال جي قرباني ڏيڻ واري صبر آزما تلقين ڪئي اٿس، سندس اهو انداز نه رڳو اڄ پر ايندڙ دور ۾ به جلوجهد ڪندڙ هر انسان لاءِ اُتساهه جو ذريعو ٿي سگهي ٿو. حقيقت اها آهي ته سندس ان ابتدائي دور وارن سبقن ۽ عملي ڪوششن جو ئي اهو نتيجو هو جنهن ڪري تجربي ۽ تعليم جي واڌاري سبب سندس عملي زندگي مان اڳتي هلي سياست ۽ مذهب کي گڏي هلائڻ وارو اهو فطوري فلسفو ته نڪري ويو پر ان وقت ان فلسفي جي پڪيڙ پنيان جيڪو آرام پسندي، ڪاهلي ۽ خوف کي ختم ڪرڻ وارو تجربو شامل ٿيو، اهو سندس عملي زندگيءَ جي آخري گهڙين تائين برقرار رهيو. پاڻ پنهنجي قوم لاءِ بار بار اهڙي تلقين ڪندو

رهيو. هن مواد جي شايع ٿيڻ سان سيد صاحب جي زندگي ۽ عملي جدوجهد جي واڌ ويجهه وارن مختلف دورن بابت مطالعو ڪندڙ محققن کي اصل ڳالهه سمجهڻ ۾ آساني ٿي پوندي.

هن ڪتاب ۾ ٻن قسمن جو مواد ڏنو ويو آهي.

پهرين حصي ۾، محترم جي. ايم. سيد باوجود ننڍيءَ عمر هئڻ جي خلافت تحريڪ ۾، جنهن به طريقي ڪار سان، جيترو به حصو ورتو، ان جو اظهار ڪيو ويو آهي. جنهن ۾ سيد صاحب جون ڪي تقريرون ۽ تحريرون شامل ڪيون ويون آهن.

ٻئي حصي ۾، خلافت تحريڪ جي سلسلي جو اهڙو دستاويزي مواد (خط، اشتهار، پمفليٽ) ڏنل آهي، جيڪو سيد صاحب جي سرگرم ڪارڪن هئڻ واري دور ۾ مختلف ادارن پاران سيد صاحب ڏانهن وقت بوقت موڪليو ويو ۽ سنڌ لائبريريءَ ۾ سنڀاليل هو، اهڙي مواد مان جيڪو مواد عڪسي طور اچڻ جهڙو آهي اهو ان صورت ۾ آندو ويو آهي، باقي ٻيو مواد ڪمپوز ڪرائي شامل ڪيو ويو آهي.

آءٌ سيد خاندان جيءَ فرد سيد جلال محمود شاهه صاحب جو ٿورائتو آهيان، جنهن هن مواد کي قومي ملڪيت تصور ڪندي، اهو عام ڪرڻ جي اجازت ڏني، سندس دلچسپيءَ سبب ئي هي مواد عام ٿي، پڙهندڙ جي هٿن تائين پهچي رهيو آهي.

ڊسمبر 2011ع

طالب العلم

آزاد قاضي

سنڌي شعبو

سنڌ يونيورسٽي

آزاد قاضي

خلافت تحريڪ ۽ جي.ايم.سيد

”خلافت تحريڪ“ جي سنڌ ۾ نشونما ۽ اُن ۾ سنڌ جي ناميارِي مفڪر سائين جي.ايم.سيد طرفان ادا ڪيل ڪردار کي سمجهڻ جي سلسلي ۾ ان تحريڪ جي پس منظر ۽ خلافت کان اڳ وارين حالتن تي مختصر طور تي نظر وجهڻ ضروري آهي.

پس منظر:

مسلم دنيا ۾ ترڪيءَ جي خليفي کي خليفة المسلمين وارو منصب مليل هو، انڪري هندستان ۾ خلافت تحريڪ جي شروع ٿيڻ کان اڳ ئي ترڪيءَ جي مسلمانن لاءِ سنڌ ۾ همدرديون ۽ خليفي لاءِ عقيدتمنديءَ وارو ماحول موجود هو. ان سلسلي ۾ هيٺ به مثال پيش ڪجن ٿا:

(1) 1911ع ۾ ٽُرڪن خلاف اٽليءَ پاران شروع ڪيل جنگ، جنهن ۾ اٽليءَ جي ’ٽريپولي‘، ’سئرنيڪا‘ ۽ ’ڊوڊينيز‘ ٻيٽن تي قبضو ڪيو ويو هو، اُن وقت به هندستان جي مسلمانن ترڪيءَ جي مدد لاءِ چندا ڪري ڙوڪ رقم ۽ طبي امدادي ٽيمون موڪليون هيون.

(2) اهو واقعو اڃا يوروئي ڪونه ٿيو هو ته 1912ع کان 1913ع تائين بلقان جي رياستن ’سربيا‘، ’مانيٽيگرو‘ ۽ ’بلگيريا‘ واري بغاوت شروع ٿي، جنهن جي مغربي طاقتن پٺڀرائي پئي ڪئي. اُن وقت به هندستان جي مسلمانن ته ترڪن جي مدد لاءِ هٿ وڌايو، پر سنڌ جي مسلمانن به حاجي عبدالله هارون جي معرفت چندا ڪنا ڪري موڪليا.

سنڌ جو برک سياسي ڪارڪن ۽ سُجاڻ دانشور سائين جي.ايم.سيد جيئن ته هڪ باهمت ۽ غيور مسلم خاندان جو چشم و چراغ هو، تنهنڪري ترڪي خلافت خلاف ٿيندڙ مٿي ذڪر ڪيل سمورين سازشن ذانهن سندس متوجهه ٿيڻ لازمي هو.

سائين جي.ايم.سيد جنهن جي اُن وقت عمر نوَ (9) سال هئي، اُن ترڪن جي مدد لاءِ هلال احمر جيءَ ٿالي سان تيندڙ چندي واريءَ مهم ۾ چنلو ڏيئي ان خير جي ڪم ۾ حصو وٺڻ جي شروعات ڪئي.(1) ان ڪان پوءِ به جون 1920ع ۾ سيد صاحب خلافت جي سلسلي ۾ هڪ سؤ رپيا چندي طور ڏنا.(2)

خلافت تحريڪ:

1918ع ۾ لڳل پهرين عالمي جنگ دوران، ترڪيءَ وارن اتحادي ڌرين خلاف جنگ ۾ حصو ورتو هو، انڪري جنگ ڪان پوءِ اتحادين کي مليل ڪاميابي سبب ترڪيءَ کي سيکت ڏيڻ لاءِ اتحادين (يونان، برطانيه ۽ فرانس) ترڪيءَ جي علائقن کي پاڻ ۾ ورهائي ڪٽڻ واري مقصد سان خلافت جو خاتمو ضروري سمجهيو. اهڙيءَ ريت ترڪ خلافت جي خاتمي جون تياريون ٿيڻ لڳيون. هيٺين ٻن سببن جي ڪري ان عمل جو هندستان تي اثر پوڻ لازمي هو.

(الف)

هندستان، جنهن تي انگريزن جي قبضي ڪرڻ وقت مسلمانن جي حڪمراني هئي، جنّ نه رڳو انگريزن جي قبضي ڪرڻ وقت پر ان کان پوءِ به مختلف وقتن تي انگريزن سان مهاڏو اٽڪايو هو ۽ انگريز مخالفت ۾ هندستان جون ٻيون مذهبي ڌريون پڻ پيش پيش رهيون هيون، انڪري مجموعي طور تي سيئي هندستاني اتحادي ڌرين جي خلاف هئا.

(ب)

هندستان جي مختلف سياسي ڌرين طرفان انگريزن خلاف نفرت وارن لاڙن جي باوجود انهن ان عالمي جنگ ۾ ان شرط تي برطانيه سرڪار سان سهڪار ڪيو هو، ته اُهي ترڪيءَ خلاف ڪاروائي نه ڪندا ۽ جنگ ختم ٿيڻ بعد هندستان کي آزاد ڪيو ويندو.

انگريزن مٿي ذڪر ڪيل ٻئي واعدا ڪونه پاڙيا. اُنهن نه رڳو واعدي خلافي ڪئي پر مورڳو Sevres Treaty واري پاليسي روا رکندي

ترڪي خلافت ختم ڪري ان جا مختلف حصا پاڻ ۾ ورهائي کڻڻ واري سازش ڪئي.

انگريز سرڪار خلاف هندستانين جي دلين ۾ اڳ ۾ ئي نفرت هئي، ويتر انهن جي اهڙين ڪاروباين سندن دلين ۾ پيدا ٿيل حقارت واري جذبي کي ودڌيڪ هٿي ڏني. آخرڪار ان نفرت ترڪ خلافت جي دفاع واري جدوجهد جو روپ اختيار ڪري ورتو، جنهن کي عملي طرح جماعتي رنگ ڏيئي اڳتي وڌائڻ واري مقصد سان 5- جولاءِ 1919ع تي ”آل انڊيا خلافت ڪميٽي“ جوڙي ويئي، جنهن 17- آڪٽوبر کان ”خلافت ڏينهن“ ملهائي عوام کي خلافت تحريڪ کان واقف ڪرڻ ۽ کين منظم ڪري مختلف طريقن سان جدوجهد ڪري، مقصد جي حاصلات لاءِ عملي ڪم جي شروعات ڪئي.

مهاڀاري جنگ جي پڄاڻيءَ تي ملڪ ۾ ڏڪار واريون حالتون پيدا ٿي چڪيون هيون، ڇاڪاڻ ته ملڪ جو مال ملڪيت جنگ ۾ ڪم اچي چڪو هو. مهانگائيءَ سبب ملڪ ۾ لاقانونيت واري صورتحال پيدا ٿي ويئي هئي، جنهنڪري جهيڙا فساد ۽ قرمار جهڙيون وارداتون ٿيڻ لڳيون هيون. مطلب ته اهڙو ته افراتفريءَ وارو ماحول پيدا ٿي ويو هو، جو ڄڻ ڪ حڪمرانيءَ نالي ڪا به شيءِ باقي نه رهي هئي.

برصغير جي اهڙي منتشر سياسي ماحول ۾ مهاتما گانڌيءَ جي ڏکڻ آفريڪا مان موٽڻ سبب ”انڊين نيشنل ڪانگريس“ ۾ نئون روح پئجي چڪو هو. مهاتما گانڌي خلافت تحريڪ جي نالي ۾ ترڪن جي همدرديءَ لاءِ پيدا ٿيل عوامي اُڀار کي نظر ۾ رکندي ”هندو مسلم اتحاد“ جو بنياد وجهي انگريزن خلاف مزاحمت جي شروعات ڪري ڏني. ان عوامي نفرت کي روڪڻ لاءِ انگريزن ”رولٽ ايڪٽ“ نالي قانون لاڳو ڪيو، جنهن موجب ”هندستان سرڪار کي اهو اختيار ڏنو ويو ته هو هندستان جي ڪنهن به شخص کي جلاوطن ڪري، پريس جي آزادي ختم ڪري يا سياسي قيدين تي ڪيس هلائڻ لاءِ خاص ٽربيونل مقرر ڪري.“(3)

اهڙي ڪاري قانون خلاف هندستان جي هر مڪتبہ فڪر جي فرد: هندو مسلم، سک، پارسي گڏجي احتجاج ڪرڻ شروع ڪيا. اهڙن ئي احتجاجن جي سلسلي ۾ 13- اپريل 1919ع تي امرتسر جي جليان والا باغ ۾ هڪ جلسو سڏايو ويو، جنهن تي جنرل ڊائر گوليون هلرايون، جنهن جي نتيجي ۾ 389 انسان شهيد ٿيا ۽ اٽڪل 1200 سخت زخمي ٿي پيا."(4)

قتل عام واري انهيءَ وحشتناڪ واقعي خلاف سڄي هندستان ۾ انگريزن لاءِ نفرت واري شديد لهر پکڙجي ويئي. انگريزن خلاف اُٿيل اُن نفرت واري لهر ۾ "خلافت تحريڪ" جو مکيہ ڪردار هو.

سائين جي.ايم.سيد جنهن جي عمر اُن وقت صرف 16 سال هئي، اُهو پنهنجي اُستاد ماستر حامد علي ۽ ميان محمد معين خِياروي جي اثر هيٺ پنهنجي ڳوٺ جي سماجي ڪمن ۾ مشغول هو جو هندستان جي مٿي ذڪر ڪيل ماحول ننڍڙي سيد جيءَ جيءَ کي جنجهوڙي وِڌو. اهڙيءَ ريٺ سندس عملي سياسي زندگيءَ جي شروعات "خلافت تحريڪ" ۾ حصي وٺڻ سان ٿي. اُن دؤر جو ذڪر ڪندي سيد صاحب لکي ٿو:

"منهنجي طبيعت جي جذباتي رجحانن جي تقاضا اها ئي هئي. هڪ حساس دل ڪيئن صبر ۾ رهي سگهي ها، جڏهن انهيءَ کي پنهنجي غلاميءَ ۽ ايشيائي ملڪن جي مال غنيمت وانگر ورهاست جي خبر پوي.... ملڪ جي سياسي حالات کان چڱيءَ طرح واقف ٿي چڪو هوس. دير صرف ان ۾ عملي حصي وٺڻ جي هئي."(5)

سيد صاحب کي ملڪي معاملن ۾ عملي حصي وٺڻ وارو اهو موقعو، 7-8-9- فيبروري 1920ع تي لاڙڪاڻي ۾ سڏايل "خلافت ڪانفرنس" واري جلسي ۾ شرڪت ڪرڻ سان مليو، جنهن ۾ پاڻ ميان محمد معين خياروي ۽ سيد اسدالله شاھ حسينيءَ سان گڏ شريڪ ٿيو. ٽي ڏينهن هلندڙ ان ڪانفرنس ۾ سيد صاحب دلچسپيءَ سان حصو ورتو. ان موقعي تي مولانا ابوالڪلام آزاد جي سحربياني،

مولانا عبدالباري جي بزرگي، مولانا شوڪت عليءَ جو جوش ۽ همت سندس طبيعت مٿان اثرانداز ٿيا. مٿي ذڪر ڪيل بزرگن پاران هندستان جي پسماندگي ۽ غلاميءَ واري حوالي سان تفصيلي طور ڪيل تقريرن، سيد صاحب جي ذهن تي ايترو اثر ڪيو جو پاڻ سمجهي ويو ته:

”ترڪن سان سامراجين جي ناجائز روش جو مکيه ڪارڻ هندستان جي غلامي هئي، تنهنڪري جيسين انهيءَ (انگريز) سامراج کان نجات حاصل نه ٿي آهي، ته اهڙا ڪارڻ هليا ايندا.“(6)

سيد صاحب جي دل ۾ انگريزن خلاف نفرت جي اها شروعات هئي. ان اثر هيٺ سيد صاحب جي لاڙڪاڻي مان واپس ٿيڻ تي سَن ۾ خلافت ڪانفرنس سڏائڻ جي سلسلي ۾ پهريان 13- فيبروري 1920ع تي سَن جي خلافت ڪاميٽيءَ جو اجلاس گهرائي ان ۾ اتحاد، اتفاق ۽ قربانيءَ جي موضوع تي پُرزور تقرير ڪئي. ان موقعي تي سيد صاحب پنهنجي تقرير ۾ سَن ۽ ان جي پسگردائيءَ جي گڏ ٿيل عوام کي مخاطب ٿيندي چيو:

”اسان سَن ۽ آسپاس وارن مسلمانن کي ڪابه خبر نه آهي ته اسلام جي خلافت پٺيان ڇا ٿي گذريو آهي ۽ ترڪيءَ سان ڪهڙي حالت آهي ۽ ڪهڙي حالت ٿيڻي آهي.... هي وقت اسلام جي نهايت زوال جو آهي. جيڪڏهن اسين هن ڪم ۾ ڪابه ڪوشش نه ڪنداسين ته اسلام کي وڏو نقصان رسڻو آهي. هنن ڳالهين بابت ماڻهن کي خواب خيال به نه آهي. ڏسجي پيو ته چوڌاري ٻين ملڪن ۾ انهيءَ ڳالهه بابت ڪهڙا نه جلسا ۽ ڪاميٽيون ۽ ڪوششون پيون ٿين، پر افسوس آهي ته اسان جو ملڪ اهڙن اسلامي ڪمن کان ناواقف آهي.“(7)

مٿيان تمهيدي ڪلمات بيان ڪرڻ کان پوءِ خلافتي جلسي سڏائڻ واري مقصد جو ذڪر ڪندي پاڻ وڌيڪ چيائون:

”هاڻي اسان کي خيال آيو آهي ته اسين سڀيئي مسلمان چندو ڪري هڪ جلسو يا خلافت ڪاميٽي قائم ڪريون ۽ سڀيئي واقف

تي اڪ پٽيون تہ چا ٿيو آهي ۽ چا ٿيندو جنهن جو وڌيڪ احوال پاڻهي جلسي ۾ ٿيندو. انهيءَ لاءِ ٻاهريان وڏا پڙهيل ماڻهو تقريرون ڏيڻ لاءِ گهرائبا جي اسان کي سڀ واقف ڪندا ۽ ٻڌائيندا. هاڻي توهان سڀيئي مسلمان هن ڪم ۾ تمام سرجوشيءَ سان مدد ڪري، ان ڪم کي ڀري وَرُ ڪندا تہ انشاءالله تعاليٰ سڀ فتح ٿيندي.“(8)

سيد صاحب جي اها تقرير خلافت جي سلسلي ۾ مجوزه ڪانفرنس جي تياريءَ طور ابتدائي ڏاڪو هئي. ان موقعي تي جلسي جي خرچ پکي لاءِ سيد ميان حاجن شاهہ ۽ قاضي ميان الهرکيہ تي مشتمل هڪ ڪميٽي چندي گڏ ڪرڻ لاءِ پڻ مقرر ڪئي ويئي.

مسلمانڻ سان يڪجهتي ۽ پنهنجي علائقي جي مسلمانن ۾ خلافت تحريڪ بابت شعور پيدا ڪرڻ جي سلسلي ۾ سيد صاحب پاران ٿيندڙ ان ڪوشش جو جڏهن حڪومت کي علم ٿيو تڏهن سرڪار پاران سيد صاحب جي اهڙي عمل تي سخت ناراضگي جو اظهار ڪيو ويو. ان جو ذڪر ڪندي سيد صاحب لکي ٿو:

”ڪانفرنس ڪوٺائڻ جي تاريخ جي خبر پوڻ شرط اُن وقت جي ڪمشنر صاحب مسٽر ٿامس، جو اُنهيءَ وقت ڪوٽڙي جهاز ۾ منزل انداز هو، مون کي مسٽر غلام مصطفيٰ خان عيساڻي ڊپيوٽي ڪليڪٽر ڪوٽڙيءَ جي معرفت گهرائي هدايت ڪئي تہ هن عمر ۾ سياست منجهہ نہ گهڙان ۽ ڪانفرنس کي مهمل ڪري ڇڏيان.“(9)

جيتوڻيڪ اُن وقت صغير هئڻ سبب، سيد صاحب جي خانداني زمين ”ڪورٽ آف وارڊس“(10) ۾ سرڪار جي سنڀال هيٺ آيل هئي ۽ سرڪار وٽان گذاري لاءِ ڪين معاوضو ملندو رهندو هو، اُن جي باوجود انگريزن خلاف هلندڙ ان تحريڪ ۾ حصو وٺڻ لاءِ سيد صاحب ڪيل اعلان تان ڦِرڻ لاءِ تيار نہ ٿيو ۽ ڪمشنر صاحب کي ٺُپ انڪار ڪندي، اهو چئي جلسي نہ ڪرڻ کان جواب ڏيئي ڇڏيائين تہ:

”مذهبي جذبي ۽ جوش ڪري ڪانفرنس مقرر ڪري ويئي آهيان. دعوت ناما ماڻهن وٽ پهچي چڪا آهن. ماڻهن کي خبر پئجي چڪي آهي، هاڻ ان کي مهمل ڪرڻ ناممڪن آهي.“(11)

آخرڪار 17- مارچ 1920ع تي سَن ۾ حڪيم فتح محمد سيوهاڻيءَ جي صدارت ۾ طئہ ٿيل خلافت ڪانفرنس سڏائي ويئي، جنهن ۾ شيخ عبدالمجيد سنڌي، شيخ عبدالعزيز سکر وارو، ڊاڪٽر شيخ نورمحمد حيدرآبادي، مولوي محمد سليمان واعظ الاسلام ترڙي محبت وارو، مولوي عبدالقيوم بوبڪن وارو ۽ ٻيا شريڪ ٿيا. ان پروگرام ۾ ٽي هزار کن ماڻهو شريڪ ٿيا، جن ۾ عام ماڻهن سان گڏ، ”زميندارن مان رئيس فقير بخش ڪاڇي، سيٺ ڏيارام مانجهندن وارو، حاجي نبي بخش خان چانڊيو ۽ حاجي ولي محمد خان چانڊيو شريڪ ٿيا.“(12)

ان جلسي ۾ خلافت ڪاميٽي سَن جو بنياد وڌو ويو. ان موقعي تي سيد صاحب مسلمانن ۾ اتحاد ۽ اتفاق تي زور ڏيندي، عوام سان مخاطب ٿيندي چيو:

”صاحبان، توهان کي معلوم هجي تہ هي جيڪي هلچلون ۽ اسلامي مجلسون پئي ٿيون آهن سي ڇا لاءِ هيون ۽ انهن مان نتيجو ڪهڙو نڪتو ۽ جيڪي دانهون ڪيون ويون سي ڪهڙيءَ حد تي پهتيون؟ اِهي هلچلون خاص ڇڳيءَ نيت سان مقامات مقدسہ ۽ خليفة المسلمين جي لاءِ هِيون تہ مقامات مقدسہ ٻين جي هٿ ۾ نہ هئڻ گهرجن ۽ خليفة المسلمين جي هٿ ۾ مقيان مقامات ۽ جيڪي جنگ کان اڳ ملڪ هئا، اهي ئي ڏنا وڃن. اسان پنهنجو فرض ڄاڻي ڪانفرنسون ڪيون آهن ۽ نہ ان ڪم ۾ ڪنهن جو ڪو نفسياتي يا ذاتي غرض آهي، پر خاص مٿينءَ مراد حاصل ڪرڻ لاءِ ڪيون ويون آهن. نتيجو ڇا نڪتو. حاضرين! سرڪار رعيت کي خوش ڪرڻ لاءِ ڇا جواب ڏنو ۽ دانهون ڪيستائين پهچايون ويون. جواب جي توهان کي خبر هوندين ۽ اهي دانهون منبرانِ سرڪار تائين پهچايون ويون

آهن، پر حاصل مطلب تہ پاڻ کي هينئر ڪهڙي روش اختيار ڪرڻ گهرجي، سا هيءَ آهي تہ اتفاق يعني پنهنجي پنڌيءَ کي وڌيڪ قائم ڪريون ۽ پاڻ مان جن جي دل تي متان نفاق جو پردو آهي سي لاهين ۽ همدردي جي رستي تان هلي پردي کي پري ڪري، دنيا جي خواب خيال جي فائدي کي ڇڏي آخرت جي فائدي جي مدنظر نمرودي ڳالهين کان پري ٿي، هڪ ٻئي سان ٻانهن ٻيلي ٿي ساڳئي مطلب جي حاصل ڪرڻ لاءِ وڌيڪ ڪوشش ڪريون."(13)

سيد صاحب، جنهن ڳوٺ ۾ اُن جي پسگردائيءَ ۾ اڳ ئي پنچائتي نظام واري طرز تي عوام جي ڀلائيءَ وارا ڪم پئي ڪيا، ان جڏهن خلافت واري حقيقت واري حوالي سان، ملڪ جي نامور عالمن کان عوام کي آگاهي ڏيارڻ بعد پاڻ ۾ اتحاد ۽ اتفاق قائم ڪري، مقصد حاصل ڪرڻ واري ارادي سان پرزور تقرير ڪئي، تڏهن سندس تقرير جو اهڙو تہ اثر ٿيو جو اُن ڪانفرنس ۾ شريڪ ٿيندڙ حاجي غلام نبي چانڊيي ۽ حاجي ولي محمد چانڊيي "انگريزن جي ترڪي خلافت جي خلاف روش ڪري ڪمشنر جي دربار ۾ پنهنجين ڪرسين ڇڏڻ جو ڪانفرنس ۾ اعلان ڪيو."(14)

اهڙيءَ ريت انگريزن جي ناروا روش سبب برصغير ۾ هليل ترڪ موالات / قطع تعلقات واري تحريڪ جي شروعات سيد صاحب جي سربراهيءَ ۾ سَن جهڙي ننڍڙي ڳوٺ ۾ سڏايل ان خلافت ڪانفرنس کان ٿي.

عام طور تي ائين سمجهيو ويندو آهي تہ "عدم تعاون" واري تحريڪ جو تصور سڀ کان پهريائين سنڌ جي شهر سيوهڻ ۾ اپريل 1920ع واري خلافت ڪاميٽي جي گڏجاڻي ۾ اُڀريو، جنهن ۾ ترڪ موالات جو نهراءُ پيش ٿيو."(15) جڏهن تہ سن واري خلافت ڪانفرنس ان کان بہ اڳ ٿي هئي. پر جيئن تہ سَن ننڍڙو ٻهراڙيءَ جو ڳوٺڙو هو ۽ سيد صاحب جي ان وقت شخصيت پڻ ايتري معروف ڪانہ هئي

انڪري سندس ڳوٺ ۾ تيل اهڙي ڪوشش کي گهربل پذيرائي ملي ڪانه سگهي.

1920ع ۾ خلافت ڪاميٽي، سنڌ ۾ 19- مارچ ۽ 1- آگسٽ تي ٻه اهم ڏينهن ملهايا. انهن ڏينهن تي شهرن ۾ هڙتال ڪري ترڪيءَ جي سلطان جي حق ۾ دعائون گهريون ويون ۽ خير خيرات ڪئي ويئي.

ان سلسلي ۾ 19- مارچ واري ڏينهن سَن ۾ پڻ مڪمل هڙتال ڪرائي ويئي. سَن ۾ ڪرايل ان ڪامياب هڙتال جي خبر شايع ڪرڻ لاءِ سَن ۽ ان جي پسگردائيءَ وارن هندن توڙي مسلمانن جي صحيحن سان هڪ تفصيلي درخواست اخبار ”الامين“ ڏانهن موڪلي ويئي، جنهن ۾ ڄاڻايو ويو ته:

”تاريخ 19- مارچ 1920ع جمع جي ڏينهن شهر سَن ۾ هڙتال جي تعميل هندن ۽ مسلمانن پنهنجي دل جي صدق ۽ خوشيءَ سان بلڪل چڱيءَ طرح ڪئي. جيئن ته مسلمانن جمع ڏينهن صبوح ڪان شام تائين سڀ دنيائي ڪم ڇڏي مسجدن سڀ ورن ۾ ترڪيءَ جي سلطان جي حق ۾ دعائون گهريون ۽ خيرخيرات ڪيا، اهڙيءَ طرح هندن صاحبن به ڪمر همت جي ٻڌي، قومي همدردي ڏيکاري. مٿيون ڏينهن صبح کان شام تائين، سيني پنهنجا ٻيا سڀ ڪم ڇڏي ۽ دڪان بند ڪري، مندرن ۽ ٽڪاڻن ۾ سلطان ترڪي جي حق ۾ دعائون گهريون ۽ خيرات ڪيا..... هاڻي اسان جي استدعا آهي ته اوهان صاحب مهرباني ڪري وائسراءِ هند معرفت بادشاهه سلامت کي هي اسان جو احوال ۽ عرض پيش ڪندا ته اسان جي گهُرن موجب فيصلو نه ٿيو ته اسين سمجهنداسون ته اسان جي مذهب جي برخلاف دست اندازي ٿي رهي آهي.“(16)

مٿي ذڪر ڪيل درخواست نما خط جي آخر ۾ غير مسلم برادريءَ پاران هيٺينءَ ريت وضاحت لکي ويئي:

”اسان هيٺ صحيح ڪندڙ شهر سَن جي هندن مان مکيه ماڻهو آهيون ۽ اسان جمع ڏينهن پنهنجا سڀ دڪان بند ڪري، مندرن ٽِڪاڻن

۾ سلطان ترڪي جي حق ۾ دعائون گهريون ۽ خيرات ڪئي. جيڪڏهن خلافت جو فيصلو اسان جي مسلمانن ڀائرن جي گهُرن موجب فيصل نہ ٿيو تہ جيتريقدر تي سگهندو اوتري قدر مسلمانن ڀائرن سان شامل رهنداسين."(17)

اهڙيءَ ريت خلافت تحريڪ ۾ سيد صاحب طرفان دلچسپي وٺڻ سبب کين سنڌ اندر ٿيندڙ جلسن ۽ ميٽنگن جو اطلاع ملندو رهندو هو، جن مان اڪثر پروگرامن ۾ پاڻ دلچسپيءَ سان حصو ورتائون ۽ ذمي ڪنيل ڪمن جي سرانجاميءَ ۾ پڻ سرگرم رهيا، جن جا ڪجهہ مثال هن ريت آهن:

1- 25- مارچ 1920ع تي پاڻ مخدوم بلاولؒ جي درگاهہ تي سڏايل خلافت ڪانفرنس جي اجلاس ۾ شريڪ ٿيا. اُتي درگاهہ ٻاهران کُليل ميدان ۾ گڏ ٿيل اٽڪل ڏهہ هزار ماڻهن جي مجموعي اڳيان لکيل تقرير ڪيائون. ان موقعي تي سيد صاحب جي ننڍي قد هئڻ ڪري ڪيس ميز تي ڪرسي رکي ڳالهرايو ويو.

2- مٿئين جلسي ۾ شريڪ ٿيڻ بعد 26- مارچ 1920ع تي پاڻ دادوءَ ۾ ميان معين الدين خياروي وٽ ويو، جتي ڪيترن ئي خلافتي دوستن سان مليو.

3- 31- مارچ 1920ع تي سيوهڻ خلافت ڪاميٽي جي سيڪريٽري مخدوم سراج الدين سيد صاحب کين خط لکي اطلاع ڏنو تہ 27-رجب جي موقعي تي سنڌ پراونشنل خلافت ڪانفرنس سڏائي ويئي آهي.

4- 17- اپريل 1920ع تي سيد صاحب هالن نون ۾ خلافت ڪاميٽي جي ميٽنگ ۾ شرڪت ڪئي. اُن ميٽنگ ۾ شيخ عبدالعزيز سکر واروؒ علي اصغر شاهہ ٽکڙ وارو، مولوي اسدالله شاهہ ٽکڙ وارو ۽ مولوي عبدالخالق مورائي پڻ آيل هئا. ان جلسي جو انتظام ميان پير محمد انصاري ڪيو هو. جڏهن تہ مخدوم صاحب (هالا) ان ۾ حصو نہ ورتو هو.(18)

5- 22- اپريل 1920ع تي پير شاهہ محمود شاهہ جيلاني جي درگاهہ نصرپور ۾ خلافت جو جلسو رکيو ويو، جنهن ۾ شيخ عبدالمجيد سنڌي، ڊاڪٽر شيخ نورمحمد، ڊاڪٽر چوئٿرام ۽ مسٽر نرسنگ لال مدعو ڪيا ويا. ان جلسي ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ انتظاميہ ڪاميٽيءَ جي نمائندن مولوي تاج محمد، قاضي عبدالرحمان قريشي ۽ مسٽر محمد يوسف، خليفو جمع خان عباسي، سيد صاحب کي شريڪ ٿيڻ لاءِ اطلاع ڪيو.

سيد صاحب مقامي طور تي سرگرم رهندي جنهن جوش خروش سان ڪم پئي ڪيو، ان ڳالهہ جو اندازو سنڌ صوبائي خلافت ڪاميٽيءَ جي سيڪريٽري حڪيم شمس الدين جي 27- اپريل 1920ع واري لکيل هينئين خط مان ٿئي ٿو، جنهن ۾ هُو سيد صاحب کي لکي ٿو:

"اُميد تہ ڪم نهايت جوش ۽ خلوص سان ڪري رهيا هوندا. اُتي خلافت جي جلسي جي موقعي تي ڪجهہ جانور بطور چندي مليا هئا، اُنهن جي خبر لکندا تہ اُنهن جي لاءِ ڪهڙو فيصلو ڪيُوَ. سخت ضرورت معلوم ٿي رهي آهي تہ جلد کان جلد خلافت ڪميٽي جي جنرل ميٽنگ ڪوٺائي وڃي ۽ 15- مئي کان اڳ جلسو ڪيو وڃي، تنهنڪري مهرباني فرمائي ورندڙ ٽپال ۾ پنهنجي صلاح لکندا تہ جلسو حيدرآباد ۾ ڪجي يا ڪراچي ۾. پنهنجي خيريت ۽ اُتاهون جي مفصل حالات کان جلد مُطلع ڪندا."(19)

7- مئي 1920ع تي جمعيت اسلاميہ صوبي سنڌ جي دفتر مان 22- 23- مئي 1920ع تي خلافت ڪاميٽي پاران حيدرآباد ۾ ميان نورمحمد وڪيل جي جاءِ تي ٿيندڙ جلسي ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ سيد صاحب کي هڪ عام (ڇپيل) مراسلو موڪليو ويو، جنهن ۾ لکيو ويو هو تہ:

"هي جلسو تمام ضروري آهي ۽ گهڻن اهم ڳالهين جو فيصلو ڪرڻو آهي، تنهنڪري ضرور توهين شريڪ ٿي ممنون فرمائيندا."(20)

ان اشتهارنما مراسلي ۾ هيٺ ذڪر ڪيل غور طلب مکيه نُڪتا بيان ڪيل آهن.

1. انهيءَ تحريڪ کي ڪامياب ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ گهرجي ته ديسي شيون ڪم آڻجن ۽ سنڌ جي هنرن کي زور وناراڻجي.

2. اهي عملدار جي خلافت تحريڪ ۾ حصي وٺندڙ کي تڪليف ڏين، تن جو ڇا بندوبست ڪرڻ گهرجي؟

3. هندستان مان نڪري اسلامي ملڪن ڏي هجرت ڪرڻ.

4. گورنمينٽ کان قطع تعلقات ڪرڻ.(21)

مٿي ذڪر ڪيل ڇاپي مراسلي جي پنيان جوائنٽ سيڪريٽري دفتر جمعيت خلافت اسلاميه سنڌ حڪيم شمس الدين پنهنجي هٿن سان سيد صاحب کي لکيو:

”جنرل ميٽنگ جي جلسي ۾ اوهان جو شريڪ ٿيڻ نهايت ضروري آهي تنهنڪري ضرور تشريف فرمائيندا.

سرائي ميان نبي بخش خان، جنهن سَن جي جَلسي ۾ ڪُرسي ڇڏي هئي، اُنهن جو پورو سرنامو اسان کي معلوم نه آهي، تنهنڪري هُن جو خط اوهان جي معرفت موڪليون ٿا. ازراه ڪرم هن کي پهچائيندا ۽ هن جي ٽپال جو پتو پورو لکندا.“

مئي 1920ع ۾ سيد صاحب کي پراونشنل خلافت ڪاميٽي سنڌ تي ميمبر طور ڪنيو ويو، جنهن جو اطلاع ڏيندي 27- مئي 1920ع تي مسٽر محمد خان سيڪريٽري سنڌ پراونشنل خلافت ڪاميٽي، سيد صاحب کي لکيو:

”هومسٽيڊ هال حيدرآباد ۾ تاريخ 22- 23- مئي 1920ع جي هڪڙي ميٽنگ گڏ ٿي هئي جنهن ۾ ٺهراءُ ڪيو ويو هو ته علائقي سنڌ جي لاءِ هڪڙي پراونشنل خلافت ڪميٽي مقرر ڪئي وڃي، اُن جي لاءِ 35 ميمبرن جو انتخاب ڪيو ويو هو. اُنهيءَ ڪميٽي ۾ توهان صاحبن کي به خلافت ڪميٽي جي ميمبر ٿيڻ لاءِ انتخاب ڪيو ويو آهي جو

اُميد آهي ته مهرباني فرمائي توهين ضرور قبول فرمائيندا. جواب تمام جلد ڏيندا.“(22).

متي ذڪر ڪيل ليٽر کان پوءِ 8- جون 1920ع تي جوائنٽ سيڪريٽري پاران سيد صاحب کي وضاحتي مراسلو موڪليو ويو، جنهن ۾ 45 ميمبرن جي انتخاب ڪرڻ جو ذڪر ملي ٿو.

سنڌ لاءِ چونڊيل خلافت ڪاميٽي جي ميمبر مقرر ٿيڻ کان پوءِ خلافت جي سلسلي ۾ سيد صاحب جون وڏيڪ سرگرميون نظر اچن ٿيون، جنهن جا ڪجهه مثال هن ريت آهن.

مخدوم محمد معين الدين خياروي کين 15- جون 1920ع تي هڪ خط ۾ لکي ٿو:

”خلافت ڪانفرنس مخدوم (بلاول) جي ماهه پهرين جمعي تي مقرر ڪئي ويئي آهي. عام دعوتون موڪليون ويون آهن... اوهان شهزادن جي ملاقات لاءِ اِڪيون انتظار جون نگران آهن. اميد قوي آهي ته ضرور ضرور تشريف فرمائيندا. پنا ۽ جهنڊا اسلامي ضرور آڻجو....

ان خط ۾ ئي ’قلم تازي‘ طور آخر ۾ تاڪيد ڪندي لکيو ويو آهي:

”تقرير ضرور ناهي ايندا، جا حضرت مخدوم صاحب جي جاءِ تي توهان کان پڙهائي ويندي.“(23)

ترڪ موالات:

خلافت تحريڪ پاران ”ترڪ موالات“ نالي، هڪ جامع پروگرام جو حامل، هڪ اهڙو لائحه عمل شروع ڪيو ويو هو، جيڪو پنهنجي ڀرپور مفهوم جي اعتبار کان فرنگي سرڪار ۽ اُن جي چاڙتن کان مُنهن موڙڻ جو پروگرام رکندڙ هو. جيئن ته مُنهن موڙڻ يا لاڳاپا ٽوڙڻ جو اصطلاح وسيع معنيٰ رکي ٿو، انڪري هن تحريڪ کي هيٺين مختلف نالن هيٺ حصن ۾ ورهايو ويو. (1) قطع تعلقات تحريڪ، (2) سؤديشي تحريڪ، (3) هجرت تحريڪ.

مٿي ذڪر ڪيل سيئي تحريڪون ترڪ موالات جي سلسلي ۾ خلافت تحريڪ جي حصي طور ڪم ڪنديون رهيون، جن ۾ سنڌ نه رڳو آل انڊيا جماعتن سان سهڪار ڪيو پر سنڌ خلافت ڪاميٽي پنهنجي طور تي ڪيترائي اهم پروگرام ڪيا، جن مان اڪثر پروگرامن ۾ سائين جي.ايم.سيد جو ڪردار نمايان نظر اچي ٿو.

جنگ جي خاتمي کان پوءِ ترڪيءَ مٿان مڙهيل ذلت آميز شرط مسلمانن کي ڪنهن به قيمت تي قبول نه هئا، جنهنڪري هندستان جي مسلمانن ان مسئلي کي تمام سنجيدگي سان ورتو. ان سلسلي ۾ 12-مئي 1920ع تي بمبئيءَ ۾ هڪ خاص اجلاس سڏايو ويو، جنهن ۾ ”تحريڪ عدم تعاون“ جي پروگرام کي آخري شڪل ڏني ويئي. ان جي روشنيءَ ۾ 2- جون 1920ع تي الهه آباد ۾ آل پارٽيز ڪانفرنس جي موقعي تي قطع تعلقات جو نهراءُ پاس ڪيو ويو، جنهن موجب سرڪاري نوڪريون ڇڏڻ، سرڪاري اسڪولن ۾ نه پڙهڻ، ڪورٽن جو بائيڪاٽ ڪرڻ، ٻاهرين شين خاص طور تي ڪپڙي جو بائيڪاٽ ڪرڻ شامل هو.

ان دوران سنڌ خلافت ڪاميٽي پڻ مختلف پروگرام ڪندي پئي رهي. اهڙي هڪ رٿيل پروگرام ۾ شرڪت ڪرڻ لاءِ جون 1920ع ۾ سيد صاحب کي صوبي سنڌ خلافت ڪاميٽي جي صدر شيخ عبدالمجيد سنڌي هڪ مراسلي ۾ لکيو:

”عرض ته صوبي سنڌ خلافت ڪاميٽي جي ميٽنگ 12-13- جون تي سکر ۾ منعقد ٿيندي، جنهن ۾ سنڌ جي مسلمانن جي سڌاري ۽ تنظيم بابت تجويزن تي بحث ڪيو ويندو. تنهن ڪانسواءِ ڪائونسلن جي اينديڙ چونڊن ۾ سنڌ جي ٻين قومي جماعتن سان گڏجي لائق اميدوارن کي امداد ڏيڻ جي سوال تي بحث ڪيو ويندو. اهڙن ضروري سوالن ۾ توهان جهڙن بزرگن جي شريڪ ٿيڻ سان ڪم گهڻو آسان ٿي پوندو ۽ آءٌ توهان کي ۽ توهان جي ائسوسئيشن کي

صوبي ڪاميٽيءَ جي مٽين ميٽنگ ۾ شريڪ ٿيڻ جي دل و جان سان دعوت ڏيان ٿو."(24)

22 جون 1920ع تي هندستان جي مسلمانن گڏيل طور تي وائسراءِ ۽ گورنر جنرل هندستان 'بيرن چيلمسفورڊ' کي هڪ ياداشت نامو موڪليو، جنهن ۾ مطالبو ڪيو ويو ته:

"برطانيه سرڪار ترڪيءَ تي مڙهيل شرطن تي نظرثاني ڪرائي، ٻيءَ حالت ۾ سنڌ ۽ هند جا مسلمان ترڪ موالات جو آغاز ڪندا."(25)

ان ياداشت نامي تي مدراس، بهار، اوڙيسا، بنگال، آگرو، اوڌ، پنجاب ۽ بمبئي جي اڳواڻن کان سواءِ سنڌ مان هيٺين ارڙهن نامور عالمن ۽ سياسي اڳواڻن جون صحيحون ٿيل هيون:

(1) سيٺ حاجي عبدالله هارون (ڪراچي)، (2) مولانا ابوالحسن سيد تاج محمود (امروٽ)، (3) ميان معين الدين منشي (حيدرآباد)، (4) شيخ عبدالمجيد سنڌي (حيدرآباد)، (5) محمد خان (حيدرآباد)، (6) ڊاڪٽر ايم.اي احمد (ڪراچي)، (7) مولوي سيد اسدالله شاهه (نڪڙ)، (8) مولوي محمد صادق (ڪراچي)، (9) مسٽر جان محمد جوڻيجو (لاڙڪاڻو)، (10) پير تراب علي شاهه (قمبر)، (11) مولوي عبدالغفور (جيڪب آباد)، (12) مولوي عبدالخالق مورائي (مورو)، (13) پير رشدالله (پير جهنڊو)، (14) مولوي حڪيم فضل محمد (نوشهرو)، (15) نجم الدين انصاري (نوشهرو)، (16) مولوي حڪيم محمد صديق (مورو)، (17) محمد هاشم مخلص (ميرپورخاص) ۽ (18) حاجي احمد علي (ڊينگاڻ).(26)

اهڙيءَ ريت سنڌ جي سرڪرده عالمن ۽ سياسي اڳواڻن ڀرپور ڪوشش ڪئي ته برطانيه پنهنجي ڪيل واعدن کي پاڙي ڏيندي ترڪيءَ خلاف مڙهيل ڪارن قانونن کي ختم ڪرائڻ ۾ مدد ڪري، پر ائين ٿي ڪونه سگهيو. انڪري آخرڪار 'ترڪ موالات' جي تياري ڪئي ويئي.

ترڪ موالات جي حوالي سان سنڌ اندر ٿيندڙ سرگرمين ۾ سهڪار ڪرڻ جي سلسلي ۾ سيد صاحب ڏانهن خلافت ڪاميٽي

پاران 17- آگسٽ 1920ع واري موڪليل اپيل نما اشتهاري مراسلي ۾ لکيو ويو ته:

”اوهان کي خبر هوندي ته مرڪزي خلافت ڪاميٽي بمبئي فيصلو ڪيو آهي ته جنهن صورت ۾ ترڪيءَ جي صلح جي شرطن جي متعلق سرڪار اسان جي درخواستن تي ڪَن نه ڌري ته اهڙيءَ صورت ۾ اُن سان ترڪ موالات (نان ڪوآپريشن) ڪرڻ گهرجي، پر اهو فيصلو تڏهن عملي صورت ۾ اچي سگهي ٿو جڏهن اسان جا ملڪي هندو ڀائر به انهيءَ ڪم ۾ اسان سان شريڪ ٿي بيهن. جيتوڻيڪ مذهبي طرح اسان جي مسلمان بزرگن اها پنهنجي آخري صلاح قائم ڪئي آهي. مهاتما گانڌي ۽ ٻيا به گهڻا مکيه هندو اصحاب اسان سان پوريءَ طرح شريڪ آهن تنهن هوندي به عام طرح هندو دوست انهيءَ انتظار ۾ آهن ته انڊين نيشنل ڪانگريس جا هندن ۽ مسلمانن جي گڏيل ملڪي ۽ سياسي مجلس آهي، تنهن جي روبرو به اهو وڏو مسئلو اچي ۽ اُن تي غور ڪري فيصلو ڪجي... هندستان جي انهيءَ مجلس جي شاخ (سنڌ پراونشنل ڪانفرنس) جو هڪ خاص جلسو انهيءَ مسئلي تي غور ڪرڻ لاءِ حيدرآباد سنڌ ۾ تاريخ 28-29- آگسٽ سنه 1920ع تي ٿيندو تنهنڪري ضرورت آهي ته جهڙيءَ طرح هن وڏي ڳالهه تي غور ڪرڻ لاءِ گهڻا هندو ڀائر هن جلسي ۾ شريڪ ٿيڻ جي تياري ڪري رهيا آهن، اهڙيءَ طرح اسين مسلمان به گهڻي تعداد ۾ شريڪ ٿي ترڪ موالات جي مسئلي کي، جو خالص اسان جو مذهبي مسئلو آهي، ڪثرت راءِ سان پاس ڪرايون... اوهان جي خدمت ۾ عرض آهي ته انهن تاريخن تي توهين پاڻ سان پنهنجا دوست احباب جيترا ٿي سگهن، حيدرآباد ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ آڻيو ته اسان مسلمانن جي راءِ جي ڪثرت ٿئي... انهيءَ ڪانفرنس ۾ فيصلي ٿيڻ کان پوءِ ڪم پورو نه ٿو ٿئي بلڪ ڪلڪتي ۾ سموري هندوستان جي ڪانگريس ٿيڻي آهي ۽ وري اُتي هلي اها تحريڪ پاس ڪرائڻي آهي.“(27)

جلد ئي پوءِ آگسٽ 1920ع ۾ انڊين نيشنل ڪانگريس ڪلڪتي ۾ خاص اجلاس گهرائي انگريزن سان قطع تعلقات ڪرڻ جو ٺهراءُ وڏيءَ اڪثريت سان پاس ڪيو ويو.

خلافت تحريڪ جي ترڪ موالات واري جدوجهد جون ڪڙيون ملائڻ سان معلوم ٿئي ٿو ته سيد صاحب پاران 17- مارچ 1920ع تي سڏايل خلافت ڪانفرنس جي موقعي تي سرڪاري ڪرسين ڇڏڻ وارو واقعو ان عمل جي شروعات هئي، جڏهن ته آل انڊيا سطح تي اهڙو فيصلو بعد ۾ مرڪزي خلافت ڪاميٽي جي مئي 1920ع واري بمبئي ۾ ٿيل اجلاس ۾ ڪيو ويو هو.

ان بعد 2 جون 1920ع واري الله آباد ۾ ٿيل آل پارٽيز ڪانفرنس جي موقعي تي ان جي توسيع ڪئي ويئي ۽ آگسٽ 1920ع جي ڪلڪتي واري اجلاس ۾ آل انڊيا ڪانگريس پڻ اهڙو ٺهراءُ پاس ڪيو هو، جنهن جي نتيجي ۾ "قطع تعلقات"، "هجرت تحريڪ" ۽ "سوديشي تحريڪن" جنم ورتو، جن ۾ پڻ سنڌ جي ماڻهن سرگرم حصو ورتو.

سيد صاحب جي اُن وقت وارين سرگرمين مان ڇنو ٿئي ٿو ته پاڻ "خلافت تحريڪ" جي مختلف پروگرامن ۾ حصو وٺڻ لاءِ پوريءَ طرح هر وقت تيار رهندو هو. ڪيس مختلف ڪمن جي پرچار ڪرڻ ۽ چندو گڏ ڪرڻ جي سلسلي ۾ وقت بوقت جيڪي حڪم ملندا هئا، تن جي پورائي ڪرڻ ۾ وسان ڪين گهٽائيندو هو. سيد صاحب جي اهڙين سرگرمين جو اندازو خلافت ڪاميٽي صوبہ سنڌ جي سيڪريٽريءَ پاران موڪليل مراسلن جي مواد مان ٿئي ٿو. 11- سيپٽمبر 1920ع واري مراسلي ۾، مئي مهيني ۾ موڪليل چندي وارن رسيد بُڪن جي چندي سميت واپس ڪرڻ لاءِ تاڪيد ڪندي هيٺين نڪتن بابت غور ڪرڻ لاءِ لکيو ويو.

- قومي تعليم جي ترقيءَ لاءِ جن ماڻهن گراٽنون ڇڏيون آهن تن لاءِ ڪهڙو بندوبست ڪيو ويو آهي.

- سؤديشيءَ کي زور وٺائڻ لاءِ ڪهڙي ڪوشش ورتي ويئي آهي.
- ڪهڙو سبب آهي جنهنڪري هاڻي عمل جي وقت ڪناره ڪشي ڪئي وڃي ٿي.(28)

اهڙيءَ ريت 15- سيپٽمبر 1920ع واري مراسلي ۾ 26- سيپٽمبر 1920ع تي دفتر جمعيت خلافت اسلاميه صوبه سنڌ ۾ ٿيندڙ جلسي (اجلاس) جو اطلاع ڏيندي، ڪيس ٻڌايو ويو ته "هيٺين تجويزن تي غور ڪيو ويندو":

1- ڪائونسلن جو بائڪاٽ ڪرڻ
2- قومي تعليم لاءِ مدرسه کولڻ
3- پنهنجون پنچائتون ٺاهڻ
4- سؤديشي اسٽور کولڻ.(29)

ان وقت هندستان ۾ ڪائونسلن جون چونڊون ٿيڻ واريون هيون، جن جو خلافت تحريڪ ۽ ان سان وابسته مختلف سياسي جماعتن پاران بائيڪاٽ ڪرڻ جون تياريون ڪيون پئي ويون. ان سلسلي ۾ ماڻهن کي سمجهائي انگريز سرڪار مخالف ماحول ٺاهڻ جي سلسلي ۾ سيڪريٽري خلافت ڪاميٽي شيخ عبدالمجيد سنڌي 15- آڪٽوبر 1920ع تي سيد صاحب کي لکيو:

"سائينجن کي معلوم هوندو ته ترڪ موالات واري تجويز ڪلڪتي ۾ اسپيشل ڪانگريس، مسلم ليگ، خلافت ڪانفرنس ۽ انجمن علماء گڏجي پاس ڪئي. انهيءَ تجويز کي ڪامياب بنائڻ لاءِ نهايت ضروري آهي ته هرهنڌ جلسا ڪيا وڃن. في الحال گورنر ۽ وائسراءِ جي ڪائونسل لاءِ چونڊن جو سوال درپيش آهي ۽ ووٽرن کي سمجهائڻو آهي ته ڪنهن به اميدوار کي ووٽ نه ڏين."(30)

سيد صاحب خلافت تحريڪ جي مختلف سرگرمين ۾ هوندن ٿي سرگرم عمل هو. انڪري تحريڪ جي حڪمن جي پابندي ڪندي پاڻ بمبئي ڪائونسل جي چونڊن ۾ حصو نه وٺڻ واري پرچار ۾ پڻ وڌيڪ سرگرم رهيو. ڪائونسل جون چونڊون ٿيون. چونڊن جي هڪ اميدوار

محمد عابداڻي لاءِ سيد صاحب کي لاڳاپي وارين ڌرين طرفان سفارش ڪرائي ويئي، پر خلافتي فيصلي موجب سيد صاحب پاران ووٽ ڏيڻ/ڏيارڻ جي سلسلي ۾ ڪوبه حصو نه وٺڻ واري راءِ تي پورو پورو عمل ڪيو ويو. سيد صاحب ان جو ذڪر ڪندي لکيو:

”16- نومبر 1920ع تي بمبئي ڪائونسل جي چونڊ جا ووٽ هئا، انهيءَ لاءِ ڪيترا اميدوار بيٺل هئا، ووٽن ۾ خلافت جي تحريڪ ڪري حصو نه ورتو ويو.“(31)

خلافت تحريڪ جي مختلف معاملن ۾ دلچسپي وٺندو رهڻ ڪري سيد صاحب کي مرڪزي توڙي صوبائي خلافت ڪاميٽين جي سرگرمين بابت وقت بوقت آگاهه ڪيو ويندو هو. ان سلسلي ۾ 7- ڊسمبر 1920ع تي سيڪريٽري سنڌ خلافت ڪانفرنس سيد صاحب کي لکيو:

”اوهان کي معلوم هوندو ته انڊين نيشنل ڪانگريس جو ايندڙ اجلاس ناگپور ۾ 26- ڊسمبر تي ٿيندو، جتي نهايت اهم قومي ۽ ملڪي مسئلن تي غور ڪيو ويندو. ترڪ موالات جي منزلن بابت قدمن تي وڌيڪ ويچار ڪيو ويندو ۽ تحريڪ خلافت جا دشمن سرگرم ڪوششون ڪري رهيا آهن ته ڪثرت راءِ سان ترڪ موالات نامنظور ڪرائجي يا قدمن ۾ ڦيرگهير ڪئي وڃي... جيسين خلافت جو مسئلو اسان جي خواهشن ۽ مذهبي حڪمن موجب نه ٿيندو تيستائين ان قدم تان نه هٽنداسين. ان لاءِ ضروري آهي ته اسين ڪافي تعداد ۾ اچي جلسي ۾ شريڪ ٿيون ۽ پنهنجي رٿ بحال ڪرايون. ازان سواءِ ڪانگريس جي اغراض و مقاصد ۽ بين قوانين جي جوڙجڪ تي به غور ڪيو ويندو. خلافت ڪانفرنس جو جلسو به انهن تاريخن تي اُتي ٿيندو، اُن لاءِ منهنجو عرض آهي ته اوهان هن ۾ شريڪ ٿي ممنون فرمائيندا.“(32)

سيد صاحب پاران خلافت تحريڪ سان وابسته مختلف ڪمن ۾ عملي طور سرگرم حصو وٺڻ سبب ڪيس وقت بوقت پروگرامن ۾

گهرايو ويندو هو. اُن جو مثال سنڌ پراونشل خلافت ڪاميٽي پاران 19- ڊسمبر 1920ع تي سڏايل اجلاس لاءِ منتظم ڪاميٽيءَ جي سيڪريٽريءَ پاران 14- ڊسمبر 1920ع واري لکيل هينئين مراسلي مان ملي ٿو جيڪو هيٺين نڪتن بابت غور ويچار ڪرڻ لاءِ گهرايو ويو هو.

(1) بيت المال جو حساب
(2) بيت المال گڏ ڪيئن ڪجي
(3) حيدرآباد ۽ لاڙڪاڻي ۾ مرڪز ماتحتي (سب مرڪز) ناهڻ
(4) قومي تعليم لاءِ ڪيئن روپيه جمع ڪجن
(5) هيٺين صاحبن جو مستقل وفد ناهڻ
پير تراب علي شاهه صاحب، پير علي انور شاهه صاحب ۽ مسٽر عبدالجبار صاحب
(6) تبليغ ۽ سوديشي جي رپورٽ
(7) جيڪي ماڻهو بنا سَند خلافت جي نالي سان چنده جمع ڪن ٿا انهن کي ڪيئن روڪجي
(8) ضلع اپر سنڌ ۾ ڪڏهن ۽ ڪٿي جنرل ميٽنگ ڪجي.
(9) پنڄاٽون ناهڻ ۽ ناگپور ڪانگريس لاءِ نمائندا موڪلڻ(33)

1920ع ۾ مرڪزي خلافت ڪاميٽي پاران برطانيه سرڪار اڳيان خلافت جو مسئلو بهتر طريقي سان پيش ڪري حل ڪرائڻ جي سلسلي ۾ مولانا محمد علي جوهر، علامه سيد سليمان ندوي ۽ سيد حسن امام تي مشتمل هڪ وفد لنڊن موڪليو ويو، جنهن کي برطانيه سرڪار ڪائي موٽ ڪانه ڏني(34). اهڙيءَ ريت اُن وفد جي ناڪام ٿي موٽڻ کان پوءِ ڊسمبر 1920ع جي آخر ۾ ناگپور ۾ مسلم ليگ ۽ ڪانگريس گڏيل اجلاس سڏايو، جنهن ۾ "ترڪ موالات" واري اڳ

پاس ڪيل رٿ جي توسيع ڪندي تحريڪ هلائڻ جو اعلان ڪيو ويو.

ڪانگريس ۽ مسلم ليگ جي گڏيل اجلاس واري هن فيصلي کان پوءِ "جمعيت خلافت اسلاميہ صوبہ سنڌ" پاران ملڪي ۽ تنظيمي صورتحال تي غور ڪرڻ لاءِ 5- فيبروري 1921ع تي خلافت ڪاميٽيءَ جي آفيس ۾ اجلاس گهرايو ويو، جنهن ۾ سيد صاحب سوڌو مڙني دلچسپي رکندڙ ميمبرن کي سڏايو ويو. اُن اجلاس جون نو(9) ايجنڊائون ساڳيون ڊسمبر ۾ ٿيل اجلاس واريون هيون، باقي ست واڌو ايجنڊائون هن ريت رکيون ويون:

(1) مجاهدن جون جماعتون تيار ڪرڻ

(2) سرڪاري دٻاءَ کي ڪيئن مُنهن ڏجي

(3) ميرپورخاص ۾ سنڌ پراونشنل ڪانفرنس سان گڏ سنڌ خلافت ڪانفرنس ڪجي يا نہ ڪجي

(4) مولانا محمد صادق جون تجويزون مُلان اسڪولن بابت

(5) هميشہ لاءِ مبلغين مقرر ڪرڻ

(6) مرڪزي خلافت ڪاميٽي بمبئي جا جاري ڪيل نوٽ ڪيتري قيمت جا وڪري لاءِ گهرايا وڃن.

(7) ڪانگريس مقاصد- سوراج ۽ قطع تعلقات."(35)

جيئن جيئن ملڪي ماحول تبديل پئي ٿيو، تيئن تيئن خلافت ڪاميٽي تڪڙا تڪڙا اجلاس سڏائي نوان نوان فيصلا پئي ڪيا. اهڙوئي هڪ اجلاس 26-27- فيبروري 1921ع تي لاڙڪاڻي ۾ گهرائڻ لاءِ بين ميمبرن سان گڏ سيد صاحب کي پڻ مراسلو موڪليو ويو، جنهن ۾ تنظيمي جوڙجڪ واري حوالي سان انتظامي ايجنڊائن کان سواءِ ملڪي صورتحال جي روشنيءَ ۾ هيٺيون بنيادي نوعيت واريون ايجنڊائون رکيون ويون.

1- تعليم لاءِ فنڊ ۽ اسڪول

- هاءِ اسڪولن جي کولڻ بابت

- مُلان اسڪولن کي گرانٽ ڏيڻ بابت
- ٻين اسڪولن کي گرانٽ ڏيڻ بابت
2- سنڌ مدرسي جي بورڊ بابت
3- سوديشي
- ائٽ سنڌ ۾ ڪيئن پکيڙجن
- ديسي ڪپڙي ۽ سامان جا اسٽور کوليا وڃن
- ڳوٺن ۾ اُٽڻ جي ڪم کي همٿائجي
- الوحيد پريس کي ضمانت ڀري ڏنل پيسن بابت
- بيت المال جو چندو ڪيئن ڪجي.“(36)

مهاتما گانڌي اپريل 1921ع کان آزاديءَ جي تحريڪ جي پرچار لاءِ سنڌ ۾ آيو ۽ ريل رستي دورو پئي ڪيائين. ان موقعي تي 27- اپريل تي سنڌس دادو ڏانهن سفر دوران سيد صاحب مهاتما سان سَن ريلوي اسٽيشن تي ملاقات ڪئي. اُن مختصر ملاقات ۾ مهاتما گانڌي سيد صاحب کي سادگي اختيار ڪرڻ، تحريڪ آزادي ۾ چندي ڏيڻ ۽ کاڌي پائڻ جي هدايت ڪئي. مهاتما جهڙي شخصيت سان ڪيل اُن ملاقات کان پوءِ سيد صاحب جي خلافت تحريڪ ۾ وڌيڪ دلچسپي پيدا ٿي، جنهنڪري پاڻ مهاتما جي حڪم زور شور جي پوئواري طور 19- مئي 1921ع کان کاڌي پائڻ ۽ قومي تحريڪ ۾ حصو وٺڻ شروع ڪيائون.

سيد صاحب پاران خلافت تحريڪ جي مختلف پروگرامن ۾ دلچسپي وٺندو رهڻ ڪري، خلافت تحريڪ جي اڪثر معاملن ۾ ڪانگس سهڪار ورتو ويندو هو. ان سلسلي ۾ خلافت ڪاميٽي صوبه سنڌ جي پريزيڊنٽ قاضي فضل الله پاران 13- آگسٽ 1921ع تي سيد صاحب کي لکيو ويو:

”اسان کي ڪراچي ضلعي جي خلافت ڪميٽيءَ جي ٺاهڻ جو خيال آهي، سو مهرباني ڪري اسان کي هن خط پهچڻ شرط اطلاع ڏيندا ته اوهان جي شهر جي خلافت ڪميٽي جا گهڻا ميمبر آهن ۽

اوهان جي ڪميٽيءَ کي ڇهئي گهٽا ڏينهن تيا آهن. مهرباني ڪري پنهنجي ڪميٽيءَ جي عهديدارن جي نالن کان واقف ڪندا ۽ اُتي اوهان جي شهر ۾ خلافت جي هلچل جو احوال به لکندا. ميمبرن بنائڻ جي سرجوشي سان ڪوشش ڪندا، ڇاڪاڻ جو اسان کي مرڪزي خلافت ڪميٽيءَ لاءِ هڪ ڪروڙ ميمبر بنائڻا آهن. مهرباني ڪري جواب جلد لکندا، ڇاڪاڻ جو اسان کي ضلع ڪاميٽيءَ جي جلد ناهڻ جو خيال آهي."(37)

مهاتما گانڌي سَن ريلوي اسٽيشن تي ڪيل ملاقات وقت سيد صاحب کي جا نصيحت ڪئي هئي، اُن تي عمل ڪرڻ جي سلسلي ۾ سيد صاحب لکي ٿو ته:

"ان وقت تائين سَن مان آڏاڻن جو رواج ختم ٿي چڪو هو، انڪري مهاتما جي حڪم جي تعميل ڪرڻ لاءِ ڪپهه وٺي سُٽ ڪَتائي، ڄَڄرن جي ڳوٺ مان ڪپڙو اُڻائي استعمال ڪرڻ شروع ڪيم، جو گهڻي وقت تائين پائيندو رهيس."(38)

نه رڳو ايترو جو سيد صاحب پاڻ "کاڌي" پائڻ شروع ڪئي، پر ٻين ۾ به دلچسپي پيدا ڪرائڻ لاءِ ڪن خاص موقعن تي "کاڌي" پائي نماءُ پڻ ڪرڻ شروع ڪيائون، جنهن جو نمايان مثال سندس 15 آگسٽ 1921ع واري ڊائريءَ مان ملي ٿو، پاڻ لکي ٿو:

"عيدالبقر هئي. نماز تي سارو کاڌيءَ جو ويس پٽڪي سميت پائي ويس. کاڌيءَ لاءِ چاهه پيدا ڪرڻ خاطر هيءَ نمائش ڪيل هئي. جيئن ته سڀ هٿ جي ڪَتيل ٿُلهي سُٽ جا ڪپڙا هئا، اِنڪري پٽڪو نهايت وڏو ڏسڻ ۾ ٿي آيو."(39)

ان سلسلي ۾ پاڻ "سوديشي تحريڪ" کي زور وٺائڻ لاءِ سوديشي اسٽور قائم ڪرڻ ۽ خاص طور تي کاڌيءَ کي عام ڪرڻ تي زور ڏيندو رهيو.

اڳ ذڪر ٿي آيو آهي ته سيد صاحب جي ننڍي عمر هئڻ ڪري سندن خانداني ملڪيت "ڪورٽ آف واردس" ۾ هئي، جتان ڪين

گذرمعاش لاءِ مقرره وظيفو ملندو هو. سيد صاحب پاران خلافت تحريڪ جي سلسلي ۾ سرڪار جو چوڻ نہ ڪرڻ ۽ مورڳو تحريڪ ۾ وڏيڪ تندهي ۽ جانفشاني ۽ جذبي سان حصي وٺڻ جو نتيجو اهو نڪتو جو انگريزن طرفان سندن وظيفي واري ماهانہ ادائگي بند ڪئي ويئي. اُن مسئلي کي منهن ڏيڻ ۽ گذرسفر لاءِ سيد صاحب ”سڪرنڊ جي مختيارڪار کان يڪسالي تي ڪڇي جي زمين جو ٽُڪر ڳائنچن جي ڳوٺ جي سامهون ڪنيو. اُنهيءَ جو جهنگ وڏائي آبادي هيٺ آندو.“(40)

1922ع تائين مرڪزي خلافت تحريڪ جون سرگرميون مختلف سببن جي ڪري آهستہ آهستہ جهَڪيون ٿي چڪيون هيون ۽ سيد صاحب پڻ مقامي طور تي پنچاتي نظام رائج ڪرائڻ ۽ پراڻي زماني کان رائج فضول ڳالهين ختم ڪرائڻ جهڙن سماجي مسئلن ۾ وڏيڪ دلچسپي وٺڻ سبب ان تحريڪ ۾ ڪو گهڻو بهرو وٺندي نظر ڪونہ ٿو اچي، پر پوءِ بہ ترڪي خلافت جي حوالي سان ٿيل مختلف واقعن بابت سندس ردِعمل مان ان تي سندن نظر هئڻ وارو تاثر ملي ٿو، جهڙوڪ:

- ”11- سيپٽمبر 1922ع وارن اخبارن ۾ تُرڪن جي ’سمرنا‘ فتح ڪرڻ جو احوال پڙهي، مسجد ۾ وڃي شڪرانا بجا آندائين ۽ مٺائي ورهايائين.

- 1- آڪٽوبر 1922ع وارين اخبارن ۾ تُرڪن جي ’ٿريس‘ ۽ ’قسطنطنيہ‘ فتح ڪرڻ واري خبر پڙهڻ تي خوشيءَ جو اظهار ڪيو ويو.“(41)

1923ع ۾ ترڪيءَ ۾ انقلاب آيو جنهن ۾ خلافت جو خاتمو آڻي سلطان اتاترڪ حڪومت جون واڳون سنڀاليون. ترڪيءَ ۾ آيل ان تبديليءَ سيد صاحب جي ذهن ۾ اهو احساس پيدا ڪيو تہ:

”مذهبي بنيادن واري حڪومت جا ڏينهن ختم ٿي ويا. قومي حڪومتون اُنهن جي جاءِ والارينديون پيون وڃن.“(42)

اهڙيءَ ريت جڏهن ترڪن جديد زماني جي تقاضائن ڪري قوم پرستي اختيار ڪري خلافت ختم ڪري ڇڏي ته ساري دنيا جي مسلمان ملڪن مذهبي طريقئہ حڪومت ترڪ ڪرڻ شروع ڪيو.

معلوم ائين ٿئي ٿو ته ترڪيءَ ۾ آيل تبديلي ۽ زندگيءَ جي ٻين سياسي ۽ سماجي مشغولين ۾ دلچسپي وٺڻ سبب سيد صاحب خلافت تحريڪ جي پوئين دور ۾ ڪو گهڻو بهرو ڪونه پئي ورتو، پر پوءِ به رسمي طور خلافتي جلسن ۾ شريڪ ٿيندو رهندو هو، جيئن 2- جنوري 1924ع واري ڊائريءَ ۾ لکيو اٿس:

”صبح جو پير الهه يار شاهه وٽان ٿي پوءِ پير غلام مجدد سرهنديءَ جي پاڙي واري خلافت جي پبلڪ ميٽنگ ۾ تقريرون ٻڌي رات جو موٽي آياسون.“(42)

خلافت تحريڪ واري اثر جهڪي ٿيڻ بعد سيد صاحب سنڌ جي سيدن مان سماجي برايون ختم ڪرڻ ۽ ڪين تعليم طرف راغب ڪرڻ لاءِ ”انجمن سادات مٽياري“ ۽ ”انجمن سادات لڪياري“ قائم ڪرڻ لاءِ ڪوشش ۾ رڌل نظر اچي ٿو. اهو سندن پهريون ڏاڪو هو، تنهن بعد سنڌ اندر ٻين سماجي ۽ سياسي ڪمن طرف متوجهه ٿيڻ لڳو. ان دوران 12- اپريل 1924ع تي علامه قاضي اسدالله شاهه حسيني ٽکڙ واري کيس هڪ خط ۾ لکيو:

”ترڪن جي خلافت کي ختم ڪيو ويو آهي ته شريف مڪہ انهيءَ ڪم لاءِ لائق نہ آهي جو انهيءَ انگريز سان شرڪت ڪري مسلماني طاقت کي ختم ڪرڻ ۾ ڪئي آهي. اوهان صرف سيد هئڻ ڪري ان لاءِ طرفداري نہ ڪريو.“(43)

سيد صاحب علامه اسدالله شاهه ٽکڙائيءَ جي لکيل ان ياداشت هيٺان لکيو آهي ته:

”ڏسجي ٿو ته منهنجي ڪنهن اهڙي قسم جي لکيل خط جي جواب ۾ اهو خط لکيو اٿن.“(44)

سبب ڪٺي کهڙا به هجن، پر اها حقيقت آهي ته آهستہ آهستہ تي سيد صاحب جي خلافت تحريڪ واري ان اسلامي تصور مان دلچسپي جهڪي ٿيندي ويئي ۽ پاڻ ٻين معاملن ۾ وڌيڪ دلچسپي وٺڻ لڳو. ان ڳالهہ جو اندازو شيخ عبدالمجيد سنڌي صدر صوبہ سنڌ خلافت ڪاميٽي پاران لکيل هڪ خط ۽ سيد صاحب پاران لکيل جوابي خطن وارين جملي بازين مان ٿئي ٿو.

شيخ صاحب 2- جون 1926ع تي سيد صاحب کي لکيو:

"اسان صوبي سنڌ خلافت ڪاميٽيءَ جي ميٽنگ سکر ۾ 12-13-جون تي رکي آهي ۽ مون سيني مسلمانن جي خيرخواهہ صاحبن کي اُن ۾ شريڪ ٿيڻ جي دعوت ڏني آهي. مان نهايت مشڪور ٿيندس، جيڪڏهن اوهان صاحب ان ۾ شريڪ ٿي پنهنجي صلاح سان مشرف ڪندا."(46)

ان وقت تائين سيد صاحب جيئن ته ٻين ڪمن ۾ مشغول ٿي چڪو هو، انڪري شيخ صاحب کي جواب ۾ لکيائين:

"سن ۾ ٿيندڙ ڪانفرنس لاءِ اچو."

ان جي جواب ۾ شيخ صاحب لکيو:

"پهرين سکر واريءَ ڪانفرنس ۾ اچو پوءِ چوندا ته سَن ۾ اچي سگهندس."(47)

سيد صاحب انگريزن خلاف هلندڙ هر تحريڪ ۾ حصو ورتو مثلاً يونان قسطنطنيہ تي حملو ڪيو ته ان خلاف سنڌ ۾ به جلسا جلوس ٿيا ۽ مذمت واريون قراردادون منظور ٿيون، انهن جلسن ۽ احتجاجي مظاهرن ۾ سيد صاحب پيش پيش رهيو.

هجرت تحريڪ شروع ٿي تڏهن، سيد صاحب ان ۾ به سرگرم نظر اچي ٿو، مختلف وقتن تي جيڪي چندا ٿيا انهن ۾ به سيد صاحب سرگرم رهيو.

اهڙي ريت ننڍي عمر کان خلافت تحريڪ ۾ حصو وٺڻ ڪري، سيد صاحب جي زندگيءَ ۾ مجموعي طور هينيون بنيادي تبديليون آيون، جن جو سندس سڄي زندگيءَ تي اثر رهيو.

- روزمره زندگيءَ ۾ سادگي اختيار ڪرڻ

- ڪيل ڳالهه تي بيهي رهڻ، ڏاڍ اڳيان نه جهڪڻ، مهاڏو اٽڪائڻ، پنهنجي محدود وسيلن سان به مقابلو جاري رکڻ

ترڪيءَ مان خلافت جي خاتمي کان پوءِ هندستان اندر خلافت تحريڪ جو زور ختم ٿي ويو، پر پوءِ به خلافت جي نالي ۾ سنڌ جي مختلف شهرن ۾ ايڪڙ ٻيڪڙ ڪي پروگرام ٿيندا هئا، پر اُنهن جو مکيه مقصد ترڪي خلافت واپس ورائڻ بجاءِ ملڪي سياسي ۽ سماجي مسئلن بابت غور ويچار ڪرڻ وڃي رهيو هو. اهڙن پروگرامن ۾ پڻ سيد صاحب جي شرڪت نظر اچي ٿي. سيد صاحب ان وقت تائين سَن جي پسگردائيءَ وارين سماجي سرگرمين مان نڪري پهريان محال مانجهند ۽ پوءِ ضلع لوڪلبورڊ ڪراچيءَ جي حدن تائين پنهنجي عمل جو دائرو وسيع ڪري چڪو هو.

سيد صاحب 1924ع ۾ تعلقي لوڪلبورڊ جو صدر ۽ ضلع لوڪلبورڊ ڪراچيءَ جو نائب صدر چونڊجي ويو هو. اهڙن عهدن تي فائز ٿيڻ کان پوءِ سندن جدوجهد جو دائرو وسيع ٿيندو پئي ويو، پر پوءِ به سنڌ جي مختلف مسئلن بابت سوچ ويچار ڪرڻ جي سلسلي ۾ سنڌ خلافت ڪاميٽي جا جيڪي اجلاس ٿيندا پئي رهيا، اُنهن ۾ سرگرم عمل نظر اچي ٿو. اهڙو هڪ اجلاس 10- فيبروري 1931ع تي سڏايو ويو. اُن ۾ سنڌ جي بمبئيءَ کان جدائيءَ واري تحريڪ لاءِ راهه هموار ڪرڻ ۽ نقطهٔ نظر جي پرچار ڪرڻ جي سلسلي ۾ هڪ سب ڪميٽي ناهي وئي، جنهن ۾ شيخ عبدالمجيد سنڌي، حاجي عبدالله هارون، محمد هاشم گذدر، سائين ميران محمد شاهه ۽ نورمحمد وڪيل سان گڏ سائين جي.ايم.سيد پڻ ميمبر طور نظر اچي ٿو.

حاشيه ۽ حوالا:

(1) ڏسجي فهرست چنده هلال احمر تاريخ 12- نومبر 1913ع، ص 60
(2) ڏسجي خلافت ۽ سمرنا فند جي آمدني جو تفصيل ۽ خرچ جو نقشو 1922ع، ص 10
(3) Kanshik P.D. The Congress Ideology and Programe, Bombay Allied Publishers, 1964, P.223
(4) Weekes R.V. Pakistan-Birth and Growth of a Muslim Nation, London, D.Van Nortrand Company 1964, P.77
(5) سيد جي.ايم: پنهنجي ڪهاڻي، پنهنجي زباني (ٻاڳو ڀهريون) ڇاپو ٽيون، (1998ع) جي.ايم.سيد اڪيڊمي سن، ص 29
(6) ساڳيو جوالو، ص 36
(7) ڏسجي سائين جي.ايم.سيد جي لائبريريءَ ۾ موجود قلمي تقرير (۾) خلافت ڪاميٽي فائيل.
(8) ساڳيو حوالو
(9) سيد جي.ايم: پنهنجي ڪهاڻي، پنهنجي زباني، ساڳيو حوالو، ص 37
(10) ڪورٽ آف وارڊس: لاوارث صغير ٻارڙن لاءِ اهڙو قانون، جنهن تحت انهن جي اباڻي ملڪيت سرڪار قبضي ۾ آڻي، مقاطعي تي ڏيئي، ان مان سندن گذرمعاش لاءِ ماهانه وظيفو مقرر ڪندي آهي. ان وقت تائين جيستائين صغير ٻار وڏو ٿي مال ملڪيت سنڀالڻ جهڙو ٿئي. سيد صاحب لاءِ اهو ڪم مرزا قليچ بيگ ڪرايو هو.
(11) سيد جي.ايم: پنهنجي ڪهاڻي، پنهنجي زباني، ساڳيو حوالو، ص 37
(12) ساڳيو حوالو
(13) ڏسجي سائين جي.ايم.سيد جي لائبريريءَ ۾ موجود قلمي تقرير
(14) سيد جي.ايم. پنهنجي ڪهاڻي، پنهنجي زباني، ص 37
(15) روزانه الوحيد ڪراچي 27- اپريل 1920ع، ص 4
(17-16) ڏسجي سيد صاحب جي لائبريريءَ ۾ موجود خلافت ڪاميٽي فائيل

(18) ڏسجي سيد صاحب جي ڊائري (قلمي) 17- مئي 1920ع
(19) ڏسجي سيد صاحب جي لائبريري ۾ موجود خلافت ڪاميٽي فائيل
(20-21-22) ساڳيو حوالو
(23) سيد جي.ايم: اچ پڻ چڪيم چاڪ (مرتب) 1977ع، سنڌي اديبن جي ڪوآپريٽو سوسائٽي لميٽيڊ حيدرآباد، ص 189
(24) ساڳيو حوالو، ص 174
(25) ڏسجي بمبئي مرڪزي خلافت ڪميٽي جي چوپڙي، ترڪ موالات نمبر1 جون 1920ع، ص 5
(26) ساڳيو حوالو، 10-11
(27-28-29) ڏسجي سيد صاحب جي لائبريري ۾ موجود فائيل خلافت ڪاميٽي
(30) سيد جي.ايم: اچ پڻ چڪيم چاڪ، ساڳيو حوالو، ص 183
(31-32-33) ڏسجي سيد صاحب جي لائبريري ۾ موجود خلافت ڪاميٽي فائيل
(34) Hanaji M.A.Muslim Role in Indo Pakistan (1964) Dacca, Ideal Library, P.29
(35-36-37) ڏسجي سيد صاحب جي لائبريري ۾ موجود خلافت ڪاميٽي فائيل
(38) ڏسجي سيد صاحب جي لائبريري ۾ موجود ياداشتن جو بُڪ
(39) سيد جي.ايم: پنهنجي ڪهاڻي، پنهنجي زباني، ساڳيو حوالو ص91
(40) ساڳيو حوالو ص 94
(41) ساڳيو حوالو ص 100
(42-43-44-45) ڏسجي سيد صاحب جي لائبريري ۾ موجود ياداشتن جو بُڪ
(46) سيد جي، ايم اچ پڻ چڪيم چاڪ، ساڳيو حوالو، ص 174.
(47) ڏسجي سيد صاحب جي لائبريري ۾ موجود ياداشتن جو بُڪ.

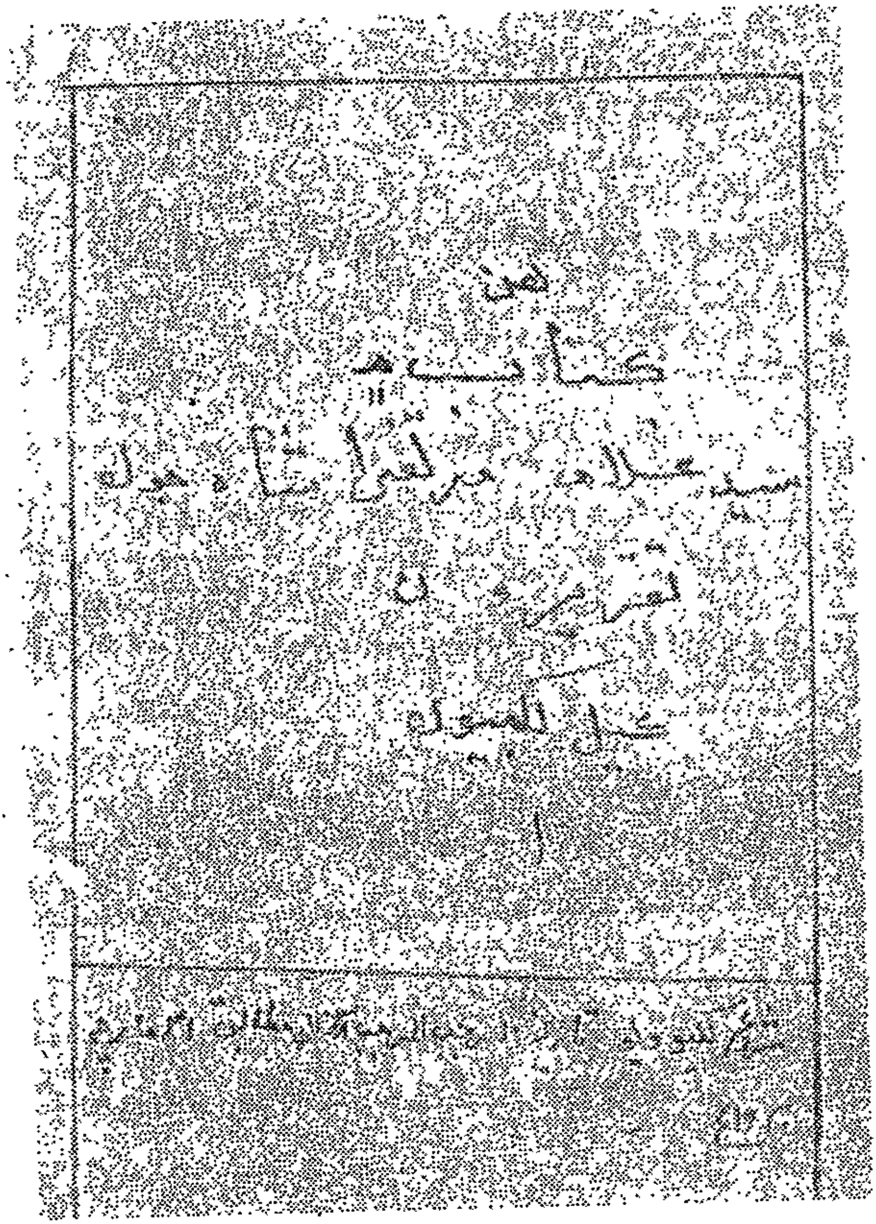

هٿ سان لکرايل تقرين واري ڪتابڙي جو پهريون صفحو

جي ايم سيد جون تقريرون

هٿ سان لکرايل تقرير واري ڪتابڙي جو آخري صفحو

بسم الله الرحمان الرحيم

(تقرير نمبر 1)

نحمده ونصلي علي رسوله الكريم

سيني مسلمان ڀائرن کي جيڪي هن چڱي موقعي تي گڏ ٿيا آهن، معلوم هجي ته، اسان کي خبر آهي ته اسان مسلمانن جو حال ڪجهه وقت ڪهڙو هو ۽ [هاڻ ڇا] جي مٿان ٻين مذهبن وارا حڪومت ڪندڙ هئا ۽ ڪن شهرن ۾ اڃان به ڪن ٿا. تنهن جو فقط اهو ئي سبب آهي ته اسان مسلمانن ۾ نه علم، نه ٻڌي، نه همدردي آهي. ۽ اوهان کي خبر آهي ته ٻيون قومون ڪهڙن سببن ڪري مسلمانن کان زور وٺي ويون آهن. اهو رڳو علم ۽ همدرديءَ جي ڪري. اسان هاڻ هي وجهه ڳولي ڪڍيو آهي جنهن جي مدد سان اسين سُڌري سگهون ٿا. اسان جا مسلمان ڀائر جيڪي وڏن شهرن ۾ رهن ٿا سي گهڻو ڪري ٻين قومن جي زير بار ٿا رهن سي به انهيءَ سبب ڪري، اهو سبب آهي ”انجمن“ جنهن کي هندو ”پنچات“ چون ٿا. اها هن وقت گهڻن شهرن ۾ پڪڙجي ويئي آهي.

ان ڪان اسان جو ڳوٺ خالي آهي. اهو ئي اسان جي نه سڌرڻ جو سبب آهي. اها هن طرح ڪئي ويندي ته سڀ ڪنهن مائٿهوءَ تي سندس وصيعت آهر مهينو [چندو] مقرر ڪبو. جيئن هو ڏيئي سگهي ۽ شادي [جي موقعي] تي مقرر ڪيل نهراءُ [موجب] ڏيندو ۽ ڏڻ پنهنجو ڪبو. تن جي گڏ ڪرڻ لاءِ ۽ صلاح مصلحت ڪرڻ لاءِ چار يا پنج ميمبر مقرر ڪيا ويندا. جي اهي پئسا وٺندا، انهن مان هرهڪ پاڻ وٽ هڪڙو ڪتابڙو رکندو جنهن ۾ هو پئسن جو حساب رکندو جنهن کان مقرر ڪيل وقت تي اهو حساب وٺبو ۽ جيڪي به ننڍا ڪتاب ٿيندا سي وري هڪ وڏي ڪتاب ۾ داخل ڪبا، پوءِ جيڪي پئسا جمع ٿيندا سي هيٺين ڪمن ۾ خرچ ڪبا مثلاً:

ڪا مسجد شريف شهيد ٿي پوي ته ان لاءِ جو ڏار چندو ڪيو ويندو آهي تنهن ۾ وقت لڳندو آهي جنهن ڪري ڪم ۾ دير ٿيو وڃي، تنهن لاءِ يڪدم هنن رکيل پئسن مان ڪم آڻبا وغيره ۽

جيڪڏهن ڪنهن مسجد شريف جو هجرو نهرائڻو هجي ته ان کي پڻ نهرائجي، هي عيدگاهه جيڪا آهي سا ٻين ملڪن ۾ ڏسجي ٿو ته ان کي چوڌاري پٽ ڏنل ٿئي ٿي ۽ ان ۾ وڻ پوکيل ٿين ٿا، جنهن ڪري ڪنهن ڏينهن گرمي هجي ته به نماز سولائي سان پڙهي سگهجي ٿي ۽ جي ڪو مسافر مري پوي ته ان جي ڪفن وغيره جي لاءِ جو رلڻو پوي ٿو ۽ جيستائين ڪه پورائو ٿئي تيستائين جنازو پيو رهي ٿو انهيءَ لاءِ به هي پيسا ڪم آڻي سگهجن ٿا.

ڏسو ته هتي ماڻهو بي علم آهن، جنهن ڪري ٻين مذهبن وارا زور وٺي ويا آهن، تنهن لاءِ هڪ مسلماني مدرسو وجهجي ۽ ان مدرسي ۾ جيڪي پڙهن انهن کي ڪتاب وغيره مفت ڏجن ۽ تعليم مفت ۽ زوري ڏني وڃي ته هوند مسلمان ستري پون اهڙا ڪيئي ڪم ڪري سگهجن ٿا جن مان دين ۽ دنيا جو فائدو آهي. اهي پئسا بنا ڪنهن [گڏيل] صلاح جي خرچ نه ڪبا، بلڪ چار يا پنج ميمبر مقرر ڪيا ويندا انهن جي راءِ تي چڏيل آهي بلڪ سيني ماڻهن جي مرضيءَ تي چڏيل آهي، هاڻي مون کي وڌيڪ چوڻو نه آهي اها ڳالهه هن مثال سان لاڳو آهي.

ز اتفاق مگس شهد مي شود پيدا
خداچه لذت در اتفاق نهاد

يعني ماکيءَ جي مکن جي اتفاق يعني ٻڌيءَ مان، جي تمام ننڍيون آهن، ماکي ٺهي ٿي جيڪڏهين اسين هيڏا سارا ماڻهو ڪوشش ڪنداسون ته اسان مان ڪهڙي نه مٺي ماکي ٺهندي جنهن مان هوند سڄو جهان فائدو وٺي. يڪ مشت نمونه خروار يعني هڪڙي مٺ هزارن جو نمونو آهي. وڌيڪ چوڻ واجب نه سمجهي هت هن احوال کي بس ٿا ڪريون.

خدا تعاليٰ ڪندو ته اسين اهو [ساڳيو] طريقو اختيار ڪري ان مان فائدو وٺي، انهيءَ لاءِ سندس شڪر گذار رهون. آمين ثم آمين

(هي تقرير تاريخ 10 ذوالحج 1337هه عيد ڏينهن انجمن برپا ڪرڻ لاءِ ڪئي وئي، جا منشي حاجيءَ کان پڙهائي وئي.)

بسم الله الرحمان الرحيم

(تقرير نمبر2)

نحمده ونصلي علیٰ رسوله الڪريم

سيني مسلمانن کي معلوم هجي تہ آءٌ هڪڙي ڳالهہ کان اوهان ياڻن، اسلام جي سچارن کي واقف ڪرڻ گهران ٿو جا انشاءَ الله تعاليٰ سيني کي پسند ايندي. اميد تہ اسين سيئي انهيءَ خير جي ڪم ۾ مدد ڪري پنهنجي واقفي ۽ ثواب حاصل ڪريون. اها ڳالهہ هي آهي تہ اسان سن ۽ آس پاس وارن مسلمانن کي ڪا بہ خبر نہ آهي، تہ اسلام جي خلاف پنيان چا تي گذريو آهي ۽ ترڪيءَ سان ڪهڙي حالت.آهي ۽ ڪهڙي حالت ٿيڻي آهي، جو ترڪيءَ جو سلطان جيڪو حضرت مُحَمَّدَ ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جو جاءِ نشي ۽ خادم الحرمين آهي، تنهن سان اڄ اهڙي حالت ٿيڻي آهي جو خدا شل انهن [اهڙيون رتون] رتيندڙ ڪافرن کي اها حالت ڏيکاري.

يائرو -

هي وقت اسلام جي نهايت زوال جو آهي، جيڪڏهن اسين هن ڪم ۾ ڪا بہ ڪوشش نہ ڪنداسون، تہ اسلام کي وڏو نقصان رسڻو

آهي ۽ هنن ڳالهين بابت ماڻهن کي خواب خيال به نه آهي. ڏسجي پيو ته چوڌاري ٻين ملڪن ۾ انهيءَ ڳالهه بابت ڪهڙا نه جلسا ۽ ڪاميٽيون ۽ ڪوششون پيون ٿين، پر افسوس آهي ته اسان جو ملڪ اهڙن اسلامي ڪمن کان ناواقف آهي. هاڻي اسان کي خيال آيو آهي ته اسين سيئي مسلمان چندو ڪري هڪ جلسو يا خلافت ڪاميٽي ڪريون ۽ سيئي [اُن مسئلي کان] واقف ٿي اک پٽيون ته چا ٿيو آهي ۽ چا ٿيندو. جنهن جو وڏيڪ احوال پاڻهي جلسي ۾ ٿيندو. انهيءَ لاءِ ٻاهريان وڏا پڙهيل ماڻهو تقريرن ڪرڻ لاءِ گهرائبا، جي اسان کي سڀ [ڳالهه کان] واقف ڪندا ۽ [مسئلا] ٻڌائيندا.

هاڻي توهان سيئي مسلمان هن ڪم ۾ تمام سرجوشيءَ سان مدد ڪري ان ڪم کي ٻهري ور ڪندا ته انشاء الله تعاليٰ سڀ فتح ٿيندي، جو اسان جو اهو ڪم اسلامي آهي.

انهيءَ ڪم جي چندي ونڻ لاءِ هڪ سيد ميان جمن شاهه ۽ قاضي ميان الهرکيه ۽ ٻيا به ڪمر همت ڪم [ڪوشش] ڪندا انشاء الله تعاليٰ سندن اسلامي خدمت انهن کي فتحياب ڪندي.

آمين ثم آمين.

(هي تقرير جمع جي ڏينهن تاريخ 22 جمادالاوليٰ 1338هه مطابق 13 فيبروري 1920ع جي خلافت ڪاميٽي سڏائڻ لاءِ ڪئي وئي هئي.)

بسم الله الرحمان الرحيم

(تقرير نمبر 3)

نحمده ونصلي علیٰ رسوله الکريم

اي برادران دين رسول مقبول صلي الله عليه وآله وسلم آءٌ هاڻي ڪجهه ٿورو احوال پنهنجي حاضر صاحبانَ جي خدمت شريف ۾ عرض گذار ڪندس. واجب آهي ته دل جي ڪنن ۽پيار جي خيال سان ٻڌي انهيءَ گذارشَ تي ذرا ڌيان ۽ غور ڏيئي پنهنجي خيالن ۾ جاءِ ڏيندا.

صاحبان، توهان کي واقف هجي ته هي جيڪي هلچل ۽ اسلامي مجلسون پئي ٿيون آهن سي ڇالاءِ هيون ۽ انهن مان نتيجو ڪهڙو نڪتو ۽ جيڪي دانهون ڪيون ويون سي ڪهڙي حد تي پهتيون. اهي هلچلون خاص چڱي نيت سان مقامات مقدسه ۽ خليفة المسلمين جي لاءِ هيون ته مقامات مقدسه ٻين جي هٿ ۾ نه هئڻ گهرجن ۽ خليفة المسلمين جي هٿ ۾ مٿيان مقامات ۽ جيڪي جنگ کان اڳ ملڪ هئا سي ڏنا وڃن، اسانَ [هي ڪوششون] پنهنجو فرض ڄاڻي ڪيون آهن ۽ نه اُن ڪم ۾ ڪنهن جو ڪو نفساني يا گهرُو غرض آهي، پر خاص مٿين مراد حاصل ڪرڻ لاءِ ڪيون ويون آهن.

نتيجو ڇا نڪتو، حاضرين، سرڪار رعيت کي خوش ڪرڻ لاءِ ڇا جواب ڏنو ۽ دانهون ڪيستائين پهچايون ويون؟ جواب جي توهان کي خبر هوندي ۽ اهي دانهون مدبران سرڪار تائين پهچايون ويون آهن، پر حاصل مطلب ته پاڻ کي هينئر ڪهڙي روش اختيار ڪرڻ گهرجي سا هي آهي ته اتفاق يعني ٻڌي کي وڌيڪ قائم ڪريون ۽ باقي جن جي دل تي متان نفاق جو پڙدو آهي سي لاهين ۽ همدردي جي رستي سان هلي پردي کي پري ڪري دنيا جي خواب خيالن جي فائدي کي ڇڏي آخرت جي فائدي جي مد نظر نمرودي ڳالهين کان پري ٿي هن بيت تي ڌيان ڏين:

چون پرسش گناهم روز حشر خواهد
تمهڪات گناهارا خلق يارا ڪنند.

يعني: قيامت ڏينهن پنهنجي گناهن جو پڇاڻو ٿيندو[انڪري] هڪ ٻئي سان ٻانهن ٻيلي ٿي ساڳي مطلب جي حاصل ڪرڻ لاءِ وڏيڪ ڪوششون ڪريو.

ياٺرو:

توهان کي معلوم آهي ته اتفاق هڪ اهڙي نعمت الاهي آهي جنهن جي وسيلي انسان طرح طرح جا مقصد ۽ مطلب حاصل ڪري سگهي ٿو.

نقل آهي ته هڪ ماڻهو جڏهن مرڻ تي آيو تڏهين پنهنجن پٽن کي گهرايائين ۽ چيائين ته ڪانيون ڪٽي اچو. ڪٽي آيا، هڪ ڪاني هڪڙي پٽ کي ڏنائين ته ڀنج هو اها ڀنجي ويو. وري ٻه ڳڏي ڏنائينس سي ٻه ڀنجي ويو پوءِ ٽي ڏنائينس سي تمام زور سان ڀڳائين، جڏهن هن گهڻيون [ڪانيون] ڳڏي ڏنس تڏهين هن چيو ته "بابا ٽي ٻه تمام زور سان ڀڳيون آهن سو هي گهڻيون ڪيئن ڀڃي سگهندس، ڪنهن کي طاقت نه آهي جو ڪانيون ڀڃي."

تڏهين پيءُ چين، پٽڙئو ان ڳالهه کي دل ۾ جڳهه ڏيو ۽ ان تي دل و جان سان عمل ڪريو. جيترا پاڻ ۾ گهڻا اتفاق سان هوندؤ اوتري قدر توهان جو زور ۽ شان وڌندو. ماڻهن جي دل ۾ توهان جو دٻدٻو ٿيندو. اتفاق جي برڪت سان هميشه خوش رهندؤ ۽ اتفاق جي وسيلي ٻين تي غالب رهندؤ. اتفاق ڪارڻ راحت ۽ فتح جو آهي ۽ نفاق موجب ذلت ۽ خواري جو آهي، اتفاق ۾ جي چڱايون آهن، سي ڳاڻيٽي کان ٻاهر آهن، مثال آهي ته

ز اتفاق مگس شهد مي شود پيدا
خداچه لذت ذر اتفاق نفاد

پيارؤ پنهنجن اڳين احوالن کي غور سان ڏسندؤ ته

کل کو نہ تھے آج کیا ہوگئے تم
ابھی جاگتے تھے ابھی سوگئے تم

ادا پاڻ هڪ ٻئي جا ياٺر آهيون، پاڻ مان ڪنهن کي ايذاءُ ايندو [ان جو احساس] اسان سيني کي هئڻ گهرجي. جيئن حديث شريف ۾ نه آيو آهي، صحيح مسلم ۾ نعمان ابن البشير کان روايت آهي ته

قال قال رسول الله صلي الله عليه وسلم
تري المُؤمنين في تَوَادهِم وَ تَراحُمِهِم وتواد هم وتعاطفهم كمثل الجسد
إذا اشْتكىٰ بَعْضُهُ تُدَاعيٰ اله سائرالجسد بالسهر والحُميٰ
يعني: مومن جو مثال ان جي دوستي ۽ مهربانيءَ ۾ اهڙو آهي جهڙو بلن جي عضون ۾ درد هجي ۽ ٻيا عضوا بي آرامي ۽ خفگيءَ ۾ هجن.

يارو:
پست تي نہ وڃو ۽ خدا مان اميد نہ لاهيو. مڙسي ڪريو ۽ هن آيت ڏي نهاري اميد کي وڌايو — آيت
وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الغَيثَ مِن بَعدِ مَا قَنَطُوا وَيَنشُرُ رَحمَتَه وَهُوَ الوَلِيُّ الحَمِيدُ (سورة شوريٰ آيت 28)
هاڻي همت مردان ڪري وري بہ پنهنجو فرض ادا ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪيو. انشاء الله تعاليٰ تہ فتحياب ٿينداسون.
آمين ثم آمين
اي پروردگار، اسان مسلمانن مان نفاق جي بيماري دور ڪر.
اي پروردگار اسان کي اتفاق ۽ همدردي ۾ مسرور ڪر.
اي ذوالجلال، اسان مسلمانن کي اتفاق ۽ محبت ۾ ٻين قومن تي حڪم ڏي ۽ خير جي ڪم ۾ همت ۽ قوت بخش. اسان جيءَ اسلام کي بي اتفاقي، ڪينہ ۽ حسد ۾ ٻين قومن جو مطعون نہ ڪر انهن کي سگهہ ڏي ۽ پريشاني ۾ محزون نہ ڪر.
اي ڪريم، اسان جي اسلام جنءَ پائرن کي ٻين قومن ۾ سرفراز ڪر. اي رحيم، اسان جي صاحبِ دين اسلام وارن کي تعليم ۽ تهذيب ۾ ممتاز رک.

آمين يا رب العالمين.
(هي تقرير تاريخ 25 جمادي الثاني 1338ھ مطابق 17 مارچ 1920ع جي خلاف ڪاميٽي، جيڪا سن ۾ ٿي هئي ان ۾ ناهيتڏڙ پڙهي ٻڌائي)

ڪيرٿر ڪئنال تي واقع جوڻيجا مسجد
جيڪا وچ ڪئنال ۾ آيل آهي.

پيغام علمُ
جهندي جي آمد وقت پڙهيل خطبو

[1927ع جي، قمري مهيني رمضان شريف ۾ ترڪي
سلطنت جي جهنڊي جي دادوءَ ۾ آمد تي، ان موقعي تي سيد
صاحبؒ جو پڙهيل خطبو]

حضرات علماء ڪرام- و برادران اسلام

آءٌ لائق هن ڳالھ جو نہ هوس جو توهان جي اڳيان ڪجھ عرض پيش ڪريان، مگر جانچي ڏٺم تہ اهو وقت اچي ويو آهي جو گونگن کي ڳالهائڻ ۽ ٻوڙن کي ٻڌڻ گهرجي، جنهن کي پيرن ۾ هلڻ جي طاقت نہ هجي، انهن کي بہ هلڻ گهرجي، جو تہ اسلام پنهنجي هر پيروي ڪندڙ کان پنهنجي آخري خدمت گهري رهيو آهي.

بيا جامي رماڪن شرمساري،
ز صاف و درد پش آرانچہ داري.

حضرات: ممبران استقباليہ ڪاميٽي دادو جي طرفان آءٌ اوهان سيني صاحبن ۽ 'عَلَمُ مبارڪ' جي هن دادو شهر ۾ تشريف آوري تي دلي مرحبا ڪيان ٿو ۽ مبارڪ ڏيان ٿو.

هي اسان سنڌ جي مسلمانن ۽ هند جي خوش قسمتي آهي- جو هي پاڪ مقدس 'عَلَمُ مبارڪ' وري ٻيو دفعو سنڌ يعني باب الاسلام ۾ داخل ٿيو آهي- اڳ هڪ دفعو محمد بن قاسم آندو هو- ۽ ٻيو دفعو وري اڄ توهان جي جانثاري ۽ حب ايمانيءَ جي ڪشش سبب هت آيو آهي- هن جو جيتري قدر شڪريو ادا ڪجي اوتري قدر گهٽ آهي-

صاحبان- اسان کي هرگز اها اميد نه هئي- ته اسان جي پن چئن آنن جي قرباني تي، هيڏي عظيم الشان نوازش ۽ سرفرازي اسان غريب مسلمانن تي، حضرت خليفه المسلمين ڪندو- هي اهڙي عظيم الشان نعمت آهي- جو اڄ تائين ڪنهن بادشاهه کي به نصيب نه ٿي آهي- غياث الدين بادشاهه کي لقب ناصرالدين، جو حضرت خليفة المسلمين وٽان عنايت ٿيو- ته چاليهه ڏينهن برابر پنهنجي سر بادشاهيءَ ۾ خوشيءَ جا جلسا ڪيا هيائين.

عَلَمَ مبارڪ جو رمضان شريف ۾ اچڻ نيڪ فال آهي-

رمضان جي معني آهي- ڪَٽِڻُ، اهڙي طرح هي عَلَمُ مبارڪ غلاميءَ جي زنجيرن کي ڪٽڻ لاءِ هتي آيو آهي- رنڍن ۽ ويڇڙيلن کي پرچائي- فرقه بنديءَ جو ٻج ڪڍي، هميشه لاءِ صلح ڪندڙ. هي ساري دنيا کي آزاد ڪري هن آزاد توحيد جي جهنڊي هيٺان آڻيندڙ آهي.

جهڙي طرح [جهنڊو] پاڻ آزاد ۽ توحيد تي دلالت ڪندڙ بهشتي سبز وڳو ڍڪيو، خداوند ڪريم جي آڏو نياز سان سَر بسجُودُ آهي، اهڙي طرح اهو ساري دنيا لاءِ آزاديءَ جو پيغام آهي.

صاحبان: هي هڪ عجب جي ڳالهه آهي. بلڪ اسلام جو هڪ زنده معجزو آهي، ته جرمني چئن سالن اندر اهڙي تباهه ۽ برباد ٿي ويئي، جو وري اٿڻ جي اميد منجهس نه آهي. باوجود ايتري دولت ۽ سامانِ جنگ جي اهڙي ڪمزور ٿي وئي آهي، جو فرانس جي هڪ مُٺِ جيترن ماڻهن ڪنبائي ڇڏي آهي، مگر ترڪن تي چوڏهن سال لاڳيتا صليب پرستن جون گوليون مينهن وانگر وسيون پئي ۽ باوجود بي سَرُو ساماني جي- پنهنجي غيرت ۽ شجاعت سان اهڙو يورپ جو مقابلو ڪيائون جو اڄ سارو يورپ اُن احرارن جي تلوار جي تيزي کان ڪنبي رهيو آهي ۽ سندن آزادي جو عَلَمُ مبارڪ هرجاءِ بلڪ هت سامهون اسان وٽ به لهريون ڏئي رهيو آهي-

صاحبان: اسان جا هيترا مسلمان ڀائر، اسان جي شهرن ۽ ڳوٺن جا نمائندا، هيڏي وڏي تعداد ۾ باوجود تنگ وقت ۽ رمضان شريف جي

روزن سان [پوءِ بہ] اچي گڏ ٿيا آهن- مگر جا محبت اسلام جي پيروي ڪندڙ پنهنجي مذهب سان رکن ٿا- تنهنجو هي جلسو ۾ عَلَمُ مبارڪ هڪ صاف ۽ ڪليل ثبوت آهي جيڪڏهن ڪو شخص اجا بہ بهاناً چوي تہ هي شرارتون خلافت اسلامي جي برخلاف ٿيون آهن. تن مسلمانن ۾ ڪابہ بي چيني پئدا نہ ڪئي آهي تہ هي عظيم الشان ۽ با اثرُ عَلَمُ مبارڪ، اهڙي شخص جي، جو خود پاڻ کي دوکو ڏئي رهيو آهي، زبان بند ڪندو.

صاف کہہ دینا ہی مجھ کو ای گروہ دشمناں
ہی نہیں شخصی غرض مقصود جمع مومناں
آگیا ہی علم اب دیں اور مذہب کا یہاں
جان تک دینے کو ہیں جس کے لیے اسلامیاں
فرض ہی حفظِ خلافت مومنوں پر بالیقیں
کیوں کہ قائم ہی اسی سے آب روئے شرع دیں
اس پہ ہے اجماعِ اہل حق کوئی منکر نہیں
اس کے حامی ہی مسلماں تا بنفس واپسین
زندگی مسلم کی ہی حق کی حمایت کے لیے
شمع ہے وہ ساری عالم کی ہدایت کے لئے
مومنو ہشیار ہو اب وقت غفلت کا نہیں
جاگنے کا وقت ہی اب خوابِ راحت کا نہیں
آنکھ کھولو اب زمانہ عیش و عشرت کا نہیں
جلد اٹھو لو خبر اب وقت فرصت کا نہیں
کشتیءِ حق ہے اب طوفان حوادث تیری

امتحاں کا وقت ہے اور آزمائش کی گھڑی
دشمنوں نے ہر طرف سی ہم پہ نرغہ کردیا
اور مقاماتِ مقدس پر بھی حملہ کردیا
قبضۂ اعدا سے اب دارالخلافہ جاچکا
ہاں مسلمانو اٹھو تکبیر کا وقت آگیا
ہے مجھے اُمید ہم ہوں گے یقیناً کامیاب
دشمنِ دیں جتنے ہیں ہوں گے سبھی خانہ خراب
نصرتِ حق بالیقین ہوگی ہماری ہم رکاب
بارگاہِ حق میں ہوں گی یہ دعائیں مستجاب
ناامیدی رحمتِ حق سے ہے ایماں کا قصور
ٹل نہیں سکتا ہے ہرگز وعدۂ اتمام نور
گرچہ ہم تھوڑے ہیں اور دشمن ہمارے ہیں کثیر
ہم ہیں خالی ہاتھ اور دشمن ہیں سبھی باتیغ
پر نہیں غالب رہ آسکتی یا اہو القدیر
حامی حق ہم ہیں دست حق ہمارا دستگیر
نورحق شمع الٰہی کو بجھا سکتا ہے کون
جس کا حامی ہو خدا اس کو مٹا سکتا ہے کون
وجعل القمر فیھن نورا وجعل الشمس سراجا

الله تبارڪ و تعاليٰ آسمان ۾ چنڊ بہ پيدا ڪيو جو هڪ نور آهي ۽ سج بہ پيدا ڪيو جو هڪ روشن مشعل آهي انهيءَ مثال ۾ اشتراڪ تشبيهہ مان مقصود هي آهي تہ اسلامي عَلَمَ جي دعوت بہ هن آفتاب

مادي جي طرح هڪ آفتاب روحاني آهي جڏهن سج ايرندو آهي ته انجي روشني ۽ گرمي پري ۽ اوري ۾ ڪو فرق نه هوندو آهي ۽ اها هڪ جهڙي هوندي آهي. بعينه اهو حال هن آفتاب دعوت الهيٰ نور نبوت جي عام فيض جو ٿيو گويا سير تي هلندو مگر فاران[1] جي چوٽي تي ظاهر ٿيو سڄي پاسي شريعت الاهي جو نور ۽ ڪتاب مبين ته ڪبي طرف عدل قائم ڪرڻ لاءِ ترار جوهردار چمڪي ٿي جنهن جو ظاهر ٿيڻ جهان ۾ ظلم ۽ اونداهي کي شڪست ۽ روشني ۽ روشني عدل جي دائمي فتح، جو ته آسمان هدايت تي شريعت الاهي جا سئو ستارا ظاهر ٿيا مگر اونداهي جي آخري شڪست لاءِ دنيا کي سج جي ايرڻ جو انتظار ٿيو اهڙي طرح مقامي عرض معروض ريزوليوشن گهٽائي پاس ٿيا مگر آخري فيصلي لاءِ هي عَلَمُ مبارڪ هٿ آيو

وَاللَّيلِ إِذَا يَغْشَىٰ وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَىٰ

قسم آهي رات جو، جا سڀن جهان جي شين کي اونداهي ۾ ڍڪي ٿي، قسم آهي ڏينهن روشن جو، جا سج جي روشني تمام شين کي ظاهر ڪري ٿي. دراصل اِنَ خالق جو قسم جنهن پيدائشِ جهان لاءِ نرُ ۽ مادي جو وسيلو پيدا ڪيو. انَ توحيد جي سج ايرڻ، تفريق ۽ جدا ٿيڻ جي شمورين اونداهين کي مٽائي ڇڏيو.

انَ هٰذِهٖ اُمتڪم امة واحدة وانا ربڪم فاتقون

بيشڪ تنهنجي جماعت هڪ امت آهي ۽ آءٌ هڪ، توهان جو رب آهيان.

اي برادرانِ ملت، هي اسلام جي اها عالمگير پائيپي ۽ دعوت اسلام جي اها دعوت ٿي، جنهن زمين جي دور دراز جاين کي هڪ ڪري ڇڏيو. اسلام ريگستان جي زمين تي ظهور ڪيو مگر صحراء آفريقه ۾ ان جي پڪار بلند ٿي انجي دعوت جبلِ بوقبيس جي گهٽن ۾ اُٿي مگر ديوار چين ڪان صداءِ اشهد ان الا الله بلند ٿي. تاريخ جي نظر ۾ جڏهن دجد ۽ فرات جي ڪناري تي پيروانِ اسلام جا نقش قدم

---

[1] موسيٰ عليه السلام سان وابسطه هڪ جبل جو نالو.

جميا هئا، عين انوقت گنگا ۽ جمنا جي ڪناري تي هزارها هٿ خداءِ واحد جي اڳيان سر بسجود هئڻ لاءِ وضو ڪري رهيا هئا. اهي تمام دنيا جون مختلف قومون زمين جي دور دراز ڪُندن ۽ شهرن واريون آباديون گويا هڪ گهرجا ڀاتي ۽ عزيزها جن کي شيطان رجيم جي تفرقه اندازن ۾ هڪ ٻي کان الڳ ڪري ڇڏيو. ليڪن خداءِ رحيم جا لکِ لکِ شڪرؒ جوان صدين جي وڇڙيل دلن کي هڪ دائمي صلح جي ذريعي وري هڪ جڳهه جمع ڪري ڇڏيو. ۽ انهن جي دين رُٺلن کي اهڙي طرح هڪ ٻئي سان ملائي ڇڏيو جو تمام اڳيان پويان قصور ۽ شڪايتون هليون ويون ۽ هڪ ٻئي جا ڀائر ۽ رنج راحت ۾ شريڪ ٿي پيا.

اهڙي طرح ڪنهن زماني کان اسين ساري دنيا جا مسلمان هڪ ٻي جيءُ خبر گيري کان غافل ۽ ڏک سک کان پاسي پيا هياسون مگر يورپ جا احسان مند آهيون. جو ان اسلام جي فداين بلڪه خود اسلام سان عداوت رکي. اسان سيني کي خبردار ڪري وسريل نعمت وري ياد ڏياري، اسلام جو اتحاد قائم ڪيو.

واذڪروا نعمة الله عليڪم اذڪُنتُم اعداء فالف بين قلوبڪم فاصبحتم بنعمته اخوانا.

هي برادري خدا جي قائم ڪيل برادري آهي هر انسان جنهن ڪلمون لااله الاالله جو آواز بلند ڪيو بمجرد اقرار سان اسلامي برادري ۾ شامل ٿيو مصري هجي خواه نائيجيريا جو وحشي هجي خواه قسطنطنيہ جو تعليم يافته ترڪ خواه انگورا جو مجاهد غازي هجي هن خاندانِ توحيد جو عضوو آهي جن جو گهراڻون ڪنهن خاص وطن يا جاءِ بنان تعلق نٿو رکي. بلڪه تمام دنيا انجو وطن ۽ تمام قومون انجون عزيز آهن.

چين و عرب ہمارا ہندوستان ہمارا
مسلم ہیں ہم وطن ہے سارا جہان ہمارا

دنيا جا سارا لاڳاپا ٽٽي سگهن ٿا. مگر هي اسلامي اخوت جو لاڳاپو هرگز ڪڏهن ٽٽڻ وارو نہ آهي. ممڪن آهي جو پيءُ پٽ سان رُسي، بعيد نہ آهي جو ماءُ فرزند پنهنجي هنج مان جدا ڪري ته ڪري سگهي ٿي ۽ هڪ ڀاءُ ٻئي ڀاءُ جو دشمن ٿي پوي. اهو بہ ممڪن آهي جو دنيا جا سارا واعدا ۽ دوستيون ٽٽي وڃن مگر جو اسلامي لاڳاپو هڪ چين جي مسلمان جو افريقہ جي مسلمان سان آهي هڪ عرب جي بدوي جو تاتار جي مسلمان سان آهي هڪ سنڌي مسلمان جو لاڳاپو انگورا جي مجاهد احرار سان ڳنڍيل آهي. دنيا ۾ ڪابہ طاقت نہ آهي جو ان کي ٽوڙي ۽ ان زنجير کي ڪاٽي سگهي. جنهن رشتي کي خدا پاڪ پنهنجي هٿن سان اسلامي دلين کي هميشہ لاءِ جڪڙي ڇڏيو آهي پوءِ اي برادران اسلام اي باقي ماتم ڪندڙ قافلہ اسلام، جيڪڏهن اهو سچ آهي تہ دنيا جي ڪنهن گوشہ ۾ پيروان اسلام جي سرن مٿي تلوار چمڪي رهي آهي، تہ تعجب آهي جو ان جو زخم اسين پنهنجي دلين ۾ نہ ڏسون. جيڪڏهن هن آسمان جي هيٺان ڪنهن بہ هڪ مسلمان پيروي ڪندڙ توحيد جو لاشو تڙپي رهيو آهي تہ لعنت آهي ان ستن ڪروڙن حياتين تي جنين جي دلين ۾ تڙپ نہ هجي. جيڪڏهن موراقو ۾ هڪ حامي وطن جي سِسي ڌڙ کان جدا ڪئي وئي آهي. ۽ رت جو ڦوهارو ڇٽي رهيو آهي. تہ اسان کي ڇا ٿيو آهي. جو اسان جي وات مان دل ۽ جگر جا ٽڪرا نہ ڪرن. ايران ۾ جيڪڏهين توحيد پرستن جون گردنون سوريءَ مٿي لٽڪي رهيون هيون. جن کان آخري ساعت ۾ ساهہ نڪرڻ محل اشهدان لا اله الا الله جو آواز نڪري رهيو هو. تہ اسان تي الله ۽ ان جي ملائڪن جي ڦٽڪار رهجي جو ان جو نيشان پنهنجي پنهنجي گردنن تي محسوس نہ ڪريون. مگر اڄ طرابلس بلقان سمرنا ٿريس جي ميدانن تي ڪلمہ توحيد جي حافظن جي مٿن ۽ سينن تي صليب پرستن جون گوليون مينهن وانگر وسي رهيون آهن ۽ طرحين طرحين مصائب ۽ تڪليفن سان منهن ڏئي رهيا آهن. تہ اسين الله ۽ ان جي ملائڪ ۽ رسول الله

صلي الله عليہ وسلم جي آڏو ملعون هونداسون. جيڪڏهين پنهنجي اندر هڪ لمحہ جي لاءِ بہ راحت ۽ آرام محسوس ڪريون. آءٌ چا چئي رهيو آهيان. حالانڪ اسلام جي رُوح جو هڪ ذرو بہ ان جي پيروي ڪندڙن ۾ جيڪڏهن باقي آهي تہ مونکي چوڻ گهرجي. تہ جيڪڏهن ميدانِ جنگ ۾ ڪنهن بہ ترڪ جي پير جي ترِيءَ ۾ هڪ ڪنڊو چڀي وڃي. تہ قسم آهي خدا ۽ اسلام جو، ڪوبہ هندستان ۽ سنڌ جو مسلمان، سچو مسلمان نٿو ٿي سگهي. جيستائين ان چڀڻ جو اثر پنهنجي دل ۾ محسوس نہ ڪري. ڇو تہ ملت اسلام هڪ جسم واحد آهي مسلمان خواهہ ڪٿي بہ هجن. ان جسم اسلامي جا عضوا آهن. جيڪڏهن هٿ جي ڪنهن بہ آڱر ۾ ڪنڊو چڀي تہ جيستائين اها آڱر ڪپجي هٿ کان الڳ نہ ٿي آهي تيستائين ممڪن نہ آهي جو ان ايذاءَ جي صدمي کان بيخبر رهي، هي جو ڪجهہ آئون چئي رهيو آهيان محض اظهار مطلب جو زورِ بيان نہ آهي بلڪ عين ترجمو آهي ان مشهورحديث جو جنهن جي امام احمدؒ مسلم نعمان بن بشيرؒ کان روايت ڪئي آهي تہ رسول الله صلي الله عليہ وسلم فرمايو مثل المؤمنين:

ترجمو: مسلمانن جو مثال هن طرح آهي. جو هڪ ٻئي سان دُوستي، رحم، محبت ۽ همدردي ۾ اهڙا آهن جهڙو هڪ جسم واحد جيڪڏهن ان جسم جي ڪنهن بہ عضوي ۾ ڪابہ شڪايت پيدا ٿئي ٿي تہ سارو جسم تڪليف ۾ شريڪ ٿي وڃي ٿو. ۽ ان حديث شريف جي هم معنيٰ ٻي اها حديث آهي جنهن جي ابو موسيٰ شعري روايت ڪئي آهي. هڪ مومن ٻي مومن جي لاءِ اهڙو آهي جو ڪنهن پت جُون سرون جيئن هڪ سِرَ ٻي سِرَ کي پشتي ۽ مدد ڏيئي ٿي. حقيقت ۾ اها خصوصيت مسلمانن لاءِ هڪ اولين ۽ اشرف خصوصيت آهي. جنهن جي طرف قرآن ڪريم پنهنجي جامع ۽ مانع لفظن ۾ اشارو ڪيو آهي. اشداء علي الڪفار رحماء بينهم ڪافرن جي لاءِ نهايت سخت مگر پاڻ ۾ نهايت نرم ۽ همدرد. ان ۾ جيتري قدر باطل ۽

ڪفر لاءِ سختي آهي اوتري قدر ان ۾ اسلام لاءِ محبت ۽ پاڻ ۾ الفت، حق ۽ توحيد لاءِ پيار آهي. فاعتبروا يا ايها المسلمون ولا تكونوا كا لذين قالوا سمعنا وهم لايسمعون-

جامع اسلاميہ يا پين اسلام ازم

جيستائين اسلام دين ۾ موجود آهي، هي اخوت اسلامي ۽ وحدت بہ موجود آهي. مگر يورپ جديد وسيہ شيطاني ان کي ڪنهن مجهول الحال حديث العهد اسلامي اتحاد کي سياست سان تعبير ڪري ٿو. يورپ کي اسلامي اتحاد هڪ خون فشان هلال جي صورت ۾ نظر اچي ٿو. هي اهو تصور ڪري پاڻ کي ڪنبندو ۽ لرزندو ڏسي ٿو. تہ جيڪڏهن ساري دنيا جا چاليهہ ڪروڙ مسلمان اٿي کڙا ٿيا ۽ تلوارون يڪا يڪ مياڻن مان سرڙي ڪيائون ۽ عيسائين کان گذريل ڇئن سو سالن جو مسيحي خون ريزي ۽ ظلم جو حساب ڪتاب ورتو ويو. خذوه فغلوه ثم الجهيم صلوه- ونو ان کي، پوءِ ڳٽ وجهو ان کي، پوءِ دوزخ ۾ داخل ڪريو ان کي. انهن نعرن سان ساري دنيا جي وڻن تي صليب پرستن جا لاشا ان جي خداء مصلوب جي لاش وانگر لٽڪايا ويا، اهو اتحاد خواب جو ڏسي سارو يورپ ڪنبي وڃي ٿو. ان اتحاد اسلامي جي پائمال ڪرڻ لاءِ يورپ هڪ اوزار تيار ڪيو آهي. جنهن جو نالو ”مسلہ مشرقي“ رکيو اٿن.

پر حضرات يقين ڪندا تہ ”پين اسلام ازم“ يا اتحاد اسلامي جو فرضي خطرو جنهن مخفي غرض سان دنيا جي سامهون آندو وڃي ٿو. تمام تورا مسلمان آهن جن جي نظر ان جي حقيقي علت تي پوي ٿي. ان خطري جي اعلان تي برئيت ۽ احتياط جي ڪوشش بلڪل بي فائدي آهي. جو تہ ان جو بنياد جهل نہ آهي. يعني ”مسئلہ مشرقي“ جو- بلڪہ هڪ نهايت سخت ابليسانہ حڪمت عملي آهي خود يورپ کان پڇندا تہ ”مسلہ مشرقي“ جي حقيقت ڇا آهي. ”فما كان جوابهم فهوجوابنا“ يورپ ۾ خليفة المسلمين جو عروج ۽ ترقي ان جابر ۽ غاصب حڪومتن جي اکين ۾ ڪنڊي جيان چڀيو ٿي. ان مسيحي

بگهيڙن جي وچ ۾ خليفة المسلمين گويا ٻنيهن ڏندن جي وچ ۾. مثل زبان جي هو تاهم پنهنجا اسلامي فرائض جوانمردي ۽ همت سان هلائيندو رهيو. مگر انهن دوست نما دشمنن نہ سنو ارڙهن سو ستهتر 1877ع کان سلسلو شروع ڪيائون. مصر جهڙو زرخيز ملڪ جزيره قبرص، طرابلس، سالونيڪا، يونان، بلغيريا، سروبيا، البانيا وغيره خليفتہ المسلمين جا علائقا هڪ ٻئي پٺيان انهن ظالمن جي جوءِ زيب ٿي ويا. وڏن وڏن لقمن کي اهڙي طرح ڳڙڪائي هضم ڪري ڇڏيائون جو اوگرائي بہ ظاهر نہ ڪيائون.

ڪوئي شخص ان ڳالهہ جو انڪار نہ ڪري سگهندو تہ 50 سالن کان يورپ جي مڙني مسيحي طاقتن گڏجي هڪ متفق حڪمت عملي ناهي اٿن ۽ ان جي نالو مشرقي مسئلو يا مشرق جو آخري فيصلو رکيو اٿن. مشرقي مسئلي جي حقيقت ان کان سواءِ ڪجهہ نہ آهي. تہ اسلام جي باقي بچيل سياسي حصن جو بتدريج خاتمون ڪري ڇڏجي. يا صاف لفظن ۾ تہ دنيا جو ڪوبہ ڀاڱو اسلام جي زير اثر رهجي ويو هجي. تنهن کي يورپ جون حڪومتون هڪ جيترو برابر تقسيم ڪري ڇڏين. هي هڪ اهڙي حقيقت اظهر من الشمس في نصف النهار آهي. يعني جنهن شخص ڪم از ڪم گذشتہ ڏهن ٻارهن ورهن تائين وارن واقعن کان اکيون بند نہ ڪيون هونديون. اهو بغير وڏيڪ بصيرت جي ان کي ڏسي سگهي ٿو. پوءِ جيڪڏهن اهو سچ آهي تہ هڪ خنجر اسلام جي قلب ۾ هڻڻ لاءِ تکو ڪيو وڃي ٿو. تہ ڪهڙو عجب آهي. تہ اسين ڪنهن ڍال جي تياري ۾ مصروف نہ ٿيون. اسلام ڍال آهي حقيقي اتحاد ، دفاع ۽ بچاءَ جي.

جيڪڏهن خدا پرستيءَ سان مسيح پرستيءَ جي دشمني قديم آهي ۽ اها ڪا نئين مسيحي سازش بہ نہ آهي تہ توحيد جي پيروڪارن جو دفاعي حملو مشرڪن سان ڪهڙي عجب جي ڳالهہ آهي. مگر اهو يورپ جي خوني ڇهري جو عڪس آهي جو عالم اسلام جي آئيني ۾ نظر اچي ٿو. انجي بچڻ لاءِ اتحاد اخوت ۾ ڪائي سازش نہ آهي.

يورپ خوب ڄاڻي ٿو تہ 'مسلۂ مشرقي' جي حڪمت عمليءَ لاءِ جيڪڏهن ڪوئي بچاءُ اسلام جي پاسي آهي تہ صرف حقيقي اتحاد اسلامي آهي تمام دنيا جي مسلمانن جو متفق هجڻ آهي، جو پنهنجي قديمي قيادت ۽ شرف جو محفوظ رکڻ.

اسلامي زندگي جي آخري انساني تلوار صرف ترڪن جي هٿ ۾ آهي پر هڪ غريب ترڪي حڪومت جنهن جي قيمتي اجزائن تي مسيحي مشين گهمائي وجي ٿي، مسيحي اتحاد جو ڪيئن مقابلو ڪري سگهندي. البتہ جيڪڏهن 40 ڪروڙ مسلمان هن هلال جي هينيان جمع ٿي وڃن تہ پوءِ اها هڪ اهڙي قوت آهي جو سؤ 'سڪندر ۽ هزار 'هنين بال' برطانيہ سميت جيڪڏهن ملي مقابلو ڪن تہ نہ ڪري سگهندا.

ڪاش جيڪڏهن اسان ۾ پين اسلام ازم يعني اتحاد اسلامي هجي ها تہ ڇا ممڪن هو تہ ان جي سامهون ايران تي قيامت گذري ها. مراڪوجو خاتمو ٿي وڃي ها. طرابلس، تريس، سمرنا ۾ مسلمانن جا لاشا تڙپن ها ۽ اسان جي قلبن ۾ ڪا حقيقي جنبش پيدا نہ ٿئي مون کي ٻڌائيندا تہ ڪيترن هندستانين جي دلين ۾ زخم ٿيا ۽ ڪيترن کي جگر ۾ درد ٿيو. ڪاش افسوس مسلمان پين اسلام ازم جي مقصد کان غافل ٿي ويا آهن. صاحبان اسلام روز اول فوجي خدمت. اتحادِ اسلامي جي دعوت ڏني. واعتصموا بحبل الله جميعا ولاتفرقوا خدا جي دين جي رسي کي ملي ونو ۽ پاڻ ۾ متفق ٿي وڃو. الله تعاليٰ جل و عليٰ شانہ رسول الله صلي الله عليہ وسلم کي حڪم فرمائي ٿو تہ مومنن کي فوجي خدمت يعني جهاد لاءِ تيار ڪر. يا ايها النبي حرض المؤمنين علي القتال عالم الغيب" الاسرار کي هي معلوم هو تہ آخري زماني ۾ مسلمانن جي سموري زندگي سستي، بدعملي ۽ جبر ۽ نامردي جي تصوير هوندي. جهاد في سبيل الله کان بچڻ لاءِ طرحين طرحين حيلا ناهي نفس خادع جي فريب ۾ مبتلا ٿي ويندا ۽ قتال في سبيل الحق والحريت ڇڏي ڏيندا. ان واسطي سورة توبہ ۾

انجي هڪ هڪ عذر کي بيانُ ڪيو ويو. ۽ هر هڪ حقيقت پڌري ڪري ڏني وئي، ۽ ٻڌايو ويو تہ توهانُ ڪنهن بہ طرح ان ضروري ۽ مقدم فرض کان نہ ڇٽي سگهندا. اها فوجي خدمت هر مسلم مرد عورت امير غريب بادشاهہ فقير پير آقا غلام تي فرض آهي. ڪنهن هڪ کي بہ فوجي خدمت کان ڇوٽڪارو نہ آهي.

(1) مخالفين ومعاندين اسلام پنهنجي مجموعيِ قوت سان اسلامي حڪومتن کي تاراج ڪرڻ شروع ڪري ڏنو آهي. مسلمانن جا سمورا شهر تباهہ ۽ برباد ٿي رهيا آهن. انديشو آهي تہ حميت مذهبيءَ جي مقابلي لاءِ مسلمان اٿي نہ سگهن. دين جا، دشمن فوراً پنهنجي ڪوڙن وعدن جو اعلان ڪري ڏين ٿا. تہ فرزندانِ اسلامِ جي سيني حقن جي حفاظت ۽ نگهباني ڪئي ويندي. انهن جي پاڪ جاين جو احترام ڪيو ويندو ۽ انهن جي مذهبي ۽ سياسيْ معاملن ۾ ڪنهن قسم جي مداخلت روا نہ رکي ويندي. اهڙيون دل فريب ڳالهيون ٻڌي اڪثر حيلہ جو طبيعتون ”امن سيائين“ جهڙيون فريادون ڪرڻ لڳن ٿيون، تہ اهڙن ماڻهن سان جنگ ڪرڻ ۽ قطع تعلقات ڪرڻ، ازحد بيوقوفي ۽ ناداني آهي. هي تہ ملائڪن جي وصف آهن. قرآن حڪيم فرمائي ٿو. تہ انهن جي وعدن تي اعتماد ڪرڻ سراسر جهل ۽ ناداني آهي. اهي ڪڏهن بہ پنهنجا وعدا پورا نہ ڪندا. ”ماڪان للمشرڪين ان يعمروا مساجد الله شاهدين علي انفسهم بالڪفر.“

مشرڪن کي ڪوئي حق نہ آهي، جو جل الله جل وعليٰ شانہ جون مسجديون آباد رکن ۽ پنهنجن مٿي ڪفر جي شاهدي ڏين.

2- فوجي خدمت کان بچڻ جو عذر

مسلمان پنهنجن گهرن ۾ نيڪ ڪم ڪن ٿا. علماء ڪرام قرآن شريف ۽ حديث جي درس ۾ مصروف آهن. صوفيہ ڪرام يعني پيرن جي جماعت. پنهنجي خانگاهن ۾ الله الله جل و علي شانہ جا نعرا هڻي ٿي. تہ تذڪيہ نفس حاصل ٿئي. هزارها بلڪہ لکين انسان آهن جو ان کان پنهنجي تشنگي دور ڪري سيراب ٿي، پنهنجن گهرن ۾ اچن

ٿا. اهي ماڻهو اهي نيڪ عمل ڏيکاري جهاد في سبيل الله کان عذر وارين ٿا. پر الله تبارڪ و تعاليٰ ان بدبختانِ ملت کي ظالم فرمائي ٿو. "اجعلتم سقاية الحاج و عمارة المسجد الحرام كمن أمن بالله واليوم الأخر وجاهد في سبيل الله لايستوون عند الله و الله لايهدي القوم الظالمين" ڇا اوهان حاجين کي پاڻي پيارڻ ۽ خانہ ڪعبہ کي آباد رکڻ ان شخص جي خدمت جهڙو سمجهو، جو الله ۽ روز آخرت تي ايمان رکي ۽ الله جي رستي ۾ جهاد ٿو ڪري. الله جي نزديڪ تہ اُهي برابر نہ آهن. الله ظالم ماڻهن کي سڌي راه نٿو ڏيکاري گهڻا خدا جا نيڪ بندا آهن، جن جي منهن تي نماز جو نور ۽ الله جي ذڪر جي روشني چمڪي رهي آهي پر جڏهن انهن کي چيو وڃي ٿو تہ خدا جي واسطي جلد اُٿو. هن امت مرحومہ کي ڪفارن جي ظلم واري چنبي کان بچايو. تہ انهن جي دلين تي سخت خوف ۽ هراس مسلط ٿي وڃي ٿو. خوفِ خدا نہ! بلڪہ چند ناپاڪ هستين جو (خوف) ۽ ان جي سامان ضرب ۽ حزب جو! حالانڪ انهن کي تہ سڀ کان زياده ڄاڻڻ گهربو هو تہ خوف ڪائڻ جي قابل جيڪڏهن ڪاشئي آهي تہ اهو خدا جو غضب ۽ ان جو قهارانہ بدلو وٺڻ آهي ۽ دنيا جا قليل سامان خدا جي رحمت ۽ انُ جي انعامن جي مقابلي ۾ ڪا حقيقت نٿا رکن، اهڙي قسم جي مضمون جي طرف حق تعاليٰ شانه پنهنجي قرآن ۾ فرمايو آهي. الم ترالي الذين قيل لهم كفوا ايديكم واقيموا الصلوة وأتوا الزكواة فلما كتب عليهم القتال اذا فريق منهم يخشون الناس كخشية الله او اشدخشية وقالوا ربنا لم كتبت علينا القتال لولا اخرتنا الىٰ اجل قريب قل متاع الدنيا قليل والا خرة خير لمن اتقي ولا تظلمون فتيلا اينما تكونوا يد رككم الموت ولوكنتم في بروج مشيدة

ڇا تو انهن ماڻهن جي طرف نہ ڏٺو، جنين کي چيو ويو تہ پنهنجن هٿن کي روڪيو ۽ نماز پڙهندا رهو ۽ زڪواة ادا ڪندا رهو. پوءِ جڏهن انهن تي جهاد فرض ڪيو ويو تہ انهن مان يڪانڪ هڪ فريق، ماڻهن کان خدا جي برابر بلڪہ خدا کان بہ وڌيڪ ڊڄندي، چوڻ لڳا تہ

اي پروردگار اسان جا، اسان تي تو جهاد ڇو فرض ڪيو ۽ ڇو نه اسان کي ٿوري دير پي مهلت ڏنئي ۽ چئو ته دنيا جو فائدو ٿورو آهي ۽ آخرت ان شخص لاءِ ڀلي آهي، جنهن تقويٰ اختيار ڪئي. توهان تي هڪ ڌاڳي جيترو به ظلم نه ٿيندو. ڪٿي به توهان هوندؤ ته موت توهان کي پهچندو. توڙي جو مضبوط ڪوٽن ۾ هوندؤ. افتؤ منون ببعض الڪتاب و تڪفرون ببعض فما جزاء من يفعل ذالڪ منڪم الا خزي في الحيوة الدنيا ويوم القيامة يردون اليٰ اشد العذاب.

حضرت عبدالله بن المبارڪ سال کي چئن حصن ۾ تقسيم ڪندو هو. 3 مهينا تجارت، 3 مهينا درس حديث، 3 مهينا حج بيت الله، 3 مهينا جهاد في سبيل الله، ان صحابي سڳوري حضرت فضيل بن عياض کي خط موڪليو جو حضرت فضيل بيت الله ۾ معتڪف هو ۽ حضرت عبدالله مصروفِ جهاد. ان خط جو هڪ شعر هي آهي يا عابد الحرمين لوابصرتنا لعلمت انڪ بالعبادة تلعب حضرت فضيل روئي ڏنون ۽ فرمايائين ته ابو عبدالرحمان سچ ٿو چئي.

4- فوجي خدمت کان دنياوي ضرورتون جهڙوڪ ماء پيءُ جي محبت مائٽن جي خبر گيري، مسڪينن ۽ غريبن جي مدد زمين ۽ جائداد جي حفاظت، انهن مان هڪ شي به فوجي خدمت کان بچائي نٿي سگهي. قل ان ڪان أبائڪم وابنائڪم واخوانڪم وازواجڪم و عشير تڪم واموالن. اقترفتموها و تجارة تخشون ڪسادها ومساڪن ترضونها احَبّ اليڪم مِن الله و رسوله و جهاد في سبيله فتر بصواحتي ياتي الله بامره والله لايهدي القوم الفاسقين.

5- فوجي خدمت کان مائٽهن جي ٿورائي، سامان جو نه هجڻ ۽ ظاهري ڪمزوري سببان جهاد ترڪ نٿو ٿي سگهي. لقد نصرڪم الله في مواطن ڪثيرة يومَ حنين اذ اعجبَتڪُم ڪثرتڪم فلم تغن عنڪم شيئًا وضاقت عليڪم الارض بمارحبت ثم وليتم مدبرين.

6- تاجرانه تعلقات ۽ نوڪري جي لاڳاپي سببان، ڪنهن به قوم سان جنگ کي ملتوي نٿو ڪري سگهجي ۽ اهو خيال نٿو ڪري

سگھجي. تہ قطع تعلقات ڪري آمدني جا تمام ذريعا بند ٿي ويندا. ياايها الذين امنوا انما المشرڪون نجس فلايقربوالمسجد الحرام بعد عامهم هذا و ان خفتم علية فسوف يُغنيُكمُ الله من فضله ان شاء

پوءِ انهن مٿين آيتن واضح ڪري ڏنو تہ جيستائين اکين ۾ ديد آهي ۽ ڪن ٻڌي سگھي ٿو، نڪ سنگھي سگھي ٿو، زبان ۾ ڳالهائڻ جي قوت، هٿن ۾ پڪڙڻ جي طاقت ، پيرن ۾ هلڻ جي قابليت آهي تہ هر هڪ مسلمان جو فرض آهي تہ فوجي خدمت جي تياري ڪري. حديثن شريفن انهن آيتن کي پاڻ زياده کولي ڇڏيو. رسول الله ﷺ فرمايو آهي. "والذي نفسي بيده لوددت ان اقتل في سبيل الله ثم احي ثم اقتل ثم احيي ثم اقتل" .

نہ مسجد میں نہ بیت اللہ کے سایہ میں،
نمازے عشق ادا ہوتی ہے تلواروں کے سایہ میں۔

ٻي حديث ۾ آهي: "رباط يوم في سبيل الله خير من الدنيا ومافيها" جنهن شخص جهاد لاءِ هڪ ذرو بہ ارادو نہ ڪيو، ۽ انهيءَ حالت ۾ مري ويو، ان جي بنسبت رسول الله فرمايو تہ اهو منافق جي موت مئو. "من مات ولم يغز ولم يغز ولم يحدث نفسه مات علي شعبة من نفاق"

صاحبان آءٌ ڪوفتنہ فساد جو طالب نہ آهيان. بلڪ اصلاح، آزاديءَ، اتحاد جو (طالب آهيان)، اسلامي جهاد جا ٽي قسم آهي. جهاد مال، جهاد زبان، جهاد جان، ۽ هن وقت فقط آءٌ توهان کان قولِ حق جي درخواست ڪريان ٿو. جو اهو شجاعت جو اعليٰ ترين ميدان آهي. آءٌ فقط اتحاد ڪلم حق جو طالب آهيان. جو اهو افضل جهاد آهي. "لن ينال الله لحومهاولادمائها ولکن يناله التقويٰ منکم قال النبي صلي الله عليہ وسلم احب الجهاد الي الله ڪلمة حق يقال لامام جائر رواه احمد والطبراني" ٻي حديث ۾ آهي: "افضل جهاد ڪلمة حق عند سلطان جائر احمد ابن ماجہ والطبراني والبيهقي" ٽين حديث ۾ آهي: "افضل اعظم الجهاد ڪلمة حق عند سلطان جائر" هي کهڙي نہ عالم گير غلطي آهي

تہ اسلامي جهاد کي صرف جنگ ۽ قتال تائين محدود سمجهيو وڃي ٿو. حالانڪہ صحيح ترمذي ۽ سنن ابن ماجہ جهڙن جيڪي حديثون مٿي بيان ڪري آيس ان مان صاف معلوم ٿئي ٿو تہ جهاد مقدس صرف ان ڪوشش ۽ جهد صالح جو نالو آهي. جو ايثار- جان نثاري سان گڏ حق جي واٽ ۽ صداقت ۾ ظاهر هجي ان جو سڀ کان وڏو ميدان امربہ المعروف ۽ دعوت حق ۽ عدل آهي. رسول الله ﷺ فرمايو ”افضل الجهاد ڪلمتہ حق عند سلطان جائر“ سڀ کان وڌيڪ افضل جهاد اهو آهي، جو هڪ ظالم ۽ ناانصاف دشمن، بادشاهہ ۽ حڪومت جي سامهون حق ۽ عدل جو بي خوف اظهار ڪيو وڃي. اِن حديث مان ثابت ٿيو (تہ) سچو مجاهد اهو سچو انسان آهي جو انساني قوتن ۽ هيبتن کان نہ ڊڄي بلڪہ ڪلمہ حق پڌائڻ لاءِ مقابلي واسطي اٿي بيهي ۽ خدا جي صداقت، عدالت ۽ محبت جو اهڙو اثر پاڻ ۾ پيدا ڪري جو ڪنهن انسان جي خوف ۽ هيبت جي پرواهہ نہ ڪري. بلڪہ حريت اسلامي لاءِ تادم حياتي جان ۽ مال صرف ڪندو رهي ۽ هن موجوده آزادي واري هلچل واسطي رسول الله ﷺ خاص ڪري هندوستان ۽ سنڌ جي آزادي واسطي فرمايو اٿن. ”وازان جملہ غزوه هند است ابوهريرةؓ گفتہ وعده ڪرد مرا رسول خدا ﷺ غزوه هند را پس اگر دريابم آنرا صرف ڪنم دران جان و مال خود پس اگر ڪشتہ شوم افضل شهداء باشم و اگر برگردم پس منم ابوهريره محرر اخرجہ النسائي ولفظ احمد آن ڪہ فرمود خليل من ﷺ ڪہ باشد دراين امت بعث بسوئي هند و سند اگر دريافتہ آنرا و شهيد شد م پس اين شهادت ست واگر برگشتہ پس هستم ابوهريره محرر ڪہ آزاد ڪرد مرا خداءِ تعاليٰ از آتش دوزخ وثوبان ازان حضرت رسول الله ﷺ روايت ڪرده ڪہ فرمود دوگروه ست ازامت من ڪہ نگاهداشتہ ست آن هر دورا خداءِ تعاليٰ از آتش دوزخ، گروهي ڪہ غذا ڪند در هند وگروهي ديگر ڪہ باشد همراهہ عيسيٰ بن مريم اخرجہ النسائي في ڪتاب الجهاد في ذڪر غزوة الهند و اخرجہ احمد مثلہ في السند از ڪتاب حج الڪرامہ في آثار القيامہ از علامہ نواب صديق حسن خان.“

صاحبان وقت اچي ويو آهيٰ تہ اڄ وري اسلام پنهنجي هر فرزند کان ان حڪم جي تعميل جو مطالبو ڪري ٿو يعني آزادي ۽ امر بالمعروف ۽ ڪلمہ حق جو.

آزاديءَ وطن جي اهميت رسوٰل الله ﷺ مڪي کان مدينہ طرف جڏهن هجرت فرمائي. صحيح حديثن ۾ آهي تہ هلڻ وقت ڪعبہ شريف جي طرف خطاب ڪري فرمايائون تہ اي سرزمين مڪہ مون کي تمام پياري آهين توکان جدا نہ ٿيا هان جيڪڏهن تنهنجا فرزند مون کي جدا نہ ڪن ها تہ رسول الله ﷺ جو اهو جملو واضح مثال آهي. 8 هجري ۾ مڪي جي فتح ٿي، انهيءَ فتح ۽ صلح حديبيہ مقدمہ فتح کي خدا تعليٰ فتح مبين سان تعبير فرمايو ان اهم واقعي لاءِ سورة فتح نصر ڪوثر هي ٽمام صورتون نازل ٿيون. قرآن شريف ۾ ڪنهن هڪ واقعي لاءِ زماني نبوت ۾ ايتريون مستقل صورتون نہ آيون آهن. انَ مان اندازو ڪندا تہ وطن جي آزادي، خدا جي نزديڪ ڪيتري قدر اهم ۽ ضروري آهي. سوراج يعني آزاديءَ جو حاصل ڪرڻ تمام نعمت آهي حجت الوداع ۾ جو تاريخ اسلام جو هڪ مشهور واقعو آهي عرفہ جي روز هي آيت نازل ٿي. ”اليوم اڪملت لڪم دينڪم و اتممت عليڪم نعمتي“ يعني مون توهان جي لاءِ دين کي مڪمل ڪيو ۽ سموري پنهنجي نعمت توتي پوري ڪئي. دين جي تڪميل تہ ظاهر آهي پر ان ڏينهن خصوصيت سان تمام نعمت سواءِ هن جي ٻيو ڇا آهي، جو اها فتح مڪي شريف جي آهي. رسول الله ﷺ جي وطن شريف جي آزادي جا هڪ عظيم شان نعمت آهي. انبياءِ عليہ السلام پنهنجي هدايت ۾ ۽ الله تبارڪ وتعليٰ پنهنجي نعمتن جي شمار ۾ سڀ کان مقدم آزاديءَ کي ڪيو آهي. ”واذ قال مومني لقومِه لقومہ ياقومِ اذڪرونعمة الله عليڪم اذا انجاڪم من آل فرعون“ خدا جي ان نعمت کي ياد ڪيو جڏهن ان توهان کي فرعون جي قوم کان آزادي ڏني سورة بقر ۾ آهي ”يا بني اسرائيل اذڪروا نعمتي اللتي انعمت عليڪم“ اي بني اسرائيل منهنجي ان نعمت کي ياد ڪريو جو مون

توهان کي ڏٺي خدا جل شانه اُن قومَ کي فرعون جي مصيبتن کان نجات ڏني ۽ غلاميءَ کان ڇڏايو ۽ ان زمين جو حاڪم بڻايو آزادي خدا جو احسان عظيم آهي، غلامي بعد ڪنهن قوم جي آزادي جهڙي طرح خدا جي هڪ عظيم نعمت آهي اهڙي طرح خدا جي احسانن مان به هڪ وڏو احسان آهي. خدا جون نعمتون ته بي شمار آهن مگر قرآن شريف ۾ بهترين نعمتون شمار ڪرڻ وقت خدا تعاليٰ لفظ من يعني اسانجو استعمال فرمايو آهي مثلاً آنحضرت ﷺ جي موڪلڻ تي لقدمنّ الله علي المومنين ۽ غلامي بعد آزاديءَ تي خدا تعليٰ فرمائي ٿو: ”وَنريدُ اَن نَّمُنَّ عَلَي الذينَ استُضعِفُوا فِي الارض وَنجعَلَهُم ائِمةً وَنَجعَلَهُمُ الوارثين.“

”اسين ارادو ٿا ڪريون ته ضعيفن تي احسان ڪريون ته انهن کي زمين جي حڪومت ڏيون ۽ انهن کي پيشوا بڻايون ۽ انهن کي زمين جو وارث بڻايون.“

آزاديءَ جي تحريڪ هڪ پيغمبرانه عمل آهي محڪوم قوم جي آزادي ايتري قدر مذهبن ۾ عزيز آهي جو جڏهن محڪوم قومَ ڏي نبي موڪليو ويو ته پهريان ان تي اهو ڪم رکيو ويو ته پنهنجي قوم کي آزاد ڪرائي. اسان جا اپوجهه مسلمان سوراج کي هڪ غير ضروري شئي سمجهن ٿا ۽ سوراج لفظ کان ڀڄن ٿا ته مذهب ٻيو آهي ۽ سياست ٻي آهي. مايحڪمون. ان بدبختانِ ملت کي اها تميز نه آهي ته حضرت موسيٰ عليه السلام کي الله تعاليٰ معجزا قاهره ۽ بشارات عظيم ڏئي فرعون ڏي موڪليو. فرعون مشرڪ به آهي ۽ شرابي به آهي، بدڪار به آهي ۽ فاسق فاجر به آهي غرض اهو سڀ ڪجهه آهي جو دنيا جو هڪ سياهڪار شرير شيطان ۽ ظالم انسان هجي [تو] حضرت موسيٰ عليه سلام هڪ پيغمبر برحق توحيد الاهي، رد شرڪ ۽ اهتمام پرستي، تزڪيه نفس ۽ اخلاق ڪندڙ درس ڪتاب ۽ حڪمت ان جي فرائض نبوة جو حقيقي ارڪان، ان جو مخاطب هڪ مشرڪ فاجر بادشاهه ۽ هڪ مشرڪ فاجر حڪمرانِ قوم.

جيڪڏهن سياست ۽ دين الڳ الڳ جدا جدا هجي ها جهڙي طرح چهل جي ابليس توهان کي سمجهايو آهي، جيڪڏهن هڪ قوم کي غلاميءَ کان ڇوٽڪارو ڏيارڻ هڪ غير ديني عمل، ديني عمل آهي جهڙيءَ طرح توهان کي خام خيال آهي، ته ضروري هو، ته حضرت موسيٰ جي دعوت ۽ تبليغ ان کان عليحده هجي ها. جنهن جو نالو سياست يا سوراج آهي. اهو پيغمبر اچي ٿو ۽ سڀ ڪجهه ڳهري ٿو مگر اهو نه ٿو ڳهري جو نه دين، نه پيغمبرانه دعوت جو ڪو جزو. مگر قرآن حڪيم توهان جي سامهون آهي خدا عزوجل ته فرعون کي توحيد جي دعوت ڏني ۽ نه شراب جي بولتن پيڻ جي ۽ ان جي سياهه ڪارن جي ڇڏڻ جي، مگر حضرت موسيٰ عليہ السلام کي ان دعوت جو صرف هڪ مقصد ٻڌائي روانو فرمايو ۽ رخصت ڏني اذهب الیٰ فرعون انه طغيٰ فرعون جي طرف وڃ ڇو ته اهو وڏو سرڪش ۽ ظالم ٿي پيو آهي حضرت موسيٰ عليہ السلام ان جي طرف آيو هن کان سواءِ ڪجهه نه چيائين ”ان ادُو اليُ عِباد الله اني انڪم رسول امين. خدا جي ٻانهن کي يعني بني اسرائيلن کي مون کي موٽائي ڏي. جن کي تو محڪوم بنائي رکيو آهي آءُ تو وٽ هڪ امانت رسول ٿي آيو آهيان، ٻي آيت ۾ آهي ”قد جئتڪم ببينة من ربّڪم فارسل“ معنيٰ بني اسرائيل مون توآڳيان واضح دليل پيش ڪيا. هاڻي بني اسرائيلن کي آزاد ڪر.

توهان غور فرمائيندا ته حضرت موسيٰ پنهنجي تبليغ جو مقصد فرعون جي آڏو اهو نه ظاهر ڪيو ته ڪو فسق فجور ڇڏي ڏي. شرارت کان باز اچ نيڪ زندگي اختيار ڪر بلڪ اولين مطالبو هي ڪيو. ته خدا جي ٻانهن کي پيرن ۾ تو پنهنجي محڪومي ۽ غلامي جا زنجير وجهي ڇڏيا آهن. انهن کي ڇڏي ڏي ۽ مون کي واپس ڏي- خداوند ڪريم ان قوم جو مون کي امين ڪري موڪليو آهي. ان جي ٻلندين کي آءٌ آزادي ڏياريندس محڪوميءَ جي جاءِ تي هڪ حڪمران قوم بنائيندس خدا جا ٻندا خدا جي امانت آهن. تون ظالم شرير ان

امانت جو حقدار نہ آهين هي شرف الله مونکي عطا فرمايو آهي آءٌ ان امانت کي پورو پورو ادا ڪندس ۽ پاڻ وٽ رکندس هي مطالبو اگرچ مختصر لفظن ۾ ڪيو ويو آهي مگر حقيقت ۾ سياست سوراج جو مغز ۽ سياست سوراج جو حقيقي تفسير آهي. آزاديءَ جو نور آهي. متي معلوم ٿيو تہ قومي آزادي انبياء عليہ السلام جو پهريون ڪم آهي هاڻي ڏسوتہ خدا ان ڪم کي ڪيڏي نہ عظمت ڏني آهي. "ولقد آرسلنا موسي ابا يتنا ان اخرج قومڪ من الظلمٰت الي النور" اسان موسيٰ عليہ السلام کي پنهنجون نشانيون ڏئي موڪليو تہ پنهنجي قوم کي اونداهي ڪان ڪڍي روشنيءَ جي طرف وٺي وڃي. غلامي اوندا هي آهي ۽ آزادي روشني، آزادي جي لاءِ واعده الاهي. انت هي مجبوري ۽ مظلومي جي وقت خدا عزوجل رسول الله ﷺ جن کي تسلي لاءِ ۽ تسڪين لاءِ هي لفظ فرمائي ٿو..... ولسوف يعملڪ ربڪ فترضي اها وجهڙائي عطيي جي جنهن جي خدا تعليٰ بشارت ڏني آهي مڪي جي فتح ڪان سواءِ ٻي ڪهڙي شئي آهي ۽ ٻيو ڇا ٿي سگهي ٿو. ظالم جي چنبي، ظُلم ڪان ڇڻڻ لاءِ خدا تبين کي فرمائي ٿو. "ثم صدقنا هم الوعد فانجيناهم" مون پنهنجي وعدن کي سچو ڪري ڏيکاريو ۽ انهن کي ڇوٽڪارو ڏنم. آزاديءَ جا سچا خواب، آزاديءَ جو زمانو ويجهو ٿيندو ويندو آهي ۽ غلاميءَ جي زندگي پوري ٿيڻ تي ايندي تہ امت جا اڪابر خدا جي طرفان سچا خواب ڏسندا آهن. حضرت نبي ڪريم ﷺ کي فتح مڪي جي ويجهو ٿيڻ تي اهڙي طرح خواب نظر آيا.

"لقدصدق الله رسوله الرُؤيَا بالحق لَتَد خُلنَّ المسجد الحرام" ان خواب جو قصو حديث ۾ تفصيل وار آهي. وطن جي آزادي تمام ڪلفتون متائي ڇڏيندي آهي آزادي ڪان اڳ غلاميءَ ۾ طرح طرح جون مصيبتون سامهون ايندون آهن. حوصلا تنگِ ٿيندا آهن همتون ٽٽي ويندون آهن. اهڙي طرح آزاديءَ بعد نظم و نسق جوڙجڪ ۽ اصلاح، قيامِ امن اهڙي طرح سَوَ انتظامي تڪليفون پيش ايندون

آهن. ليڪن نفس آزادي جي خوشي ۾ اهي اڳيون پويون ڪلفتون مٽجي وينديون آهن. "انا فتحنالک فتحاً مبينا ليغفرلک الله ماتقدم مِن ذنبک وماتاٴخر" اسان توکي کُلي فتح ڏني. تاڪ تنهنجا اڳيان پويان وبال مٽجي وڃن.

ذنب جي اصلي معنيٰ وبال آهي يعني بار آزاديءَ جي لاءِ بيعت - بيعت الرضوان جنهن جو بنياد حضرت عثمانؓ جي قيد هجڻ وقت رکيو ويو، جنهنجو وڏو مقصد سندس رهائي چوڻڪارو ۽ بوقت ضرورت آزاديءَ وطن جي لاءِ جان جي قرباني. الله تعاليٰ ان جي متعلق فرمايو: "ان الذين يُبا يعونک انما يبايعون الله" آزاديءَ جي لاءِ امام جي هٿ بيعت ڪرڻ گويا خدا جي هٿ بيعت ڪرڻ آهي. آزاديءَ لاءِ فنڊ جمع ڪرڻ سبي الله جي واٽ ۾ شمار ڪيا ويندا. "ومالکم لا تنفقوا في سبيل الله ولله ميراث المسوات والارضِ لايستوي منکم مّن انفق من قبل الفتح وقاتل اولٰئک اعظم درجةً من الذين انفقوا من بعد و قاتلوا" آزادي جي لاءِ دعا مغفرت عبادت آهي صحيح حديث ۾ آهي تہ مظلوم جي دعا جي لاءِ خدا جي آڏو ڪو پردو نہ آهي انبياء عليہ السلام آزادي لاءِ دعائون گهريون آهن. "وَنَجِنَا من القوم الظالمين" آزادي ڪمزور هٿن سان حاصل ٿيندي آهي. جي قومون ڪمزور ۽ حقير سمجهيون وينديون آهن خدا انهن جي هٿن سان آزادي ڏياريندو آهي ۽ ارباب قوت جو غرور ۽ طاقتون هٿ ٽوڙيندو آهي." وَنرِيدان نَمُنَّ علي الذين اُستضعفوا في الارض ونجلعهم ائمة ونجعلهم الوارثين وَنُري فرعون وهامان وجنودهما مِنهم مَا ڪانوا يحذرُون" آزادي لاءِ اسلام، يادگار اسلام، سال ۾ هڪ ڀيرو قرباني [جي] رسم جاري ڪئي ۽ اُن سان گڏ عيد الاضحيٰ جي نماز واجب ڪئي آهي. اهي ٻئي شيون مڪي جي آزاديءَ جون يادگار آهن. "انا اعطيناڪ الڪوثر" ڪوثر مان مراد فتح مڪي ڏي اشارو آهي. ابو سعود ڪوثر جي تفسير ۾ عام سرداري فلاح وارن جي لکي آهي. اهڙي طرح آزادي دين دنيا جو چوڻڪارو ۽ خدا جو رضامندو آهي "ولقد ڪتبنا

في الزبور من بعد الذكر انّ الارض يرثها عبادي الصالحون وَعَدَاللّٰه الذين آمنوا منكم و عملوا الصالحت لِيستخلفنهم في الارض."

چلے گا دور کب تک اہل باطل کے مظالم کا
رہے گی صیدگاہِ کفریوں خیر الامم کب تک
رہے گا کب تلک پوشیدہ یوں سوز نہاں بن کر
جلادے خرمنِ اعدا کو اب شعلہ فشاں بن کر
نگاہِ بدہے یورپ کی ترے قصر حکومت پر
بھم کردے چمن کو اسکی برق قہرمان بن کر
بہت لکھے مضامیں تونے اخباروں میں بڑھ بڑھ کر
بہت کیں تونے تقریریں بھی عرتا پا زباں بن کر
مگر اب وقت آیا ہے کہ دکھلا قوتِ ایماں
حریفوں کے دلوں کو توڑ دے نوک اسناں بن کر
جمادی پنجہء فولاد ایمان روٗ ظالم پر
کچل دے دشمنوں کی ہڈیاں گرزِ گراں بن کر
ہر ایک بچہ کی ٹہون میں علم ہو عظمت دین کا
ہر ایک پیر کہن بھی اب نکل آئی جو اں بن کر
اگر مرناہی تجھکو تو مرباطل سکن ہوکر
اجل بھی تجھ کو آوی توحیاتِ جاوداں بن کر

جان بجانان ده وگرنه از تولبتا ندا جل
خود تو منصف باش ای دل این کن یابان کن

زنده جيسين هڪ ٻه هوندو، مؤمن باليقين،
عرب مان هڪ جُو نه ڏينداسون اسين، سرزمين
آه مارڻ لاءِ جي، اسان جي تياري سرگرم،
اول ماري علو کي پوءِ مرنداسون اسين.

مسلمانو ياد رکو ڀين جون جانيون انهن جي قبضي ۾ هجن ته ڀلي هجن، مگر اسان مسلمانن جون جانيون اسان جي اختيار ۾ نه آهن. اسلام هڪ خريد و فروخت آهي. جو ناقص ڪان ونئي تو ۽ ڪامل کي ڏئي ٿو. فنا کي خريد ڪري ٿو ۽ بقا، هميشه جي زندگي ان جي قيمت [طور] ڏئي ٿو. اسان جنهن وقت اقرار ڪيو ته اسين مسلمان آهيون. ان وقت ان جو به اقرار ڪيو ته اسان جون جانيون اسلام جي هٿ وڪامي ويون.

اسلام جي معنيٰ آهي خدا واحد جي اڳيان پنهنجا ڪنڌ جهڪائي ڏيڻ، پوءِ اهو خدا واحد اُهي جانيون دوستن جي هنج ۾ وجهي، خواه دشمنن جي تيغ جي سپرد ڪري ڇڏي. ڇا توهان کي معلوم نه آهي ته جڏهن حضرت ابراهيم حڪم الاهي جي آڏو سِرُ جهڪائي ڏنو ۽ حضرت اسماعيل جي گردن قربان ٿيڻ واري هئي ته ان وقت الله فرمايو: "فلما اسلماوتلّه للجبين، وناديناه ان يا ابراهيم قد صدقت الرُّؤيَا اناكذالک نجزي المحسنين."

جڏهن ته اُهي ٻئي مسلمان هئا. حضرت ابراهيم حضرت اسماعيل کي پيشانيءَ ڀر ڪيرايو. جيئن ذبح ڪري، ته اسان سڏي چيو، "اي ابراهيم بس ڪر تو پنهنجو خواب پورو ڪري ڏيکاريو.

و آخر دعوانا ان الحمدلله رب العالمين
الله اڪبر الله اڪبر

بئريج جي ضد ۾ آيل مسجدون ۽ خلافت ڪاميٽي

[سائين جي. ايم. سيد سنڌ خلافت ڪاميٽيءَ جو سرگرم ميمبر هو ۽ ڪاميٽيءَ جي فيصلن ۾، هر طرح سان حصو وٺندو هو. 1925ع کان جڏهن سکر بئريج جي ڪاهي ۽ ساڄي پاسي وارن واهن جي کوٽائي شروع ٿي، تڏهن اتفاق سان کوٽجندڙ واهن واري رستي ۾ ڪٿي ڪٿي ڳوٺ پڻ آيا ٿي، جنهن ڪري انهن ڳوٺن جون مسجدون پڻ سرڪار شهيد ڪرائي، واهن کي رستو ڏنو پئي. جيتوڻيڪ سرڪار ماڻهن جي گهرن وانگر مسجدن جو متبادل پڻ ڏنو پئي، پر اها ڳالهه خلافت ڪاميٽي کي منظور نه هئي. انڪري "1929ع ۾ خلافت ڪاميٽي مسجدن جي حصول لاءِ ستياگرهه ڪرڻ لاءِ ارادو ڪيو." (تاريخ سکر ص 361)

بئريج جي ضد ۾ هيٺيون ٽي مسجدون پئي آيون

1. مسجد جوڻيجا، نزديڪ امروٽ تعلقو ڳڙهي ياسين (ڪيرٿر ڪئنال)
2. مسجد ڪلواڙي، رڪ جي پرسان تعلقو ڳڙهي ياسين
3. مسجد ابيجاڻي، تعلقو روهڙي، (امام انقلاب مولانا تاج محمود امروٽي ص94)

مسجدن جي تحفظ واري مقصد سان خلافت ڪاميٽيءَ جو هڪ اهم اجلاس ٿيو. جنهن ۾ مسجدن جي تحفظ لاءِ ستياگرهه واري عمل کي تيز ڪرڻ وارو فيصلو ڪيو ويو. ان موقعي تي جناب جي. ايم. سيد هيٺيون اختلافي نوٽ پيش ڪيو، جنهن منجهان سنڌن روشن خيالي جو اظهار ٿيڻ سان گڏوگڏ جماعتي فيصلن تي پابند رهڻ واري رجحان جي پڻ خبر پوي ٿي.]

"آزاد قاضي"

صاحبا- جيئن ته خلافت ڪاميٽيءَ ۾ مونکي منهنجي يارن، پنهنجا رايا بنا ڪنهن حجاب جي ظاهر ڪرڻ جي اجازت ڏني، [ان ڪشاده دليءَ منهنجي دل تي ڏاڍو عمدو اثر ڪيو] جنهن تي مون نهراءُ جي برخلاف پنهنجي آزادانه راءِ جو اظهار ڪيو. پر جناب شيخ عبدالمجيد صاحب ته مونکي پنهنجي راءِ کي کُليو اخبارن رستي

ظاهر ڪرڻ لاءِ به صلاح ڏني. ليڪن مون سنڌ اندر ماڻهن جي راين ۽ خيالن کي نظر ۾ رکندي، اها ڳالهه پسند نه ڪئي ته ڪو آءٌ پنهنجي صاف نيت سان آزاد راءِ هوندي به، سنڌ ۾ پنهنجي برخلاف هرويرو غلط فهمي يا عام سخت منهبي ماڻهن جي دلين مان پنهنجي حسن ظني گهٽ ڪريان ۽ وري ملڪ ۾ بحث مباحثا ۽ فتوائن جا انبار جاري ڪرائي ڇڏيان. جو ته ملڪي ۽ قومي خدمت جو اصول اهو نه آهي ته نفاق ۽ ڪتراڳ پکڙجي پر حتي الامڪان ڇڳن ڪمن ۾ شمار ۽ شريڪ ٿجي. جيڪڏهن ائين نه ٿي سگهي ته بمصدات ”سدا بخير تو اميد نيت شرمرسا“ نه بنجي. مٿين سببن ڪري مون پنهنجي مخالف راءِ، عام پبلڪ اڳيان آڻڻ، وقت جي مصلحت ڏسي روڪي ڇڏي. ليڪن اڄ وري اوچتو خيال آيو اٿم ته جڏهن اسانجو ملڪ ۽ قوم ترقيءَ جي رستي ۾ وڌي رهيو آهي ۽ ان ۾ هرهڪ خادم سپاهي [سولجر] جي حيثيت رکي ٿو ته ان ترقيءَ جي جنگ ۾ هرهڪ ڪمزور يا طاقتور جو حصو آهي، ته جو هرويرو منافعي يا رياءَ ڪان ڪم وني بنا سمجهڻ جي پنهنجي راءِ لڪائي ڇڏجي. تنهنڪري هي ڪليل راءِ مان دلي طور ظاهر ڪريان ٿو. ائين هرويرو ڪونه آهي ته آءٌ صحيح هجان پر پنهنجي ناقص سمجهه آهي. اها ڳالهه صحيح سمجهي اظهار راءِ ڪريان ٿو. مونکي اخباري بحث مباحثن لاءِ وقت ڪونه آهي، انڪري جواب وغيره جي اميد نه رکڻ گهرجي. عام پبلڪ کي حق آهي ته منهنجي راءِ درست سمجهن يا نه اهو سندن وس آهي، مون سان بڌل نه آهن. تنهنڪري هرويرو ان ڳالهه کي منهبي رنگ ڏيئي نقط چيني نه ڪرڻ گهرجي، جي ڪندا ته به سندن مرضي، جواب ڪونه ڏيندس. ايترو به ڪين پڌايان ٿو ته اختلاف راءِ هوندي به، جڏهن مجلس خلافت ڪثرت راءِ سان نهراءَ پاس ڪيو، ته ان تي عمل ڪرڻ احترام خاطر منهنجو فرض ٿي چڪو. ان مان هي ظاهر ٿيندو ته اڄ اهو وقت آيو آهي جنهن ۾ آزاد خيالي ظاهر ڪرڻ ڪان ماڻهن کي نه ملن مولوين جو دپ ڪرڻ گهرجي، نه ميرن پيرن جو، نه زميندارن ۽

سرڪار جو، ان سان گڏ مُلن، مولوين، سيدن پيرن، زميندارن ۽ سرڪار کي بہ گھرجي تہ صدق دليءَ سان آزاد راءِ ظاهر ڪرڻ تي حشر نہ برپا ڪن ڏين.

بئريج جي مسجدن جي حفاظت لاءِ زبردست هلچل مچائڻ واسطي جي دليل پيش ڪيا يا ڏنا تا وڃن، تن جو اختصار هي آهي تہ:

1. خدا جي عبادت جي جاءِ بہ ڪنهن ڪم اچي نہ ٿي سگهي.
2. اهي مسجدون ڄاڻي واڻي بئيرج اندر آنديون ويون آهن.
3. انهن جي تلافي صرف يا واهہ ڦيرائي وجهڻ يا واهہ جي وچ ۾ مسجدن پڪي ڪرڻ سان ٿي سگهي ٿي.
4. [ائين ڪرڻ سان] لئنڊ روينيو موجب مسجدن خريد ڪرڻ جو حق ثابت ٿي پوندو.
5. آئنده لاءِ [بہ] هي مثال وني عملدرآمد ڪئي ويندي.

ان لاءِ منهنجي راءِ آهي تہ:

1. مسجد ڳوٺ جي رهاڪن ۽ عام ماڻهن جي هڪ هنڌ گڏجڻ ۽ مجموعو ٿي عبادت ڪرڻ جي جاءِ جو نالو آهي. اهي گهٽو ڪري اتي نهرايون وڃن ٿيون جتي ڳوٺ يا ماڻهن جي آمدرفت جي جاءِ هجي، تہ اتي گڏجي عبادت ڪرڻ لاءِ جماعت خاني جو ڪم ڏئي، نہ تہ ائين تہ هرهڪ مسلمان ڪنهن بہ صاف زمين تي عبادت ڪري سگهي ٿو. جڏهن چوڻ ۾ ٿو اچي تہ اسلام رسم رواج جاين جڳهن جي پابندين جي زنجيرن کي ٽوڙي آزاد ڪري سک سلامتي دنيا ۾ آڻڻ جو مذهب آهي، 'الله المشرق والمغرب فانيما تولوفثم وجه الله' ان تي ڪافي شاهد آهي تہ هاڻ جڏهين ڳوٺ سجو لڏي ويو ۽ ماڻهو منجهس ڪونہ رهيو تڏهن انجو حقيقي مقصد ماڻهن لاءِ مرڪزي عبادت وارو تہ نڪري ويو باقي رهيو جڳهہ جو عزت ۽ احترام.

2. اهو جو چوڻ ۾ اچي ٿو تہ ڄاڻي واڻي بئريج اندر مسجدون آنديون ويون آهن اهو ڪيتري قدر درست آهي ۽ جڏهن ڪي صورتحال نهندا آهن تہ نقشن ۽ چڪن تي ڪري ڪڍي ويندا آهن، ان

وانگر ان ڳالهه مان ظاهر آهي ته هن واهه جو جڏهن صورتحال نهيو هونلو ۽ ڪنهن ننڍي ڳوٺ جي وچان واهه لنگهڻو هونلو ته اهي ڳوٺ ڪو سروي ٿيل ڪونه آهن جو خبر پوي ته جنهن ٽڪر مان واهه لنگهڻو آهي، اتي ڪا مسجد به هوندي، اهو ته خواب خيال به ڪونه هونلو. جڏهن سچو صورتحال نهي متي سرڪار ۾ منظوريءَ لاءِ ويو ۽ ڪيترن سالن جي لڪپڙهه کان پوءِ پاس ٿي آيو ۽ واهه جي کڻڻ ۽ نشانن لڳڻ وقت خبر پيئي، ته فلاڻي هنڌان مسجد وچ ۾ اچي ويئي آهي، ته اهو ڪم اتفاقي ڇئبو نه ڄاڻي واڻي، اهڙا اتفاقي ڪم ڪيترا ٿين ٿا دريا [به ته] مسجلون پايو وڃي وغيره.

3. واهه ڦيرائجي، اها ڳالهه هن ڪري دشوار آهي جو ڪيئي سال لکپڙهه هلي واهه جا صورتحال منظور ٿيا آهن، هاڻ وري جي صورتحال ڦيرائجي ته اڳوڻن واهن وانگر واهه ڪي وڪڙ ته نه ڏياربو. وري جڏهن مٿان ونـي سڄي ۾ ڦيرگير ڪجي جنهن ڪري وري گهڻي صورت حال ۾ رولو پئجي وڃي، نيون منظوريون وٺجن، زمينون خريد ڪجن، جيڪي واهه اڌ تائين نڪري ويا آهن سي رد ڪرڻا پون. لکها رپيا هڪ مسجد لاءِ زياده خرچ ڪرڻا پون، اهي پئسا به غريبن جي پگهر جي ڪمائيءَ جا آهن ۽ اهي خلق خدا جي ڀلي لاءِ خرچ پيا ڪيا وڃن ان حالت ۾ صرف اعتقاد جو مريد ٿي زمين ٽڪري بچائڻ لاءِ ايڏي تڪليف ڪرڻ سان اسلام جهڙي ڪشاده مذهب لاءِ [اهڙو ڪم] ڪم از ڪم آءٌ نازيبا سمجهان ٿو. هي هڪ [مسجد پرستي] عبادت جي [جاءِ پرستي] ٿي، باقي خدا پرستي ته نٿو چئي سگهجي. مسلمانن جي اندر جون مسجلون [دليون] زبون ۽ ويران ٿي، خراب شين جو مرڪز ٿي رهيون آهن انهن لاءِ ايتري سرجوشي ڪانه آهي. باقي عمارتن جي اتفاقي طور خلق خدا جي ڀلي جي راهه ۾ ڪتب اچڻ تي جلوجهد ڪرڻ، سا ڳالهه ڪيتري قلر درست ڇئبي، سو عقلمند پاڻ سمجهندا. واهه جي وچ ۾ مسجلون بيٺيون هجن، سرڪار پڪيون ڪرائي ڇڏي. ان لاءِ جواب آهي ته اتي

ڇا ڪنديون، ڪم ڪهڙي ايندين ماڻهو نماز پڙهڻ لاءِ ڪيئن وڃي سگهندا. يا صرف ڏسڻ لاءِ اتي قائم ڪرايون ٿيون وڃن ان ۾ انصاف ڪيترو آهي سو سيڪو سمجهي سگهندو.

4. لئنڊ روينيو موجب متان مسجدن يا عبادت گاهن جي خريد ڪرڻ جو [رواج] قائم ٿي وڃي: ان لاءِ منهنجي سمجهه موجب هيئن [نظر] ٿو اچي ته سرڪار جو مسجدن جا پيسا مُلن يا ڪن ماڻهن کي ڏنا آهن وغيره. سو صرف مسلمانن جي مذهبي جذبات جي احترام رکڻ ۽ تلافي ڪرڻ جي خاطر هوندو، نه ته سرڪار جو ان مان مقصد ڪو لئنڊ روينيو جي قانون هيٺ خريد ڪرڻ جي حق جمائڻ جو هوندو وغيره ڇاڪاڻ ته لئنڊ روينيو ۾ اهڙو ڪو صاف قلم ٿي ڪونه آهي.

5. آئنده اهو اصول قائم نه ٿي وڃي، ان لاءِ سيڪا ڳالهه حالتن ۽ وقت جي حالتن تي دارومدار رکندي. ان ڳالهه تي اصول جو دارومدار رکڻ جو سبب ٿي ڪونه آهي جو هي هڪ اتفاقي مسئلو آهي.

ان لحاظ سان آءٌ هن راءِ جو آهيان ته سنڌ جا مسلمان ان طرف جو پنهنجي ڪوشش ۽ طاقت صرف ڪن سو بي سود آهي ان ڪان زياده موزون اهو ٿيندو ته مسلمانن ۾ تعليم کي زور ونائجي. جي اهڙن موقعن اچڻ کان اڳي هشيار ۽ خبردار رهن جو آئنده اهڙا اتفاق مورڳو ٿين ٿي ڪين.

[سيد غلام مرتضيٰ شاهه سنائي جو اختلافي نوٽ]

تاريخي دستاويز

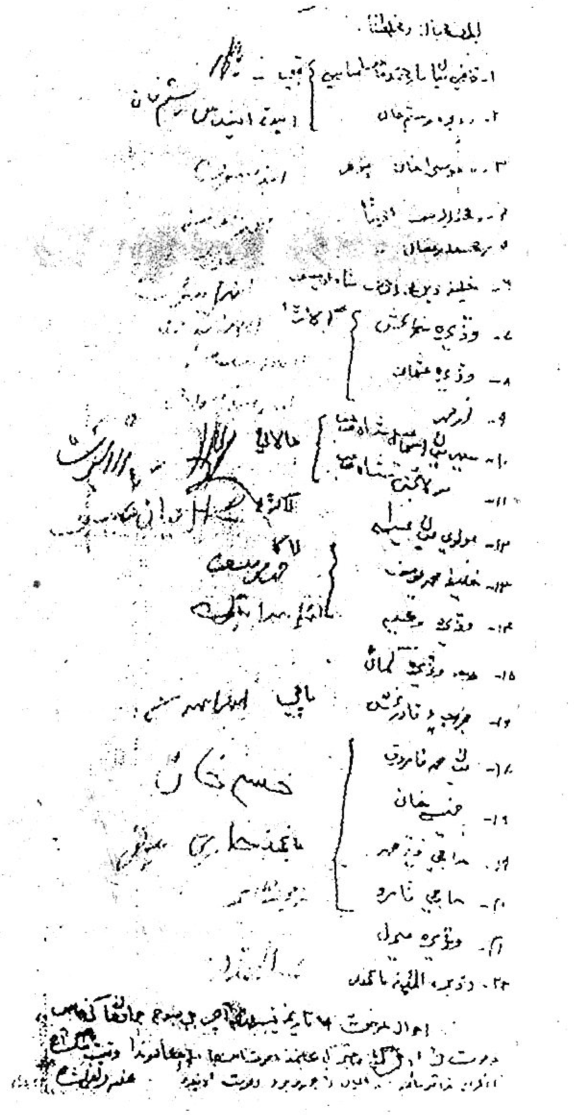

سائين جي. ايم. سيد پاران دعوت ناما موڪلڻ جي طريقيڪار جي ڪاپي

پنهنجي سڀ کان محبوب شيءِ الله جي راهه ۾ ڏيو
۽ اجر عظيم جا مستحق ٿيو

خلافت جي سرمائي جي آمدني
جو تفصيل
۽ خرچ جو نقشو

تاريخ ۲۰ نومبر ۱۹۱۹ع کان تاريخ ۳۱ جولاءِ ۱۹۲۱ع

سمرنا جي مظلوم يتيمن ۽ بيواهن کي بچايو!
مجاهدين انگوره ڏانهن پنهنجي امداد موڪليو!
اسلام ۽ وطن جي عزت بچايو!

جمعيت خلافت اسلاميه صوبه سنڌ

ديال ... حيدرآبادي پريس ۾ ڇپايو

سنه ۱۹۲۲ع

(١٠)

[illegible]

مرڪزي عاليشان جناب جنرل سيڪريٽري صاحب خلافت

بعد سلام جي [illegible] جناب جي [illegible] تاريخ ١٩ مارچ ١٩٢٠

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ١٩ مارچ ١٩٢٠

[illegible]

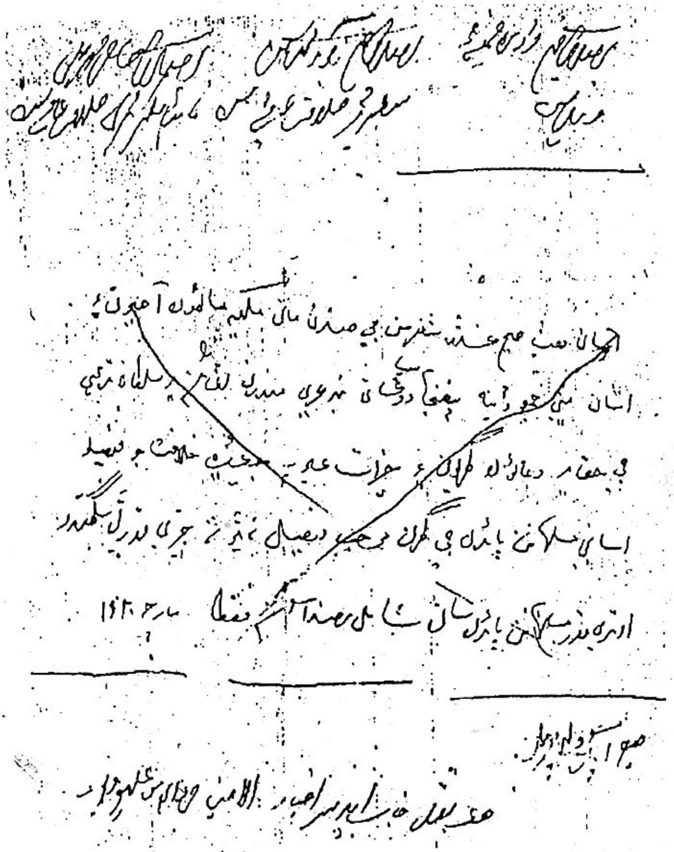
مارچ 1920

[illegible] نمبر ۳

سيد ع
۳۱-۳-۲۰

[illegible]

بخدمت جناب [illegible]

السلام عليڪم – معلوم هجي ته سيد ع جي [illegible]

تاريخ ۲۷ رجب المرجب تي منعقد ٿيندڙ پراونشل خلافت

ڪانفرنس سڏائي آهي [illegible] 2

حڪومت [illegible] خط [illegible]

چيئرمين خلافت ڪانفرنس

تابعدار [illegible]

سيڪريٽري خلافت ڪاميٽي [illegible]
سيوهڻ

[illegible]
سيوهڻ

مڪرمي سيد غلام مرتضيٰ شاهه صاحب

جلسو عام خلافت اسلاميه
نصرپور سنڌ:

جڏهن يورپ جون بعضي عيسائي حڪومتون مقامات مقدسه ۽ خليفة المسلمين جي پٺيان هٿ ڌوئي لڳيون آهن ۽ خود مڪه معظمه، مدينه منوره، بيت المقدس، قسطنطنيه جهڙن مقدس اسلامي شهرن لاءِ ساڳيون ڇاڙيون ۽ حرڪتون هلائي رهيون آهن جهڙيون مصر سان ڪنديون رهيون هيون. تڏهن هن وقت هر مسلمان جو اهو مذهبي فرض آهي ته هو اهڙي نازڪ آزمائش جي وقت اسلامي عزت ۽ اقتدار قائم رکڻ لاءِ باقاعده هر ممڪن تجويز اختيار ڪري پنهنجي اسلامي غيرت جو ثبوت ڏين.

هيئنر موجوده حالتن ۾ مسلمانن جو پهريون فرض آهي ته هر طرح تن، من ۽ ڌن سان مدد ڪري جميعت خلافت اسلاميه صوبه سنڌ ۽ خلافت بيت المال کي وڌائڻ ۽ زور وٺائڻ لاءِ هر ڪنهن ضلع جي هر ڪ تعلقه ۽ هر ڪ ڳوٺ ۽ واهڻ ۾ مقامي جماعت جون شاخون قائم ڪن.

اسان جي قديم اسلامي شهر نصرپور تعلقه ٽنڊو الهيار ضلع حيدرآباد سنڌ جا مسلمان انهي ضرورت کي وقت کان محسوس ڪري رهيا آهن ۽ هاڻي پنهنجي فرائض جي ادائي لاءِ ارادو ڪيو اٿن ته هتي نصرپور ۾ انهي مقصد لاءِ خلافت جو عظيم الشان جلسو ماه پهرين جمعرات تاريخ ٢ شعبان هجري ١٣٣٨ مطابق تاريخ ٢٢ اپريل ١٩٢٠ خميس ڏينهن شام جو جناب حضرت پير شاهه محمود شاهه صاحب جيلاني رحمت الله عليه جن جي درگاهه شريف تي منعقد ڪجي.

هن مبارڪ موقعه تي جناب حضرت پير مير حافظ حاجي سيد اسد الله شاهه صاحب زميندار ٽکڙ ۽ حيدرآباد جا مشهور محبان اسلام جناب شيخ عبدالمجيد صاحب ايڊيٽر الامين، ڊاڪٽر شيخ نور محمد صاحب ۽ اسان جا وطن دوست هندو ليڊر ڊاڪٽر چوئٿرام ۽ مسٽر ترسنگ لال ۽ ٻيا حضرات پڻ مهرباني فرمائي اسان جي استدعا تي اچڻ لاءِ تيار ٿيا آهن.

سڀني عام خاص هندو مسلمانن ڀائرن کي استدعا ڪئي ٿي وڃي ته هن جلسه تي شريڪ ٿي نصرپور جي مسلمانن کي ممنون ڪندا!

خميس ڏينهن شام کان رهائش ۽ خوراڪ جو عام بندوبست رکيو ويندو.

الملتمس

مولوي تاج محمد قاضي عبدالرحمان قريشي

مسٽر محمد يوسف خليفه جمعه خان عباسي

BHARAT ELECTRIC PRINTING WORKS, KARACHI.

The Sind Provincial Khilafat Committee.

President—Seth Haji Abdulla Haroon,
Vice-Presidents—Maulavi Abdul Karim Baras,
Maulavi Mahomed Sadik,
Secretary: Mohammad Khan,

1044, Kohin Road.

Karachi, 11 [illegible] 19

تسليم
السلام عليڪم
جناب شاه صاحب

[illegible] هيا هوند
عرض ته اسان کي [illegible] خبر [illegible]
[illegible] خلافت جي جلسي جي موقعي تي [illegible]
[illegible] جنرل [illegible] سيڪريٽري [illegible]
[illegible] ۱۵ [illegible] جلسو [illegible]
جلسو حيدرآباد ۾ [illegible] والسلام
[illegible] مفصل حالات [illegible]

[illegible]
سيڪريٽري

دفتر جمعيت خلافت اسلاميه صوبه سنڌ
بندر روڊ ڪراچي مورخه ٧ مئي 1920

جناب من سيد ميان غلام مرتضيٰ شاهه صاحب زيد لطفه

السلام عليڪم - ڪثرت رايءِ سان فيصلو ڪيو ويو آهي ته خلافت ڪميٽي جي جنرل ميٽنگ هند، آزاد سنڌ ۾ ڪٿي ٿيڻ گهرجي اوهان جي خدمت ۾ اطلاع ٿو ڏجي ته تاريخ ١٣ هين تاريخ مئي 1920 بروز ڇنڇر ٩ بجي ڪراچي ۾ جلسو مسٽر نور محمد صاحب وڪيل جي جاءِ تي ٿيندو، ۽ هيٺين مضمونن تي غور ڪيو ويندو -

هي جلسو تمام ضروري آهي ۽ ڪيترن اهم ڪالهين جو فيصلو ڪرڻو آهي تنهنڪري ضرور اوهين شريڪ ٿي ممنون فرمائيندا ڪيئن. فقط والسلام.

١- جمعيت خلافت اسلاميه صوبه سنڌ جي لاءِ قاعدا -

٢- چندو جمع ڪرڻ ۽ خلافت ڪميٽين قائم ڪرڻ ۽ ٻين ضروري ڳالهين لاءِ وفد قائم ڪرڻ ۽ انهن جي ڪنارن لاءِ ڪهڙو انتظام ڪيو وڃي -

٣- انهيءَ تحريڪ کي ڪامياب ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ گهرجي ته ديهي شهرن ڪر انجمن ۽ سنڌ جي مدن کي زور ڏنو وڃي -

٤- مسلمانن خلافت جي تحريڪ ۾ حصو وٺندڙن جي تڪليف لاءِ ڪهڙن جو ڇا بندوبست ڪرڻ گهرجي؟

٥- مسلمانن کان ٻين اسلامي ملڪن ڏي هجرت ڪرڻ -

٦- رمضان شريف جو سمورو مهينو چندو گڏ ڪجي ۽ ان کي بيت المال جو مقصد ڪري ملائجي ۽ ڪوشش ڪجي ته سنڌ مان هڪ لک (٥ لک) پورو ڪري ڏجي -

٧- گورنمينٽ کان قطع تعلق ڪرڻ -

نوٽ - حالتون ڏينهون ڏينهن وڌيڪ نازڪ ٿينديون ٿيون وڃن اسان جي دل جي خواهش کي ڪو به خيال ڪرڻ ڏکيو ٿو وڃي - جيتري قدر اسان کي ڪا عرض ڪيل ٿوري قدر خلافت اسلاميءَ کي بچائڻ ڪرڻ جي ڪوشش لڳي رهي آهي - ڪر ڪرڻ جو وقت اچي آهي تو مهرباني ضرور شريڪ ٿي پنهنجو فرض ادا ڪندا ۽ پنهنجي اچڻ جو اطلاع مسٽر نور محمد وڪيل کي ڏيندا - ١٣ تاريخ اندر -

آهي سان گڏ ڪميٽيءَ جي ميمبر ٿو مولوي ڪرم نوازاني آهي ڪميٽيءَ کانسواءِ جلسي ۾ ڪميٽيءَ جي اجازت نه آهي -

جامع سنڌ رجسٽرار
شمس الدين

"الوحيد" الڪٽرڪ پريس ڪراچي ۾ ڇپيو.

از دفتر سنڌ پراونشل خلافت ڪميٽي

ڪوٺي حاجي عبدالله هارون — مورخه ٧ مئي ١٩٢٠

[illegible]، ميڪلوڊ روڊ، ڪراچي

سيد غلام مرتضیٰ شاه صاحب

جناب من السلام عليڪم

هي جلسو جو حيدرآباد ۾ تاريخ ١٢، ١٣ مئي ١٩٢٠ع

عرض ته [illegible]

ڪري ميٽنگ ڪئي هئي جنهن ۾ اپراد ڪيو ويو هو ته

علائقي سنڌ جي لاءِ هڪ ڪري پراونشل خلافت ڪميٽي مقرر

ڪئي وڃي. اُن جي لاءِ ٥٠ ميمبرن جو انتخاب ڪيو ويو

~~هو [illegible]~~

~~[illegible]~~

جاڪي اُني ڪميٽي ۾ آن صاحب کي به خلافت ڪميٽي

جي ميمبر ٿيڻ لاءِ انتخاب ڪيو آهي جو اُميد آهي ته مهرباني

فرمائي توجهه فرمائي قبول فرمائيندا. فقط والسلام

جواب جلد ڏيندا

[illegible]

سيڪريٽري

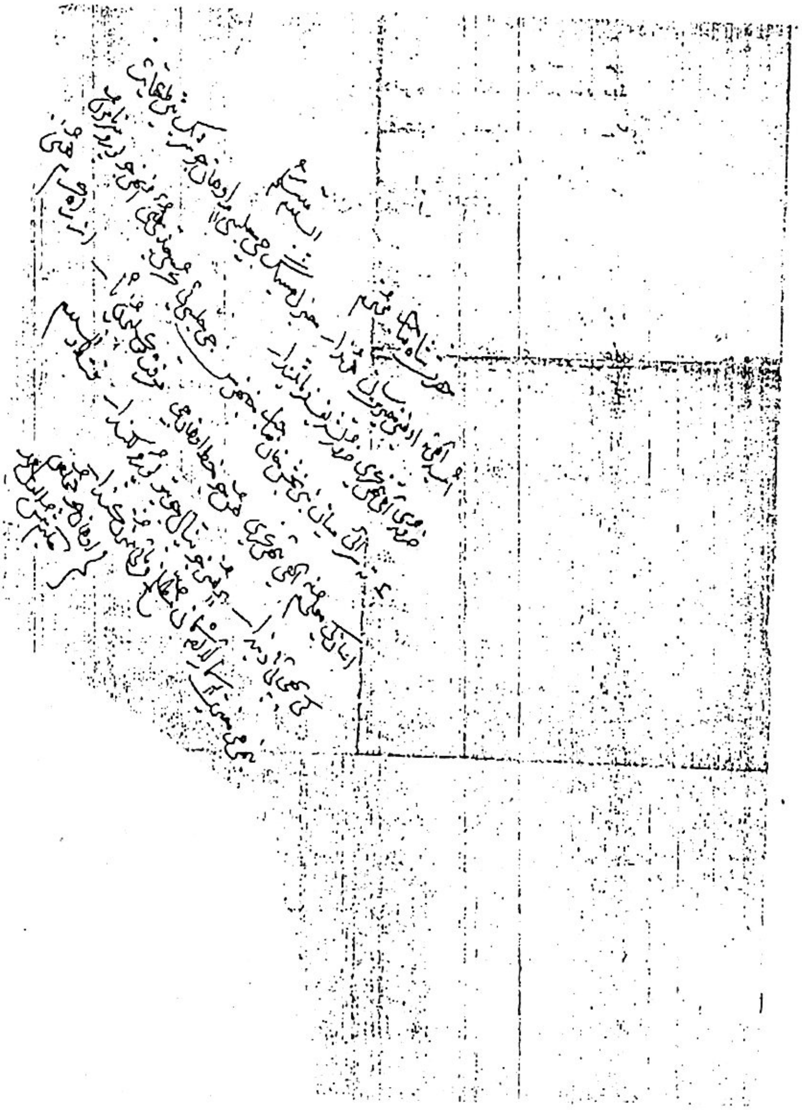

از دفتر سنڌ پراونشل خلافت ڪميٽي

٢٢٩، مئڪلوڊ روڊ ڪراچي.   مورخه ٨ جون

جناب من سيد غلام مرتضيٰ شاهه صاحب   السلام عليڪم

عرض ته ٻه مستقبل حيدرآباد ۾ تاريخ ٢٢-٢٣ مئي ١٩٢٠ع جي ڪانگريءَ متعلق گڏ ٿي ڏسي جنهن ۾ فيصلو ڪيو ويو هو ته هالا تعلقي سنڌ جي لاءِ ڪانگري پراونشل خلافت ڪميٽي ۾ ڪئي وڃي آن جي لاءِ ٻن ميمبرن جو انتخاب ڪيو ويو هو.

تنهن تان صاحبن کي ٻڌايو خلافت ڪميٽي جي ميمبر شرط لاءِ انتخاب ڪيو ويو آهي جو اميد آهي ته مهرباني فرمائي تنهن عهدو قبول فرمائيندا. فقط والسلام

جواب اهم جلدي ڏيندا —

شمس الدين

جنرل سيڪريٽري

از دفتر "سنڌ پراونشل خلافت ڪميٽي"

مڪلوڊ روڊ ڪراچي.

مورخه ٢٤ جولاءِ ١٩٢٠

جناب من سيد ميان غلام مرتضيٰ شاه صاحب السلام عليڪم

تاريخ ٣ ماه جولاءِ سنه ١٩٢٠ع بروز جمعو بوقت ...

خلافت ڪميٽي جو جلسو خلافت آفيس ۾ الوحيد پريس ۾ ...

ٿيندو.

مهرباني فرمائي توهين تشريف فرما ٿي ممنون ڪندا.

هيٺين تجويزن تي غور ڪيو ويندو.

فقط والسلام

از

حڪيم شمس الدين

سيڪريٽري

تجاويز

1. قطع تعلقات کي ڪيئن ڪامياب ڪجي
2. ان لاءِ سرمائي جي ۽ علماءَ جون فتوائون
3. تبليغي ڪميٽيءَ جي رپورٽ
4. انفرادي جي ڪاميابيءَ لاءِ تجويز
5. سنڌ مان ڪي صاحب ڪراچيءَ مرڪز ۾ خلافت جي ڪم ۾ مدد ڏين
6. ابتداءِ تحريڪ کان وٺي اڄ تائين نظام جي پوري رپورٽ ٿيڻ گهرجي
7. هر هڪ ضلع ڪميٽي جا ميمبر هر هڪ ... ڏين
8. سنڌ جي علم ... لاءِ ياد
9. تبليغي ماڻهن جو ڪهڙو ڪم
10. هر ڪميٽي جو ڪم ... مدد لاءِ ... جيڪب آباد جي ... جي امداد
11. مولوي عبدالباقي ۽ مولوي عبدالله ... جو خط
12. هر هڪ مصيبت زده ترڪن جي امداد
13. منتظم ڪميٽيءَ جي منصوبي ... لاءِ ضلع ڪانفرنس
14. نظام بندي

ڇهين خلافت ڪانفرنس حيدرآباد سنڌ

سڀني مسلمان ڀائرن کي خبر هوندي ته ٢٣ ۽ ٢٤ ۽ ٢٥ جولاءِ تي شادي پلي ۾ خلافت ڪانفرنس ٿيڻي هئي پر برسات پوڻ ڪري ۽ برسات جي وڌيڪ خطري ڪري شادي پلي ۾ ڪانفرنس ٿي نه سگهي - ۽ تنهن ڪري شادي پلي واري ڪانفرنس حيدرآباد ۾ ڪئي ويئي آهي - شيخ الهند مولانا محمود الحسن ۽ مولانا عبدالباري صاحب ۽ مولانا شوڪت علي صاحب ۽ مهاتما گانڌي صاحب ۽ مولانا ابوالڪلام آزاد صاحب ڊاڪٽر سيف الدين ڪچلو صاحب جهڙا معزز بزرگ انهي ڪانفرنس ۾ شريڪ ٿيڻا آهن -

هاڻي ڪم گهڻو آهي، وقت ٿورو، ۽ ماڻهن جي قلت - تنهنڪري عرض آهي ته توهان پاڻ يا توهانجي خلافت ڪميٽي جو هڪ عوضي گهٽ ۾ گهٽ حيدرآباد ۾ ١٩ تاريخ تي پهچي وڃي ۽

(١) اسانکي خبر ڏي ته توهانجي شهر يا پسگردائي مان ڪيتري تعداد ۾ ماڻهو اچڻا آهن -

(٢) انهن ماڻهن جي رهائڻ واسطي تعداد جي مطابق جايون اسانکان وٺي پنهنجي قبضي ۾ رکي -

(٣) جنهن وقت توهانجا ماڻهو حيدرآباد ۾ پهچي وڃن تنهن وقت ملين جاين ۾ رهائڻ لاءِ انهنکي وٺي وڃي -

(٤) وقت سرماني انهن کي کارائڻ ۾ اسانکي مدد ڏي -

هزارين ماڻهن جي کارائڻ پيارڻ جو بندوبست ڪرڻو آهي. پئسي جي سخت ضرورت آهي - تنهنڪري عرض آهي ته جيتري قدر پئسو گڏ ٿي سگهي اوترو قدر رقم خاڪسار کي هيٺين ائڊريس تي موڪلي وڃي -

خادم قوم

شيخ عبدالمجيد

ايڊيٽر الامين ۽ اسسٽنٽ سيڪريٽري استقباليه ڪميٽي
خلافت ڪانفرنس حيدرآباد سنڌ

ڇپارڪو اسپي پريس حيدرآباد

خاص خط
جمعيت خلافت اسلاميه صوبه سنڌ

جناب من   السلام عليڪم

اوهان کي خبر هوندي ته مرڪزي خلافت ڪميٽي بمبئي فيصلو ڪيو آهي ته جڏهن صورت ۾ ترڪي جي صلح جي شرطن جي متعلق سرڪار اسلاميه جي درخواستن کي ڪو به تبديلي نه ٿي آهي. انهيءَ صورت ۾ اُن سان ترڪ موالات (نان ڪوآپريشن) ڪرڻ گهرجي ۽ انهيءَ فيصلي کي عملي صورت ۾ آڻڻ لاءِ جڏهن اسان جا ملڪي هندو ڀائر به اهڙي ڪم ۾ اسان سان شريڪ ٿي رهيا آهن جنهن طرح اسان جي مسلمان بزرگن ۽ هندن جي آخري صلاح قائم ٿيڻ سان هندو ۽ مسلمان ٻنهي قومن جي اتحاد ۽ اصحاب اسان سان ٻئي طرح شريڪ آهن. ائين هوندي به عام طرح هندو دوست انهيءَ انتظار ۾ آهن ته (انڊين نيشنل ڪانگريس) جا هندو ۽ مسلمان گڏجي ملڪي ۽ سياسي مجلس آهي تنهن جي ورڪنگ ڪميٽي ۽ انهيءَ تي غور ڪري فيصلو ڪندي.

توهان کي خبر هوندي ته هندستان جي انهيءَ معاملي جي جاءِ (سنڌ پراونشل ڪانفرنس) جو خاص جلسو انهيءَ مقصد لاءِ حيدرآباد سنڌ ۾ تاريخ ٢٨ ۽ ٢٩ آگسٽ سنه ١٩٢٠ع تي ٿيندو. تنهنڪري ضرورت آهي ته جيتري قدر ٿي سگهي وڌيڪ تعداد ۾ هندو ۽ مسلمان ان جلسي ۾ شريڪ ٿيڻ جي تياري ڪري رهيا آهن. اهڙي طرح اسين مسلمانن کي گهٽ تعداد ۾ شريڪ ٿي ترڪ موالات جي مسئلي کي جو خالص اسان جو مذهبي مسئلو آهي ڪثرت راءِ سان پاس ڪرائڻ.

توهان خيال فرمائي سگهو ٿا ته سنڌ ۾ هندن جو تعداد مسلمانن کان گهٽ آهي. اهڙي صورت ۾ ضرور انهيءَ ڪانفرنس ۾ اسان جا نمائندا گهڻي کان گهڻا پهچڻ گهرجن ۽ خصوصاً انهيءَ ڪري ته ڪم ۾ اسان جو آهي ۽ جيڪڏهن خدانخواسته اسين پنهنجي سستي ۽ غفلت کان ضروري تعداد کان گهٽ تعداد ۾ شريڪ ٿيا سين ۽ انهيءَ ڪري جي ضروري تحريڪ پاس نه ٿي سگهي ته ممڪن آهي ته هندو ڀائرن کي اسين انهيءَ تحريڪ ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ اُن ۾ وجهي سگهون ۽ اهو ڳالهه اسان جي لاءِ نهايت افسوس ۽ شرم جهڙي ٿيندي.

تنهنڪري اوهان جي خدمت عرض آهي ته اوهان ڪيترن ئي قومن ۽ سان پنهنجا دوست احباب جيترا ئي سگهو حيدرآباد ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ آڻيو ته اسان مسلمانن جي راءِ جي ڪثرت ٿئي ۽ اسان جي مذهبي خواهش جي مطابق فيصلو ٿئي ۽ سنڌ جي انهيءَ ڪانفرنس ۾ مقامي لوڪ کان سواءِ ڪم ۾ زور ڏيڻ جي ڪانگريس ڪميٽي آهي ۽ ورڪنگ ڪميٽي جي صدور ۽ ڪانگريس ڪميٽي آهي ۽ ڊريءَ آئي جي ان تحريڪ پاس ڪرائڻي آهي ۽ ضرورت آهي ته سنڌ مان گهٽ ۾ گهٽ هڪ سو ماڻهو ڊيليگيٽ ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ موڪلي تنهن ڪري پنهنجي طرفان اهڙا ماڻهو چونڊي حيدرآباد وڃڻ لاءِ جنهن وقت تمام گهڻو گهٽ آهي ۽ انهن جي ڊيليگيٽ ٿيڻ جو بندوبست ڪريو.

ميڪلوڊ روڊ ڪراچي
١٧ آگسٽ ١٩٢٠ع

محمد خان	(حڪيم) شمس الدين احمد
سيڪريٽري سنڌ خلافت ڪميٽي ڪراچي	جائنٽ سيڪريٽري

"الوحيد" اليڪٽرڪ پرنٽنگ پريس ڪراچي.

از دفتر "سنڌ پراونشل خلافت ڪميٽي"
ڪوٺي سيٺ حاجي عبدالله هارون
نيپئر روڊ، ڪراچي.

مورخ ١٨ اگسٽ ١٩٢٠ع

جناب من اسلام عليڪم

تاريخ ٢٧ ماه اگسٽ سن ١٩٢٠ع بروز جمعه ٩ بوقت صبح خلافت ڪميٽي جو جلسو ~~جناب سيٺ حاجي عبدالله هارون صاحب جي بنگلي~~ خلافت آفيس حيدرآباد تي ٿيندو.

مهرباني فرمائي توهين تشريف فرما ٿي ممنون ڪندا.

~~هيٺين تجويزن~~ موجوده حالت تي غور ڪيو ويندو.

فقط والسلام

سيڪريٽري

دفتر جمعيت خلافت اسلاميه صوبه سنڌ

مسافرخانو بندر روڊ ڪراچي

مورخه 11 سپٽمبر 1920

جناب من سيد غلام مرتضيٰ شاهه صاحب

السلام عليڪم ... رسيد بڪ پنجون عدد

تاريخ [illegible] 1920 تي توهان [illegible] جي خدمت ۾ موڪليا ويا آهن

[illegible]

: اميد آهي تہ توهان جي ڪوشش سان هن وقت تائين پڙهي هوندا
يا مولا [illegible] عرض آهي تہ هن خط ڏسڻ شرط تمام جلد [illegible]
وصول ٿيل [illegible] رسيد بڪ ڏيا ري موڪليندا [illegible]
[illegible] - اميد آهي تہ اوهين خوشيءَ سان [illegible]
تہ قومي تعليم جي ترقي لاءِ جن [illegible] ٿيون
[illegible] تن لاءِ [illegible] بندوبست ڪيو ويو آهي -
[illegible] ڪي زور [illegible] لاءِ [illegible] ڪوشش [illegible]
[illegible] آهي -
[illegible] سبب آهي [illegible] عمل جي وقت [illegible]
[illegible] -

[illegible] جواب جلد عنايت ڪندا -

[illegible]

سيڪريٽري

[illegible]

آفيس سنڌ پراونشل خلافت ڪميٽي

ڪوهي سيٺ ڌلي ... مورخه 10 آڪٽوبر 1921ع

رمشڪلو (ميسٿيرو) ڪراچي.

سيد غلام مرتضيٰ شاهه صاحب

جناب من السلام عليڪم

تاريخ 10 ماهه سيپٽمبر سنه 1921ع بروز آچر سومر بوقت 4 بجي شام

دفتر جمعيت خلافت اسلاميه

خلافت ڪميٽي جو جلسو جناب سيٺ ڌلي عبدالله هارون

صوبه سنڌ جي

صاحب جي ڪوٺي تي ٿيندو.

مهرباني فرمائي توهين تشريف فرما ٿي ممنون ڪندا.

هيٺين تجويزن تي غور ڪيو ويندو.

1. ٻحائو نسلن جو باغيات ڪرڻ.

2. قومي تعليم لاءِ مدرسه کولڻ.

3. ٻنهي جو پنچائتون قائم.

4. سوديشي اسٽور کولڻ.

فقط والسلام

محمد خان

سيڪريٽري

دفتر جمعيت خلافت اسلاميہ صوبہ سنڌ

بندر روڊ ڪراچي

مورخہ ٩ جولاءِ

جناب من سيد غلام مرتضيٰ

السلام عليڪم

رسيد بُڪ ٥

ذريعي سيد ... توهان ڏي [illegible] موڪليا ويا آهن

ميرپور ساڪرو

اميد آهي ته توهان جي ڪوشش سان هن وقت تائين پهچي
ويا هوندا. تنهنڪري عرض آهي ته هن خط ڏسڻ شرط ٽيار جلد
وصول ڪرائي معہ رسيد بُڪ ڏياري موڪليندا ۽
مهرباني. اميد آهي ته اوهين خيريت سان هوندا.

سيڪريٽري

٧٨٦

جمعيت خلافت اسلاميه صوبه سنڌ ڪراچي

جناب من السلام عليڪم

توهان کي معلوم هوندو ته هندستان جي سڀني وڏين جماعتن جهڙوڪ انجمن علماءِ هند - خلافت ڪانفرنس - انڊين نيشنل ڪانگريس - مسلم ليگ وغيره ۽ ملڪ جي وڏن وڏن اڳواڻن پوري طرح فيصلو ڪيو آهي ته جنهن صورت ۾ انگريز سرڪار خلافت ۽ پنجاب جي ظلمن جي متعلق اسان سان انصاف نه ڪري انهيءَ حالت ۾ ان سان عدم تعاون يا ترڪ موالات ڪرڻ گهرجي ۽ انهيءَ سلسلي ۾ سڀني کان اڳ ۾ سڀ کان ضروري ڳالهه نئين ڪونسلن جي بائيڪاٽ ڪرڻ ۽ انهن ۾ نه وڃڻ آهي - تنهنڪري ووٽرن جو مذهبي ۽ ملڪي فرض آهي ته ڪونسل جي ڪنهن به اميدوار کي اصل ووٽ نه ڏيو ۽ يقين سمجهو ته جيڪو اميدوار هوندو تو ۽ ووٽرن کان ووٽ گهرندو سو مذهب ۽ ملڪ جي ڪل رائي جي خلاف آهي ڌاڙي رت جي آهي ته ٣٠ نومبر ١٩٢٠ جمع ڏينهن جتي ڪٿي هر هنڌ جلسا ڪري جن ماڻهن جا ووٽ آهن تن کي سمجهايو وڃي ته ڪنهن کي به ووٽ نه ڏيڻ گهرجي - ڀائرو! غور ڪريو هنن اسلامي موت ۽ حياتي جو سوال آهي - ڏسڻو آهي ته ڪير پنهنجي خدا جي خوش ڪرڻ ۽ پنهنجي پياري ديس جي ڀلائي لاءِ ڀڳو ابجري ٿوري کان ٿوري قرباني ڪري ٿو—

هي به ڳالهه ته تمام ضروري آهي ته خلافت جهڙي خالص مذهبي ڳالهه ۾ حصو وٺندڙن ايڪڙن ماڻهن تي هند ۾ وقت بوقت ڪامورن جيڪي بيجا ظلم ۽ انڌير ڪيا آهن ۽ ڪين جيلن جون ۽ ٻيون طرح طرح جون تڪليفون ڏنيون آهن انهن مظلومن سان همدردي ظاهر ڪجي—

هندو ۽ مسلمان ڀائرن جي خدمت ۾ عرض آهي ته مذهب ۽ ديس جي ڀلائي جي ڪم ۾ ڪنهن به قسم جي فساد يا سختي نه ڪندا—

جتي جتي جلسا ٿين اتان جلسن جو مفصل احوال اسان ڏانهن ۽ اخبار الوحيد جي ايڊيٽر ڏانهن اچڻ گهرجي—

محمد خان

سيڪريٽري سنڌ پراونشل خلافت ڪميٽي ڪراچي

"الوحيد" اليڪٽرڪ پريس ڪراچي ۾ ڇپيو.

دفتر سنٹرل خلافت کمیٹی
بمبئی مورخہ ۸ر دسمبر ۱۹۲۰ء

برادرم زاد عنایتہ

السّلام علیکم و رحمۃ اللہ و برکاتہ

آپ کو معلوم ہوگا کہ کانگریس کے اجلاس خصوصی منعقدہ کلکتہ کے بعد اعتدال پسند طبقہ ترکِ موالات کی تحریک کا مخالف رہا ہے۔ اور اس کوشش میں مصروف ہے کہ کانگریس کے سالانہ اجلاس میں جو آخیر دسمبر میں ناگپور میں منعقد ہونے والا ہے ترکِ موالات کی تحریک کو مسترد کر دیا جائے۔ یہہ عرض کرنے کی چندان ضرورت نہیں کہ ترکِ موالات مسلمانانِ ہند پر از روئے احکامِ شرعیہ فرض ہو چکی ہے۔ لہٰذا تمام خدامِ خلافت کو چاہئے کہ وہ اس دفعہ بہت بڑی تعداد میں کانگریس کے ڈیلیگیٹ بنکر آئیں۔ اور اپنے اپنے ضلع کی کانگریس کمیٹی سے ڈیلیگیٹ فارم حاصل کریں۔

حتی المقدور ہر خادمِ خلافت کو چاہئے کہ وہ کانگریس ڈیلیگیٹ کی فیس اور سفر خرچ وغیرہ خود برداشت کرے۔

کانگریس کے موقع پر آل انڈیا خلافت کانفرنس کا بھی اجلاس منعقد کیا جائیگا جسکے صدر مولانا ابوالکلام صاحب آزاد منتخب ہوئے ہیں مگر خلافت کانفرنس کے ڈیلیگیٹون کیلئے طعام و رہائش وغیرہ کے متعلق کوئی علحدہ انتظام نہیں ہوگا۔ لہٰذا ہر خلافت کمیٹی کو چاہئے کہ وہ اپنے علاقہ کے ڈیلیگیٹون کی فہرست سکریٹری استقبالیہ کمیٹی کانگریس ناگپور کو بھیجدیں خلافت کانفرنس ناگپور کو بھی مطلع کر دیں تاکہ دوسرے کانگریس ڈیلیگیٹس کے ساتھ ان کے قیام وغیرہ کا بندوبست ہوسکے والسلام

الملتمسین

شوکت علی، یعقوب حسن، احمد حاجی صدیق کھتری، سیف الدین کچلو

آنریری سکریٹریانِ سنٹرل خلافت کمیٹی آف انڈیا بمبئی

(اسلامی پریس [illegible] میں چھپا)

THE SIND PROVINCIAL KHILAFAT COMMITTEE

جمعيت خلافت اسلاميه صوبه سنڌ ڪراچي.

ڊسمبر 192

مڪرمي السلام عليڪم

گذارش هي آهي ته اوهان کي معلوم هوندو ته انڊين نيشنل ڪانگريس جو
ايندڙ اجلاس ناگپور ۾ ٢٦ ڊسمبر تي ٿيندو جنهن ۾ نهايت اهم
قومي ۽ ملڪي مسائل تي غور ڪيو ويندو ۽ ترڪ موالات جي منزلن
قدمن تي وڌيڪ ويچار ڪيو ويندو ۽ تحريڪ خلافت جا دشمن
سرگرم ڪوشش ڪري رهيا آهن ته ڪنهن نه ڪنهن طرح سان ترڪ موالات
نامنظور ڪرائجي يا قدمن ۾ ڦيرگهير ڪجي ۽ جي مسلمان مذهبي حڪم
موجب ترڪ موالات تي عمل ڪرڻ لاءِ پابند آهن ۽ جيسين خلافت
ڪميٽي جو فيصلو اسان جي خواهش ۽ مذهبي حڪمن موجب نه ٿيندو
تيسين ان قدم تان نه هٽنداسين. ان لاءِ ضروري آهي ته
اسين ڪافي تعداد ۾ ان جي جلسي ۾ شريڪ ٿيون
۽ پنهنجي رٿ بحال ڪرايون انڊين نيشنل ڪانگريس جي اغراض مقاصد ۽ ديگر
قوانين جي جوڙجڪ تي به غور ڪيو ويندو. خلافت ڪانفرنس جو جلسو به

[illegible]

انهيءَ ڪري ته ان ۾ اتي سيد ۽ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

فقط والسلام

[illegible] محمد [illegible]

[illegible]

[illegible]

THE SIND PROVINCIAL KHILAFAT COMMITTEE

جمعيت خلافت اسلاميه صوبه سنڌ ڪراچي.

428, McLeod Road,

Karachi, ١٤ ڊسمبر 192 .

محذوم بنده - السلام عليڪم

سنڌ پراونشل خلافت ڪميٽي جي منتظم ڪاميٽي جو جلسو آچر ڏينهن
١٩ ڊسمبر ١١ بجي محل خلافت ۾ ٿيندو مهرباني ڪري ضرور
اچي شامل ٿيندا - هيٺين ڳالهين تي غور ٿيندو -
١ بيت المال جو حساب ٢ بيت المال گڏ ڪرڻ جي -
٣ حيدرآباد ۾ الڳ هڪ مرڪز ٺاهڻ جي - ٤ قومي تعليم لاءِ ڪهڙي رٿ
جمع ڪرڻ - ٥ هيٺين صاحبن جو مستعفي ٿيڻ - ١ پير تراب علي شاهه
٢ پير علي انور شاهه صاحب ٣ مسٽر عبدالجبار صاحب -
٦ تبليغ ۽ سوديشي جي پروپيگنڊا ٧ جنهن ماهوار بنا سنڌ خلافت جي
ماڻي شاخن جمع ڪن ٿا انهن کي ڪئين رکجي -
٨ ضلع ۽ سنڌ ۾ ڪٿي جنرل ميٽنگ ڪجي - ٩ سنڀالڻ ۽
ٻيو ڪم جيڪو پيش ڪيو ويندو - والسلام

محمد سلطان
سيڪريٽري

NOTE.

Pucca Receipt for this amount will be sent to you from the Head Office of the Central Khilafat Committee of India, Bombay. If the Pucca Receipt is not received by you within one month, report should please be made to Mr Mian Mohamed Haji Jan Mohamed Chotani, (President Central Khilafat Committee), Chotani House, Khudack, Bombay.

No Pucca Receipt will be issued for any amount upto Rs. 5/-

اطلاع

جناب من۔ اس رقم کی پکی رسید صدر دفتر مجلس مرکزیہ خلافت ہند بمبئی سے آپکی خدمت میں روانہ کیجائیگی اگر ایک ماہ کے اندر پکی رسید موصول نہ ہو تو براہ کرم اسکی اطلاع سیٹھ میاں محمد حاجی جان محمد صاحب چھوٹانی (صدر مجلس مرکزیہ خلافت) چھوٹانی ہاؤس۔ کھڑک بمبئی کو فوراً بھیجدیں *

پانچ روپیہ تک کی رقم کیلئے پکی رسید روانہ نہیں کیجائیگی *

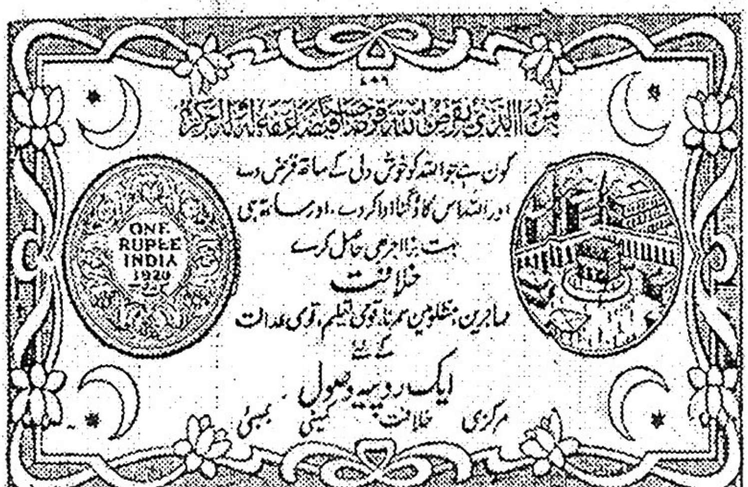

جمعيت خلافت اسلاميه صوبه سنڌ ڪراچي.

۴۲۸ منڪلوڊ روڊ
ڪراچي، ۲۳ جنوري ۱۹۲۱

جناب من — السلام عليڪم

جمعيت خلافت اسلاميه صوبه سنڌ جي منتظم ڪاميٽي جو جلسو ڇنڇر ڏينهن تاريخ ۽ فيبروري ۱۹۲۱ع ۱۱ - بجه صبوح جو خلافت ڪاميٽي جي آفيس ۾ ٿيندو - مهرباني فرمائي اچي جلسه ۾ شريڪ ٿيندا -

هيٺيان ڪم سرانجام ڪيا ويندا -

(۱) بيت المال جو حساب ڪتاب
(۲) بيت المال ڪيٽي ڪرڻي
(۳) حيدرآباد ۽ لاڙڪاڻي ۾ ماتحت آفيس (سب مرڪز) خلافت جا کولڻ
(۴) قومي تعليم فنڊ ۽ ان جي گڏ ڪرڻ لاءِ ڪهڙا اپاءُ ۽ تجويزون اختيار ڪجن
(۵) هميشه لاءِ وفد مقرر ڪرڻ جو ڪم ڪندو رهي
(۶) تبليغ ۽ سوديشي رٿون رٿڻ
(۷) ڪيترن ماڻهن ني روڪڻي جي سنڌ پراونشل خلافت ڪاميٽي جي ڦالي پيسا گڏ ڪن ٿا
(۸) جنرل ڪاميٽي ڪوٺائڻ لاءِ تاريخ ۽ هنڌ مقرر ڪرڻ
(۹) قومي دارالتفائون برپا ڪرڻ
✓ (۱۰) مجاهدن جون جماعتون تيار ڪرڻ
(۱۱) سرڪاري دپارٽ کي ڪيٽي منهن ڏجي
(۱۲) ميرپور خاص ۾ سنڌ پراونشل ڪانفرنس سان گڏ سنڌ خلافت ڪانفرنس ڪجي يا نه ڪجي
(۱۳) مولانا محمد صادق صاحب جون تجويزون ملان اسڪولن بابت
(۱۴) هميشه لاءِ مبلغين مقرر ڪرڻ
(۱۵) مرڪزي خلافت ڪاميٽي بمبئي جا جاري ڪيل لوٽ ڪيتري قيمت جا وڪري لاءِ گهرايا وڃن
(۱۶) ڪانگريس متعلق - سوراج ۽ قطع تعلقات

خاڪسار
محمد خان
سيڪريٽري
سنڌ پراونشل خلافت ڪاميٽي ڪراچي

سنڌ پراونشل خلافت ڪاميٽي جي جنرل ميٽنگ تاريخ ٢٦ ۽ ٢٧ فيبروري ١٩٢١ جي ايجنڊا ۾ آيندڙ تن ويچار ڪرڻ لاءِ مضمون.

١. حساب ڪتاب جي پڙتال

٢. سنڌ پراونشل خلافت ڪاميٽي جي قاعدن ٺاهڻ بابت

٣. سنڌ پراونشل خلافت ڪاميٽي جي ڪم ڪندڙ ڪاميٽي جي چونڊ

٤. سنڌ پراونشل خلافت ڪانفرنس

٥. سنڌ پراونشل خلافت ڪاميٽي ۽ انجي مئنيجنگ ڪاميٽيءَ مان جن ميمبرن پنهنجي وظيفي تان استعيفا ڏني آهي، تن جي بدران ٻين ميمبرن جي چونڊ بابت

٦. سينٽرل خلافت ڪاميٽيءَ جي ميمبرن مان جن ڇڏيو آهي تن جي جاءِ تي ٻين ميمبرن جي چونڊ بابت

٧. سينٽرل خلافت ڪاميٽيءَ جي ڪيل فيصلي تي آل انڊيا خلافت ڪانفرنس ڪميٽي گهرائي.

٨. تعليم لاءِ فنڊ ۽ اسڪول

(١) دارالعلوم اسڪولن جي کولڻ بابت

(٢) ملان اسڪولن کي گرانٽ ڏيڻ بابت

(٣) ٻين اسڪولن کي گرانٽ ڏيڻ بابت

٩. سنڌ مدرسه جي بورڊ بابت

١٠. سوديشي

(١) اڻت سنڌ ۾ ڪيئن وڌائجي

(٢) ديسي ڪپڙي ۽ سامان جا اسٽور ڪيئن کوليا وڃن

(٣) کڏين ۽ چرخن جي ڪم کي ڪيئن وڌائجي

١١. الوحيد پريس کي ضمانت بابت ڏنل پئسن بابت

١٢. بيت المال جو چندو ڪيئن ڪجي

نوٽ: وڌيڪ مضمون جي لاءِ سيڪريٽري کي خبر ڏيڻ گهرجي. اوهان مهرباني ڪري ضرور ايجنڊا ۾ اچي شامل ٿيندا.

ناردرن اليڪٽرڪ پرنٽنگ ورڪس ڪراچي.

محمد خان
سيڪريٽري صاحب سنڌ پراونشل خلافت ڪميٽي

الله اکبر

دفتر مرکزی خلافت کمیٹی [illegible]
بمبئی [illegible]

برادر [illegible] السلام علیکم و رحمۃ اللہ و برکاتہ

آل انڈیا خلافت کانفرنس منعقدہ [illegible] ۱۹۲۱ کے اجلاس
ششم کی [illegible] کیا گیا ہے۔ اس وقت آپ کی توجہ [illegible]
[illegible]
[illegible] والسلام

آپ کا [illegible]

[illegible] (خادم کعبہ) احمد حاجی صدیق کھتری

ڈاکٹر سیف الدین کچلو

سیکریٹریان مرکزی خلافت کمیٹی [illegible]

دفتر استقباليہ ڪميٽي آل انڊيا خلافت ڪانفرنس ڪراچي

جناب معظم و محترم السلام عليڪم و برڪاتہ

اميد آهي تہ اوهين خيريت سان هوندا - توهان بزرگن کي اخبارن معلوم ٿي ويو هوندو تہ ١-٢-٣ جولائي ١٩٢١ مطابق ٢٤-٢٥-٢٦ شوال ١٣٣٩ هہ جمعہ ڇنڇر آچر ڏينهن آل انڊيا خلافت ڪانفرنس جو جلسو ٽي ڏينهن برابر ڪراچي شهر ۾ ٿيندو ۽ مخدوم قوم فدائي ملت حضرت مولانا محمد علي صاحب جلسي جي صدارت قبول فرمائي آهي - ۽ اميد آهي تہ هندوستان جا مسلمان ۽ هندو مشهور ۽ وڏا وڏا اڳواڻ تشريف فرما ٿيندا - اڄ ڪالهہ خلافت اسلاميہ ۽ ملڪ جي بهبودي جي متعلق گهڻيون ضروري ڳالهيون آهن جن تي هن اجلاس ۾ خاص طرح غور ڪيو ويندو - انهي ڪري آنهي همدردي کي مد نظر رکي جا اوهان وقت بوقت هن مقدس مذهبي تحريڪ ۽ ملڪ جي ڀلائي جي متعلق ظاهر فرمائي آهي اوهان جي خدمت ۾ درخواست آهي تہ ضرور هي وڏي عظيم الشان جلسي ۾ شريڪ ٿي اسان کي شڪرگذار فرمائيندا

توهان جي رهڻ جو بند و بست استقباليه ڪميٽي ڪندي ۽ هر ڪ ماڻهو جي کاڌي لاءِ هر ڪ ڏينهن لاءِ ٽڪ روپيو ڏيڻ تي ڪميٽي بند و بست ڪندي ۽ جاسي و شريڪ ٿيڻ لاءِ ويليڪيٽ (نمائنده) جي فيس ۾ روپيا ٽنهي ڏينهن لاءِ مقرر ڪئي ويئي آهي - هن ڳالهه جو خاص طرح خيال رکندا ته اوهان جي تشريف آوري جو اطلاع گهٽ ۾ گهٽ پنج ڏينهن پهرياءِ يعني ٢٢ جون ١٩٢١ع تاءِ اسان کي پهچي وڃي ته اوهان جي سهوليت ۽ آرام جو بند و بست ڪجي ۽ جيڪڏهن اوهان غفلت ۽ سستي ڪري ايتري وقت ۾ اطلاع نه ڏنو ته لاچار اوهان کي تڪليف ٿيندي ۽ پوءِ انهي ذمه واري اسان تي نه آهي - فقط والسلام

(١) محمد خان

(٢) ڊاڪٽر اي - ايڇ - احمد

(٣) آر ڪي - سڌوا

سيڪريٽريان استقباليه ڪميٽي آل انڊيا خلافت ڪانفرنس ڪراچي

پارت اليڪٽرڪ پرنٽنگ ورڪس ڪراچي.

از دفتر مرکزی خلافت کمیٹی ہند
بمبئی ۳ اگست ۱۹۲۱ء

برادرم السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ

آپنے اخبارونمین "خلافت اور انگلستان" مؤلفہ ڈاکٹر سید محمود صاحب کا ذکر پڑھا ہوگا۔ یہ ایک نہایت مفید اور مقبول تالیف ہے۔ خلافت کی تاریخ اور پھر انگلستان کے تعلقات نہایت خوبی سے دکھلائے گئے ہین۔ یہ کتاب انگریزی مین تالیف کیگئی ہے۔ اب اسکا اُردو ترجمہ بھی چھپگیا ہے۔ میری رائے مین ہر مسلمان کو اسے پڑھنا چاہئے۔ اسکی اشاعت ہمارے مقاصد کیلئے ضروری ہے اور ممالک یورپ مین ضرور ہونی چاہئے۔ اخبارات نے نہایت پُرزور ریویو لکھے ہین اور یہ رائے دی ہے کہ انگلستان مین اسکی اشاعت کیجائے۔ قصد یہ ہے کہ اسکے نسخے ہزارونکی تعداد مین یورپ مین یہ کتاب مفت تقسیم کیجاوے اسلئے آپ سے درخواست ہے کہ آپ براہ مہربانی اپنے ہان اسکی اشاعت کی پوری کوشش کرین اور انگریزی یا اُردو کی جسقدر کاپیان مطلوب ہون روپیہ بھیجکر "محمد امتیاز صدیقی آنترم۔ پٹنہ" سے طلب فرمائین۔ انگریزی کی عہ اور اُردو کی عہ روپیہ قیمت ہے۔ والسلام

آپ کا بھائی

شوکت علی (خادم کعبہ)
آنریری سکریٹری مرکزی خلافت کمیٹی۔

مطبع رحمانی حجرہ محلہ بمبئی نمبر ۸

جمعيت خلافت اسلاميه صوبه سنڌ ڪراچي
THE SIND PROVINCIAL KHILAFAT COMMITTEE

~~Continuation Sheet No. 2.~~

خلافت ڪميٽي صوبه سنڌ
ميڪلوڊ روڊ ڪراچي
١٣ آگسٽ ١٩٢١ع

جناب ڪرن

السلام عليڪم ورحمة الله وبرڪاته - عرض ته اسان کي ڪراچي ضلع جي خلافت ڪميٽي جي ناظم جو ضابط آهي
مهرباني ڪري اسان کي هن خط جي سلسلي ۾ [illegible] اوهان جي شهر ۾ خلافت ڪميٽي جا
ڪيترا ميمبر آهن ۽ اوهان جي ڪميٽي کي ڪيترا ڏيڻ ٿيا آهن - مهرباني ڪري هيٺين عهديدارن
ڪميٽي جي نالي کان سواءِ ڪندا - ۽ اوهان جي شهر ۾ خلافت جي هلچل جو احوال به لکندا -
ميمبرن نالن جي [illegible] جاچان جو اسان کي [illegible] خلافت ڪميٽي [illegible]
[illegible] آهن — مهرباني ڪري جواب جلد لکندا جاچان جو اسان کي
ضلع ڪميٽي جي جلد ناظم جو ضابط آهي - فقط والسلام

ناظم [illegible]

پريزيڊنٽ خلافت ڪميٽي صوبه سنڌ

No 3874 18. 8. 1921

The Central Khilafat Committee of India.

CHOTANI HOUSE, KHADACK, BOMBAY.

Received from Khilafat Committee, Sann

the sum of Rupees Two hundred only

being donation to the Khilafat Fund.
Smyrna

Rs 200-0-0

Hon. Treasurer.

THE CENTRAL KHILAFAT COMMITTEE OF INDIA.
CHOTANI HOUSE, KHADACK, BOMBAY.

TEMPORARY RECEIPT

THE CENTRAL KHILAFAT COMMITTEE OF INDIA.

No 1553 (BOMBAY) 18 8 1921

Received from Khilafat Committee Sann

the sum of Rs two hundred only

for Smyrna Fund

Rs

Designation Accountant
Central Khilafat Committee of India.

خلافت بابت

بخدمت جناب حضرت شاه صاحب السلام عليڪم

احوال هي آهي جو نبي ڪريم جي جمعي نماز جي

سڀئي جماعتون هڪ هنڌ نماز ادا ڪن.

ڏهاڪي هينئر ٻيا نماز وڃي پاس ڪرائيندا -

1 هي لسن شهر جي مسلمانن جو جلسو

اسلام جي دشمن کي دنيا جي ٻين مسلمانن

سان گڏجي آخري نوٽيس ڏيڻ لاءِ ٿيو هو

جنهن ۾ اسان جي پاڪ جاين ۽ جزيرة العرب

جي سڀني حصن کي خالي ڪري وڃڻ جي لاءِ

ان انگريزن کان به وڌيڪ ترڪن ۽ ٻين

سان ڪين اتان ئي خلاف ڪرڻ لاءِ هر ممڪن صلح

پسند طريقا عمل ۾ آڻيندا رهندا.

2 هي جلسو عربن کي سندن آزادي ۽

شوڪت ۾ پاڻ هڪ ٻئي جي مدد ڪرڻ

۽ اسلامي عيرت کي زنده رکڻ لاءِ صلاح

ڏيڻ لاءِ ٿيو هو الله ئي پنهنجي دوست ۽

دشمن ته اسلام ۽ - ڄاڻي کي دشمن ۽
رسول الله ﷺ جي آستانن هميشه لاءِ
هٿان ڪڍڻ لاءِ هر ممڪن طريقا
اسلامي احڪامن موجب اختيار ڪن.
۽ اسين ليڪن يقين ٿا ڏياريون ته دنياجا
سڀ مسلمان پنهنجي هن مذهبي آزادي قائم
رکڻ لاءِ سندن هر قسم جي امداد ڪندا -

٣ - هي جلسو شريف حسين کي
ملامت ٿو ڏئي ته هي وقت آهي جڏهن
ليس جزيرة العرب جي آزادي جو
اعلان ڪري ڇڏي - ۽ اهي سڀ
عهدنامه جن قومن سان ڪيل ۽ ڏکري
جنسان اسلام جي ۽ جزيرة العرب
جي بيحرمتي ٿي آهي - ۽ اهي عهدنامه جي
جنسان اسلامي آزادي کي نقصان
ٿو پهچي ۽ دنيا جا مسلمان نه راضي آهن -

قائم رهڻ جي صورت ۾ هر قسم جي حق هن پنهنجي ۾
رکڻ لاءِ ۽ اپاءُ ورتي. اسين سڀ
مسلمان سڀني سان هن مذهبي آدرش
اسين انهن سان هر طرح سان طريقن
سان پنهنجي جد وجهد قائم رکنداسين.
هي جلسو مولانا شوڪت علي
صاحب جي رهنمائي ۾ اهو اعتقاد
رکي ٿو ته ۽ هي عرض ڪري ٿو ته
جزيرة العرب جي آزادي لاءِ انهن
اتفاق لاءِ انهن جنسان مسلمانن جي
ڪانگريس جزيرة العرب جي آزادي
تنهن ڪانه ۽ آخر ته تمن وڃي ليس
بوڪ آزادي اهو موڻ رحمت ڪري
موڪليا آهن سي جماعتي مان ڪن انهن

وانهي پنجن ماڻهن جي حواله ڪندا
جي هن موقعه تي جڳهه طرح وصول
ڪن - جنهن ڪوٺڙي ڏيوڻ تي
رکيل ۲ هزار ماڻهن سان به پاڻ ٺاهو ڪي
اميد ته اوهين صاحب هر ممڪن ڪوشش
ڪري مهربان پورو ڪندا.
سارا احوال ۱۲ تاريخ ڪوٺڙي ۾
پهچي سڀ ياد ڪنيا والسلام

العبد
محمد اسماعيل

رسيو 15.11.20

جواب ۱۶ تاريخ ڏنو ويو

از دفتر مرکزی خلافت کمیٹی

بمبئی ۱۴ جولائی سنہ ۱۹۲۳ع

برادرم السلام علیکم ـ ۱۷ جولائی کو صلحنامہ لوزان پر دستخط ہو جانیکے اس لحاظ سے یہ قرار پایا ہے کہ سارے ہندوستان میں ہندو مسلمان متفقہ طریقہ پر عیدالضحیٰ کے روز جشن صلح منائیں (عید غالباً ۲۵ جولائی کو ہوگی) عید کے روز سہ پہر میں جھنڈوں کے ساتھہ جلوس نکالے جائیں ـ اور جلسہ کرکے حسب ذیل مضامین کی تجاویز پاس کی جائیں ـ

(الف) حضرت خلیفۃ المسلمین اور غازی مصطفیٰ کمال پاشا کو مبارکباد ـ

(ب) اپنے مطالبات متعلق آزادئی جزیرۃ العرب یعنی عرب عراق شام و فلسطین کا پرزور الفاظ میں اعادہ ـ

(ج) اس امر کا عہد وپیمان کہ ہندوستان کے ہندو مسلمان باہم متفق اور متحد رہکر حصول سوراج کی جدوجہد کو جاری رکھینگے ـ

رات کے وقت ہر ہر جگہ چراغاں کیا جائیگا ـ اور عید سے تین روز تک انگورہ فنڈ فنڈ جمع کیا جائیگا

آپ سے امید ہے کہ موقع کی اہمیت کا لحاظ رکھتے ہوئے ہر ممکن طریقہ سے اس جشن صلح کو پوری طرح کامیاب بنائینگے ـ

ہم ہیں آپکے بھائی

مختار احمد انصاری (صدر)

سید محمود معظم علی عثمان سوبانی	معتمدین اعزازی

خلافت پریس بمبئی نمبر ۱۱

٢٨٦

انجمن نو مسلمانان سنڌ ڪراچي

ANJUMAN NAO-MUSSALMANAN-E-SIND.

Tele. Add:—"Alwahid" | نمبر ۱۵ مورخه — ڪراچي | Billasis Street.

P. O. Box No. 202. | Karachi [illegible] 192

مڪرمي جناب شاه صاحب سيد غلام مرتضيٰ شاه صاحب سلمهم الله تعاليٰ

وعليڪم السلام ورحمت الله وبرڪاته. عرض ته خط اوهان صاحب جو مورخ ١٤- جنوري ١٩٢٧ع جو عنايت ٿيو پڙهي واقف ٿيس. اوهان صاحب جيڪو احوال ڪرم فرمائي موڪليو آهي تنهن مان ڪوهستان جي مسلمانن جي حالت بابت گهڻو افسوس ٿيو. بيشڪ اهڙي طرح ٻين شهرن ۾ به هندن ملڪ جي اڪثر حصي جي مسلمانن جي حالت کان گهڻي بدتر آهي. في الحال ٻاٻت ڪي ميمبران هن منڊي جي ڪم کان ڪري جي.

ٻيو ته عنايت ڪري رسالن اوهان صاحبن جي اسٽيشن صاحبن کي حال ڪوهستان جي مسلمانن جي حالت بابت مختصر ۽ مفيد رسالو تيار ڪرائي ڇپائي موڪليو. [illegible] سنڌ جي مسلمانن جي حال ڪوهستان جي مسلمانن [illegible] پڙهي [illegible] تعليم يافته سنڌي مسلمانن جي [illegible] ۽ ٻيا [illegible] ۽ ڪوهستان جا ڪارڪن ۽ ٻيا [illegible]. ان رسالي ۾ هيٺيان نقطا ضرور ذڪر ڪرڻ گهرجن.

(١) تعليمي حالت.
(٢) سنڌ جي معاشرتي زندگي.
(٣) سنڌ ۾ [illegible] جا پير.
(٤) سنڌ جي آبادي (ڪوهه).
(٥) سنڌ جا معاش جا ذريعا.
(٦) سنڌ جي مفلسي.
(٧) سنڌ جي تعداد.
(٨) ڪهڙا اُپاءَ سنڌ جي ترقيءَ لاءِ ڪارگر ٿيندا.
(٩) ٻيو ڪي احوال جيڪو اوهان صاحب ڏيڻ گهرو.

هن رسالي جون گهٽ ۾ گهٽ ١٠٠٠ ڪاپيون ڇپائجن ۽ تقسيم ڪجن.

(٣) اسلامي اخبارن ۾ به حال ڪوهستان جي مسلمانن جي لاءِ وقت بوقت مضامين لکڻ گهرجن.

(٤) هڪ انجمن بنائجي جنهن جو نالو Kohistan Muslim Education Society

تالور ڪجهه جهنجها اوهين ڀريزيڊنٽ ٿيڻ مهربانيءَ فرمائيندا. منهنجي خيال موجب جيڪڏهن انجمن وقت بوقت فقط تعليم جو ڪم

ڪندي رهي.

(۴) علائقي ڪوهستان جي ڇوڪرن جي شاگرد لاءِ گورنمينٽ ميونسپالٽيءَ لوڪل بورڊن سان خاص طرح لکپڙهه ڪري ته اهڙي

ڪمائيءَ لاءِ خاص اسڪالرشپون ڏنيون وڃن.

ته تاريخ ۶ مئي ۱۹۳۴ع تي رحمت مهرد به ذکر ٿيو مولوي شيخ صاحب جي جاءِ (تي) ميٽنگ جو موقعو آهي اوهان صاحب کي منهنجي پاران بجاءِ نما

جلسو ڪيو.

(۵) انهيءَ موقعي لاءِ ڪراچي مان هيٺين صاحبن کي دعوت ڏيو.

۱- حڪيم مولوي فتح محمد صاحب سيوستاني.

۲- مولانا مولوي محمد صادق صاحب مهتمم جامعه اسلاميه کڏو ڪراچي.

۳- سيٺ طيب علي علي ڀائي ڪيمي صاحب (وائيس چيئرمين اسڪول بورڊ ڪراچي ميونسپالٽي)

۴- مياں محمد ملوڪ صاحب ڪلارڪ سيلس ڊپارٽمينٽ اسڪول بورڊ آفيس ڪراچي.

۵- جناب شيخ حاجي عبدالمجيد صاحب مالڪ الوحيد پريس ڪراچي.

۶- مسٽر دين محمد صاحب علگ (ايڊيٽر الوحيد ڪراچي)

۷- حافظ خان محمد صاحب [illegible] جامعه اسلاميه کڏو ڪراچي

في الحال هي صاحب ڪافي ٿيندا. خاڪسار ته اهڙن تعليمي ڪمن لاءِ حاضر ٿيندو. انجمن تو مسلمانن سنڌ جا بانيءَ

بانيءَ ڪري (جيڪو هن ماهر گشت تي آهي) جيئن خود اچي به ويندا. انهن کي جيئن وڃي ڪجهه.

جيڪڏهن اوهان ڪانفرنس تي سگهي اور درسي ڪتاب جامعه اسلاميه کڏو وارا اسلامي ڪتابن جو ترجمو مسلمانن کي ڪمائي ڪرڻ

ڪتاب پاڻ ته اهڙا جيئن پيا هئا جو جيڪو پاڻ هڪ ڪتاب ترجمو سنڌي ڪتابن کي پوري ڪري دارالاشاعت.

دين ۽ دنيا ٻنهي ڪان پوءِ واقف ٿيندا.

آءٌ دعا ٿو ڪريان ته الله تعاليٰ اوهان صاحب جي ذريعي غريب ڪوهستاني مسلمانن کي ترقيءَ جي منزل تي جلد پهچائي.

--- آمين. اميد ته اوهان صاحب خيريت سان هوندا. جواب جو منتظر رهندس.

(نوٽ) جناب سيٺ صاحب جي ڀاڻيجي مياں عبدالرحمان صاحب دهلي وارا آهن انهن کي به ساڳي طرح سان لکي ڏيندا آهن ته فائدو ڏيندا

اها اچي هتي سگهندا.

بنده
نياز مند

نورنيت سيٺ حاجي عبدالله هارون صاحب

ايم ايل سي

ڪراچي

یکم اگست ۱۹۳۰ء

دار الخلافت
متصل بائیکلہ برج
بمبئی

برادر!   السلام علیکم و رحمۃ اللہ و برکاتہ

تمام حالات حاضرہ پر غور و خوض کرنے کے بعد آخری فیصلے کیلئے نہایت ضروری ہے کہ سنٹرل خلافت کمیٹی کا ایک اہم اجلاس لکھنؤ میں منعقد کیا جائے۔

۱۶ اور ۱۷ اگست کو مسلم لیگ کا سالانہ اجلاس لکھنؤ میں ہوگا۔ اسی زمانہ میں آل انڈیا مسلم کانفرنس بھی اپنا ضروری جلسہ کریگی۔ اس لئے سب کے مشورہ کے بعد یہ طے پایا ہے کہ مرکزی خلافت کمیٹی کا جلسہ بھی لکھنؤ میں ۷ اور ۸ اگست کو بلایا جائے۔ لکھنؤ کے احباب تمام انتظامات کر رہے ہیں۔ اور میں خود بھی ۱۱ اگست کو ان جلسوں کے انعقاد سے پیشتر پہونچ جاؤں گا۔ نہایت ضروری ہے کہ ہر صوبہ کے ممبر اس اہم جلسے میں ضرور تشریف لائیں تاکہ تمام ضروری امور کے متعلق مشورہ کرکے صاف اور صریح ہدایات دی جائیں۔ مجلس عاملہ نے دو اجلاس دہلی اور شملہ میں کئے۔ خدا کا شکر ہے کہ مسلمانوں نے اسکی ہدایات پر عمل کیا۔ اور اپنے تدبر اور استقلال کا ثبوت دیا۔ مسلمانوں کی جماعتوں میں سخت انتشار تھا اس میں بہت کچھ کمی ہوئی ہے۔ لیکن ابھی اس سلسلہ میں بہت زیادہ کام باقی ہے۔ ملک کے ہر گوشہ میں مسلمانوں کو تعمیری کام پر لگانا نہایت ضروری ہے۔ لہذا اس اہم اجلاس میں آپ کی موجودگی بے انتہا لازمی ہے۔ کیونکہ تصفیوں کے بعد عملی کام کرنے کے لئے آپ کی امداد ضروری ہے۔ اس لئے کہ اب یہ بات مسلم ہوگئی ہے کہ ہندوستان میں تمام اسلامی جماعتوں میں جمعیت خلافت اور اس کے حامی اور کارکن ہی تعمیری کام کو سرانجام دینے کی صلاحیت رکھتے ہیں۔ اب کام کا وقت آگیا ہے تاکہ آئندہ کی سیاسی تبدیلیوں کے لئے جبکہ حکومت کا بیشتر حصہ خود ہندوستانیوں کے ہاتھ میں آئیگا مسلمانوں کو ایک مرکز پر لانے اور انکی تمام منتشر قوتوں کو یکجا کرنے کے لئے عملی تدابیر اختیار کی جائیں۔

آپ ان باتوں کا خود اندازہ لگا سکتے ہیں۔ مجھے تفصیل اور تشریح کی ضرورت نہیں۔ ایجنڈا حسب ذیل ہے۔

(۱) کانگریس کی تحریک سول نافرمانی پر اظہار خیال اور فیصلہ۔
(۲) گول میز کانفرنس میں شریک ہونیوالوں کے لئے ہدایات
(۳) تعمیری پروگرام کی کس طریقے سے توسیع اور اسکی تکمیل کرائی جائے۔
(۴) جمعیت خلافت کی مالی حالت مضبوط کرنے کے لئے تجاویز
(۵) صدر دفتر کے حالات
دیگر امور باجازت صدر۔

آپ کا بھائی
(خادم کعبہ)   شوکت علی
سکریٹری سنٹرل خلافت کمیٹی

خلافت ہاؤس
فون: بمبئی ۱۷

السلام علیکم و رحمۃ اللہ و برکاتہ

برادرم

خلافت کانفرنس کا سالانہ اجلاس جو وزیر اعظم کے فیصلہ کے انتظار کی وجہ سے ملتوی کر دیا گیا تھا ٢٥، ٢٦ ستمبر ١٩٢٦ع کو اجمیر شریف میں زیر صدارت جناب شیخ عبدالمجید صاحب سندھی ایم ایل سی منعقد ہونا قرار پایا ہے۔

وزیر اعظم کے اس اعلان نے جو صورت حال سارے ہندوستان میں پیدا کر دی ہے اسکی بنا پر یہ اجلاس اپنی نوعیت کے لحاظ سے بہت زیادہ اہم ہوگا۔ سوائے مجلس خلافت کے دوسری تمام جماعتوں نے اپنے اپنے مصالح کے پیش نظر اس پر اپنے افکار اور خیالات کا اظہار کر دیا ہے۔

ضرورت ہے کہ مجلس خلافت کامل غور و فکر اور پوری بحث و تمحیص کے بعد اس سلسلہ میں آخری فیصلہ کر کے مسلمانوں کے سامنے کوئی مضبوط لائحہ عمل پیش کرے۔

اسکے علاوہ مسلمانوں کی تنظیم اور ان کے درمیان اتحاد و اتفاق پیدا کرنیکے اہم مسائل کے متعلق بھی عملی تجاویز مرتب کی جائینگی۔ تاکہ مسلمان ایک مرکز پر جمع ہو کر اسلام اور ملک کے لئے کوئی مفید خدمت انجام دے سکیں۔

جناب والا سے درخواست ہے کہ اس اجلاس کی اہمیت کا خیال فرما کر اپنے تمام کاموں کا ہرج کر کے اس میں شرکت فرمائیے اور کانفرنس کی رہنمائی کیجئے۔

اس اجلاس میں غور و فکر اور فیصلہ کے لئے جو مسائل زیر بحث آئینگے وہ حسب ذیل ہیں

(١) وزیر اعظم کا اعلان
(٢) مجوزہ تیسری گول میز کانفرنس
(٣) الور اور رام گڈھ کے حوادث
(٤) تمام ہندوستان میں خلافت کمیٹیوں کی جدید تشکیل۔
(٥) رضاکاروں کی ترتیب اور تنظیم
(٦) سیوری سائل
(٧) خلافت پریس
(٨) حسابات دفتر
(٩) مجلس خلافت دہلی کے انتخابات کی رپورٹ

شوکت علی (خادم کعبہ)
محمد عرفان
غلام رسول مہر
الہ بخش یوسفی
سکریٹریان خلافت کمیٹی

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

دار الخلافت
متصل بائیکلہ برج
بمبئی۔ پوسٹ نمبر ۱

ٹیلیفون نمبر [illegible]

برادر مکرم   السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہٗ

آپ کو معلوم ہے کہ بمبئی میں ۲۹، ۳۰، ۳۱ مئی اور یکم جون کو خلافت کانفرنس زیر صدارت مولانا عبید اللہ صاحب سندھی منعقد ہوگی۔

موقعہ کی اہمیت کے لحاظ سے خلافت کانفرنس کے ساتھ مسلم یوتھ کانفرنس اور مسلم رضاکاروں کی کانفرنس بھی منعقد ہوگی تاکہ تنظیم کے پروگرام کیلئے کوئی مضبوط لائحہ عمل تیار کرکے عملی قدم اٹھایا جا سکے۔

آپ کو یہ بتلانے کی ضرورت نہیں کہ موجودہ نازک حالات کے پیش نظر یہ اجتماعات کس قدر ضروری ہیں اور آپکے فیصلوں کا سارے ہندوستان میں کتنا شدید انتظار کیا جا رہا ہے۔ کیونکہ ان کانفرنسوں میں مسلمانوں کے سیاسی حقوق کا آخری فیصلہ کر کے اس کا اعلان کیا جائیگا۔ اور مسلمانوں کے انتشار اور افتراق کے رفع کرنے کے لئے بھی مؤثر اور مفید تدابیر اختیار کرنے پر غور و فکر کر کے تجاویز مرتب کی جائینگی۔

براہ عنایت آپ اپنے ذاتی کاموں کا ہرج کر کے ان اجلاسوں میں شریک ہوں اور ہندوستان کے مسلمانوں کی خدمت کا یہ نازک موقع اپنے ہاتھ سے نہ جانے دیں۔

اپنی روانگی کی تاریخ اور بمبئی پہونچنے کی تاریخ سے دفتر خلافت میں اطلاع دیجئے۔

آپکے بھائی

شوکت علی (خادم کعبہ)
محمد مرتضیٰ
الٰہ بخش یوسفی

محمد عرفان
عبد المجید
سکریٹریان خلافت مرکزیہ

جمعيت اسلاميہ خلافت صوبہ سنڌ ڪراچي

——————

مسروري گذارش

برادران اسلام

مسلمانن کي ڳالھ ظاھر آهي ته هن گذريل جنگ جي شروعات کان پوءِ جڏهن ترڪي انگلينڊ ۽ برطانيہ جي خلاف جنگ جو اعلان ڪيو تڏهن هندوستان جي مسلمانن لاءِ اهو نهايت نازڪ وقت هو جو ته هڪ طرف خدا تعاليٰ پاڪ ۽ اسلام جا احڪام ۽ رسول ڪريم جو فرمان هو ۽ ٻي طرف ظاهري حڪومت جا فرمان! هڪ طرف مسلمانن جو خلافت ترڪي سان لڳاءُ ته ٻي طرف هن سان جسماني تعلقات هوا!! اهو مسلمانن لاءِ عجيب ڪشمڪش جو وقت هو، خود سرڪار انهي ڳالھ کان واقف هئي اهو ئي سبب هو جو سرڪار مسلمانن جي انهي جذبات ۽ پريشاني کي تاڙي ڪين اعلان ڪيو ته هي مذهبي جنگ نه آهي ۽ مسلمانن جي پاڪ جاين کي نه رڳو حملي کان بچايو ويندو پر انهن مقامن جي عزت ۽ حرمت اسلامي قاعدن مطابق رکي ويندي ۽ خلافت کي ڪا به هٿ لاتي نه ٿيندي ۽ ترڪي کان ڪو به ملڪ کسيو نه ويندو وغيره وغيره. اهڙن قسم جي وعدن جي معرفت سرڪار مسلمانن کي پنهنجي ٻانهن ۾ ورتو ۽ انهن ڪوڙن جي تعدن جهڙن واعدن کي مضبوط سمجھي پورو اعتبار ڪيو ۽ پنهنجي جان ۽ مال ڏيڻ ۾ ڪابه قسم جو دريغ نه ڪيائون. اها امداد اهڙي حد تائين هئي جو خود سرڪار کي مڃڻو پيو ته انهن وقتن جي ڪري هند جي مسلمانن سرڪار کي جيڪا مدد ڏني تنهنڪري نه رڳو هندوستان پر اسان ڏاڍو رهيو پر خود انهن مسلمانن پنهنجي ڀائرن جو خون وهائي برطانيہ کي لڳاتار فتح ڪري ڏني جا شايد ٻي طرح ممڪن نه ٿئي ها.

جڏهن جنگ ختم ٿي ۽ مسلمانن اکيون کوليون ته انهن کي صاف نظر آيو ته جنگ پر باوجود ايڏي امداد ڪرڻ جي به نه فقط سندن مذهبي جذبات جو خون ٿيو بلڪ انهن جي به ڪليءَ طرح اندازي ڪئي ويئي، تڏهن هن جلسن جي معرفت سرڪار کي ڪيل اعلان ياد ڏياري پنهنجي مذهبي جذبات جي اظهار کان آگاهه ڪيو ۽ هن انصاف ٿيڻ لاءِ رايت ذريعي پنهنجا نمائندا موڪلي پنهنجي دلي ارادن کي ظاهر ڪيو، ۽ ڪوشيون ڪاهون فريادون زاريون نيازيون ڪيون پر ڪوئي نتيجو نه آيو، هن پنهنجي مرضي موجب سلطان المعظم خليفة المسلمين کي مجبور ڪري اسلام جي برخلاف صلح جي شرطن تي دستخط ورتي. انهي صلح کي مسلمان هڪ ڏينهن به جائز سمجھي نٿا سگهن. انهي تي غور ڪري هي سڀني مسلمانن گڏجي سرڪار سان ترڪ موالات يعني لاڳاپن ٽوڙڻ يا عدم تعاون عمل ڪرڻ جي گڏجي فڪر ڪري هو فيصلو مقرر ڪيو ۽ هندوستان جي وڏن وڏن علماءن ان جي شرعي مسئلي جي فتويٰ ڏني ۽ هندو ۽ خاص مسلمانن سان همدردي ڏيکارڻ لاءِ ان فيصلي ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ تيار ٿيا ۽ وري اڳتي هلي انڊين نيشنل ڪانگريس ۽ مسلم ليگ به اهو فيصلو پاس ڪيو جنهنڪري مذهبي لحاظ کان سواءِ هندوستان جي سڀني قومن تي انهي فيصلي يعني ترڪ موالات تي عمل ڪرڻ هڪ زبردست قومي فرض ٿي چڪو آهي. انهي ترڪ موالات جي نتيجي جا گهڻا ڀاڱا آهن جي ظاهر طور مشهور آهن پر هن وقت ھيڪر سوال هي آهي ته ايندڙ نومبر جي ڪائونسل جي ميمبري لاءِ جيڪي چونڊون ٿيڻيون آهن تنهن بابت رٿ آهي ته ڪو به مسلمان خواهه هندو اميدوار ڪين بيهي ۽ نه وري ڪنهن اميدوار کي ڪو ووٽ ڏئي. الحمد لله جو انهي تحريڪ تي عمل ڪرڻ جون خبرون سنڌ کان ٻاهران گهڻي انداز ۾ اچي رهيون آهن جو ڪيترا صاحب ترڪ موالات جي مد نظر ڪري ڪائونسل جي اميدواري تان دست بردار ٿي رهيا آهن. اگرچه سنڌ ۾ به ڪن هندو صاحبن کان سواءِ ڪنهن مسلمان اهڙو قدم ڪونه کنيو آهي پر اسان اسلامي ڀائرن ۾ اميد آهي ته اوهان اميدوار ڀائرن کي سمجھايو ته هو دست بردار ٿين ۽ ٻين ووٽرن صاحبن جي قومي حميت ۽ اسلامي همدردي پر اميد آهي ته هو ترڪ موالات جي مذهبي اصول کي مد نظر رکي ڪنهن به اميدوار کي ووٽ نه ڏيندا ۽ پنهنجي سڀني مسلمان ڀائرن کي ان حقيقت کان واقف ڪندا رهندا.

سنڌ جي مسلمانن کي ياد رکڻ گهرجي ته هي صوبہ ٻين کان نسبت گهڻا مسلمان اميدوار بيٺا آهن ۽ مسلمانن جي ڪثرت آبادي ڪري ورتي وڃي ته مسلمان گهڻائي آهن تنهنڪري سارو هندوستان پر سنڌ جي مسلمانن کي وڌيڪ اسلام ۽ قوم جي عزت کي برقرار رکڻ فرض آهي. تنهنڪري ظاهر آهي ته سنڌ جا مسلمان خدا تعاليٰ ۽ رسول اڪرم جي حڪمن جي پيروي ڪرڻ ۾ ڪا ڪوتاهي نه ڪندا يعني ترڪ موالات جي مرضي موجب نه ڪو ڪائونسل ۾ اميدوار ٿي بيهندا ۽ نه وري ڪنهن اميدوار کي ووٽ ڏيندا.

——

(٢)

ترڪ موالات جو نظام عمل

اي ايمان وارو! ازدان ڏي مهرباني ڪري هي چارج عمل نه آهي سواءِ انهي جي ته خلافت ڪانفرنس، جمعيت علماءِ هند، ڪانگريس ۽ مسلم ليگ جي پاس ڪيل ترڪ موالات جي تجويز قبول ڪري في الحال هيٺين ڳالهين تي هڪدم عمل ڪريو:-

(١) سڀ خطاب ۽ اعزازي عهدا هڪدم ڇڏي ڏيو ۽ مقامي جماعتن (ميونسپالٽين ۽ لوڪل بورڊن وغيره) جي سرڪاري مليل ميمبرين کان هڪدم استعيفا داخل ڪرڻ گهرجي.

(٢) سرڪاري درٻارن ۽ ٻين سرڪاري ۽ غير سرڪاري مجلسن ۾ (جي سرڪاري حاڪم ڪن ۽ انهن جي اعزاز واسطي ڪيون وڃن) شامل ٿيڻ کان صاف انڪار ڪيو وڃي.

(٣) ٻارن کي انهن اسڪولن ۽ ڪاليجن مان آهستي آهستي اٿاريو وڃي جي سرڪار جي ملڪيت آهن يا سرڪاري انتظام هيٺ آهن يا سرڪار کان امداد حاصل ڪن ٿا ۽ انهن جي بجاءِ هر صوبي ۾ قومي اسڪول ۽ ڪاليج قائم ڪيا وڃن.

(٤) سرڪاري ڪورٽن کي آهستي آهستي بائيڪاٽ ڪري انهن جي بجاءِ خانگي پنچائتي ڪورٽون قائم ڪيون وڃن ۽ انهن ڪورٽن جي امداد سان خانگي جهڳڙن جو فيصلو ڪيو وڃي.

(٥) عراق عرب ۾ فوجي، مددگيري ۽ مزوري جي نوڪري لاءِ رنگروٽن جي طور ڀرتي ٿيڻ کان صاف انڪار ڪيو وڃي.

(٦) نئين ڪائونسلن جي ميمبري لاءِ [illegible] جيڪي ڏکوائتيون ڏنيون ويون آهن اهي سڀ واپس ورتيون وڃن ۽ ووٽرن کي گهرجي ته انهن اميدوارن کي ووٽ ڏيڻ کان انڪار ڪن جيڪي ڪانگريس جي هدايت جي ڪا به پرواهه نه ڪري ان چونڊ ۾ ميمبر چونڊجڻ جي ڪوشش ڪن.

(٧) سوديشي ڌارين ملڪ جي مال جو بائيڪاٽ ڪيو وڃي ۽ جنهن حالت ۾ ترڪ موالات جي هن تحريڪ جي ترتيب وار لوڙهي تي ماڻهن کي قرباني ڪرڻ واسطي اختيار ڪئي وئي آهي ۽ جنهن ڪانسواءِ ڪا به قوم حقيقي ترقي نٿي ڪري سگهي ۽ ٻيو جنهن حالت ۾ هر مرد ۽ عورت ۽ ٻار کي ان تحريڪ جي مختلف منزلن ۾ شريڪ ٿيڻ جو وجهه ڏنل آهي، ان ڪري هي ڪانگريس، سڀني کي هدايت ڪري ٿي ته جيئن هندوستاني واپارين جي سرمايه سان ڪپڙي جي ضروريات کي پورو ڪري ۽ سوديشي مال ٺهي وڃي. انگريز هندوستان ۾ هن وقت اهڙو ڪافي ست ۽ ڪپڙو تيار نه آهي جو ملڪ جي پورت ڪري ۽ ڪانگريس خاص انهي مقصد کي مدنظر رکندي هدايت ڏئي ٿي ته جلدي اهڙا وسيلا اختيار ڪيا وڃن جنهن ڪري ورتي ڪپڙي الڳ جي پيداوار دستڪاري جاري ٿئي. لڪن ڪوري جو ڌنڌو [illegible] ۽ ٻيو اختيار ڪن.

فتوي جمعيت علماءِ هند در باره ترڪ موالات

هي اها فتوي آهي جا جمعيت علماءِ هند ڪلڪته جي اجلاس ۾ گهڻي غور ۽ ويچار کان پوءِ شائع فرمائي هئي.

جنهن حالت ۾ ترڪي سان صلح ڪرڻ ۾ يورپ جي بادشاهتن کلي کلائي بي انصافي ڪئي آهي ۽ اسلامي حقوقن کي پائمال ڪيو آهي ۽ انگريزي وزيرن پنهنجي صاف ۽ پڪن وعدن جي انتهائي ڪئي آهي ۽ خلافت جي اقتدار کي ڌڪو ۽ خليفة المسلمين جي مذهبي طاقت جي پاڙ پٽڻ ۾ اسلام سان پورو مذهبي تعصب ۽ حسد ڏيکاريو آهي. تنهن ڪري مسلمانن تي اسلام جي تابع مجهل واري حالت ۾ لازم ٿي چڪو آهي ته هو هن اسلام جي دشمن سان ترڪ موالات ڪن.

محمد خان

سيڪريٽري سنڌ پراونشل خلافت ڪميٽي

(٣)

"الوحيد" اليڪٽرڪ پريس ڪراچي

دفتر مجلس مرکزیہ خلافت ہند بمبئی

اعلان

سال گزشتہ مسلمانان ہند نے عید کے موقع پر جو عقلمندانہ طریقہ اختیار کیا تھا ہم کو امید ہے کہ اس سال بھی مسلمان اس کو پوری طرح سے ملحوظ رکھیں گے۔ ہر مسلمان جہاں تک بھی اس کے امکان میں ہوگا گائے کی قربانی سے احتراز کرے گا اور دوسرے جانوروں کی قربانی کو ترجیح دے گا۔

ہم تمام مسلمانوں سے التجا کرتے ہیں کہ وہ وقت اور حالت کو دیکھیں کوئی بات ایسی نہ ہونے پائے جس سے دشمنان خلافت کو خوش ہونے کا موقع ملے۔

ہر دو قوموں کے محب وطن اور عاقبت اندیش لوگوں سے یہ توقع کی جاتی ہے کہ وہ اپنے اپنے حلقوں کو اس موقع پر باہم ہمدردی اور رواداری کی تعلیم دیں گے۔

خدا ہماری کوششوں کو [illegible] قبول فرمائے۔

تمام صوبوں اور شہروں کی خلافت کمیٹیاں اپنے اپنے حلقوں میں یہ پیغام کو فوراً شائع کر دیں۔

الداعیان

شوکت علی، یعقوب حسن، احمد حاجی صدیق کھتری، سیف الدین کچلو، مختار احمد انصاری

سیکریٹریان مجلس مرکزیہ خلافت ہند [illegible] بمبئی

مطبع سلطانی بمبئی

Rs:- 200/-

پڙهندڙ نَسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري مارڪ ”لُڙهندڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڇُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙُ، ڀاڙي، ڪاڄو، ڀاڄوڪڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنی e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پَڙهندڙ نَسل (پَ نَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعویٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَ نَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بين لفظن ۾ پَنَ کا خُصوصي ۽ تالي لڳل کِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَن پاران ڪتابن ڪي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن ڪي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ ڪان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن ڪي ڪُليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڌِ ڪان وَڌِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن ڪي هِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ ڪي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن بہ رُڪاوٽ ڪي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، جاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٹَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڏي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛

ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛

گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٽي، هي بَم- گولو،

جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،

جنهن رِڻ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڄڪلهہ پاڻ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ "هاٿي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو" ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڃي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڄڪلهہ ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بڻائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چوڻ، چالاءِ ۽ ڪينئن** جهڙن سوالن کي هر بيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشش ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽتر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ "منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ".
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)